

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XI) 3/2020 str. 233–377

SADRŽAJ

ČLANCI

- Đorđe Ignjatović, Organizovani kriminalitet i narkotici.
Uvodna razjašnjenja. 235
- Sanja Milivojević, Elizabeth Marie Radulski, The “Future Internet”
and Crime: Towards a Criminology of the Internet of Things. 255

PREGLEDNI ČLANCI

- Suad Orlić, Sadmir Karović, Kaznenopravna zaštita maloljetnih lica
od alkoholizma u Bosni i Hercegovini 272
- Sergej Uljanov, Suzbijanje prekomernog ribolova. 299
- Veljko Delibašić, Tijana Kostić, Pojedina sporna pitanja
u vezi sa uslovnom osudom 314
- Kosara Stevanović, Social Ties Between Criminal Networks
in Cocaine Trafficking in Europe 325
- Minja Blažić Pavićević, Sporazum o priznanju krivičnog dela
– pojam, pravna priroda i korišćenje sporazuma o priznanju
krivičnog dela kao dokaza. 346

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Никодим Милаш, Правило: „nullum crimen, nulla poena, sine lege“
у црквеном казненом праву 366

PRIKAZI

- Vincenzo Ruggiero, Dirty Money, On Financial Delinquency
(Natalija Lukić). 372

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Zemun : Birograf). – 24 cm
Tri puta godišnje.
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

ORGANIZOVANI KRIMINALITET I NARKOTICI Uvodna razjašnjenja

Apstrakt: Jedan od najvećih izazova za nauku je da objasni narkomaniju i njenu povezanost sa ljudskim ponašanjem, a naročito onim kriminalnim. U tom sklopu, kao posebna intrigantna tema se pojavljuje odnos zloupotrebe droga i jedne od najopasnijih nedozvoljenih aktivnosti – organizovanog kriminaliteta. U radu će biti učinjen pokušaj da se odredi konceptualni okvir za razumevanje složenih međudnosa ovih pojava, što podrazumeva jasno određenje korišćenih pojmova. Zbog toga je njegovom u prvom delu sugerisano koje značenje treba dati terminu 'organizovani kriminalitet', u drugom su definisane droge i data njihova klasifikacija, dok je u trećem, posle početnog razjašnjenja o potrebi razlikovanja pojmova 'kriminalitet povezan sa drogama' i 'narkomanski kriminalitet', ukazano na to kako savremena nauka objašnjava uticaj zloupotrebe droga na ljudsko ponašanje. U tom sklopu, dat je poseban osvrt na uobičajenu laičku predstavu da zloupotreba droga, sama za sebe, izazva kriminalnu aktivnost konzumenata.

Ključne reči: droge, narkomanija, zavisnost, kriminalno ponašanje, narkomanski kriminalitet, organizovani kriminalitet.

Naslov ovog rada dovodi u vezu dva velika zla savremenog sveta: organizovani kriminalitet i narkomaniju koji prosečnom čoveku danas izgledaju kao jahači Apokalipse. Istinski zastrašeni načinom na koji su oni predstavljeni u medijima i javnom životu, većina ljudi je sklona da odgovore na mnoštvo pitanja koja se u vezi sa njima postavljaju svede na nekoliko konstatacija koje predstavljaju aksiome koje ne treba dokazivati.¹ Zbog ovakvih uopštavanja dolazimo u situaciju koja podseća

* Redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs.

1 Mark Findlay /1999:52/ s pravom ukazuje da je medijsko izveštavanje krucijalni činilac koji stvara javno mišljenje o ovom i drugim vidovima kriminaliteta. I naši autori često ističu da mediji predstavljaju glavni izvor predstave koja se u javnosti stvara o organizovanom zločinu /Banović, Ilić, 2019:158/.

na kretanje u začaranom krugu u kome samo oni koji nisu u stanju (ili to ne žele) da sagledaju brojne kontroverze imaju „gotova rešenja“ koja bi nas sigurno oslobodila svih nedaća do kojih dovode organizovani kriminalitet i narkomanija.

Od kriminologa se očekuje da skrenu pažnju na stvari o kojima većina ljudi i ne razmišlja kada se opredeljuje za neko od rešenja koja je u javnosti nude kao „spasonosna“. Takođe, trebalo bi i da pomognu današnjim društvima u suočavanju sa dva zla navedena u naslovu ovog rada. Da bi to mogli, potrebno da se osvrnu na niz pitanja sa različitih aspekata (istorijskih, pravnih, moralnih, ekonomskih, ali i medicinskih). Ne samo zbog te složene prirode, nego i zbog konceptijskih i faktičkih ograničenja sa kojima se sreću, od naučnika i u ovoj oblasti treba očekivati pre da ukažu na probleme, nego da ponude njihovo konačno rešenje.²

Vreme je da se takva analiza izvrši i kod nas. Jedan od ciljeva bi trebalo da, posle zaokruženog pogleda u kome bi se uzela u obzir saznanja brojnih nauka o čoveku i društvu, kao i prirodnih nauka,³ odgovore i na pitanje „gde je naše mesto u međunarodnoj podeli rada“ – odn. „poslovima“ u vezi sa narkoticima, kao i da se ukaže koliko smo u reagovanju na njih pojave usaglašeni sa „međunarodnim trendovima“. Ovaj rad predstavlja prvi korak u tom pravcu. Zbog svog karaktera i očekivanog obima on ne može predstavljati detaljan uvid u čak i najznačajnija od pitanja koja se pokreću u vezi sa pojavama koje su predmet proučavanja. Na početku, potrebno je – kako to nalažu pravila izlaganja u kriminologiji – pojasniti izraze koje koristimo. Sve to da bismo izbegli terminološku konfuziju, koja nije tako retka u izlaganjima problematike kojim se u radu bavimo. Dakle, u ovom tekstu će biti prvo precizirano šta je organizovani kriminalitet i šta su droge i kako se mogu klasifikovati; zatim će biti reči o tome kakva veza postoji između narkotika i zločina.

1. TERMINOLOŠKA (I SA NJIMA POVEZANA) PITANJA

1.1. Šta je organizovani kriminalitet?

Ovde nećemo detaljnije prikazati brojne sporove između kriminologa i praktičara o tome šta je organizovani zločin. Za neke, u pitanju termin u kome se mešaju emocije, pravo i politika; u svakodnevnom životu se olako i prečesto koristi,⁴ a u nauci je predefinisana⁵ /Arsovska, 2014:1559/; drugi osporavaju da je uopšte moguće dati njegovu univerzalnu definiciju,⁶ treći tvrde da je u pitanju jedan socijalni

2 Upravo onako kako je na XI Međunarodnom kongresu za kriminologiju istakao nemački naučnik Kerner: kriminolozi imaju zadatak pre da otvaraju pitanja nego da nude univerzalne lekove za po društvo opasne pojave koje proučavaju – v. Ignjatović /2019:208/.

3 O prvih trebalo bi nabrojati krivične nauke, pravo, sociologiju, nauku o moralu, psihologiju, psihijatriju, politikologiju, ekonomiju; od drugih: hemiju i botaniku.

4 Ovo je konstatovao čuveni borac protiv italijanske mafije Giovanni Falcone. Polazeći od laičke predstave da su 'organizovani zločin' i 'mafija' sinonimi, u javnosti mnogih zemalja se pominju „farmaceutska“, „zelena“, „finansijska“, „fudbalska mafija“, a kod nas i „građevinska“ „putarska“, čak i „dubretarska“ i „ugostiteljska“.

5 U literaturi se može naći preko dve stotine definicija organizovanog zločina.

6 Postoje jedan broj autora koji to negiraju /– v. Ignjatović, Škuljić, 2019:23/.

konstrukt koji nema fiksiran sadržaj /von Lampe, 2016:11/; četvrte najviše podseća na mrlju iz Roršahovog testa kojoj svaki posmatrač vidi različito značenje /Fijanut, Paoli, 2018:36/; peti ukazuju na njegovu višeznačnost⁷ ... Mnoge od ovih konstatacija imaju dosta osnova, no čini se da naučnici moraju uložiti napor da dođu do zajedničkih crta koje karakterišu organizovani kriminalitet. U pokušaju da odgovorimo šta se pod njega može podvesti, krenućemo od konstatacije koju je pre skoro pola veka izrekao Michael Maltz: ovaj tip kriminalne delatnosti od srodnih pojava možemo razlikovati ako utvrdimo postojanje četiri njegove ključne crte: nasilje, korupcija, kontinuitet i raznovrsna kažnjiva dela u čijem vršenju kriminalne grupe učestvuju /Maltz, 1976/.

Jedini nedostatak ove odredbe je što ne ukazuje koji je cilj koji ih motiviše da preduzimaju te delatnosti. Zbog toga ćemo za potrebe ovog rada koristiti definiciju koja u našoj literaturi data pre više od dve decenije: u pitanju je *vrsta imovinskog kriminaliteta, a karakteriše ga postojanje kriminalne organizacije koja obavlja kontinuiranu privrednu delatnost*,⁸ *koristeći pri tom nasilje i korupciju nosilaca vlasti* /Ignjatović, 1998:25/.

Naravno da bi se i ovoj definiciji mogle staviti brojne primedbe – kako u pogledu njenog svrstavanja u određenu grupu kriminalnih aktivnosti (zašto je napravljen izuzetak od pravila da svaka inkriminisana delatnost koja podrazumeva upotrebu sile ili pretnju da će ona biti upotrebljena spada u nasilnički kriminalitet), tako i u pogledu njene obuhvatnosti (zavisno od stava kritičara, možda bi nabrojanim karakteristikama ponešto trebalo dodati ili pak nešto od navedenog izostaviti). Međutim, uvid u kriminološku literaturu pokazuje da većina autora danas organizovani kriminalitet određuje na sličan način.

Ono o čemu, međutim ne postoji saglasnost je stav o pitanju: da li je u eri posle rušenja Berlinskog zida i sveopšte globalizacije nastao novi oblik koji se označava različitim nazivima: „multinacionalni“ „prekogranični“, „međunarodni“, „globalni“, „transnacionalni kriminalitet“. U novije vreme, čini se da poslednji termin (transnacionalni organizovani kriminalitet) dominira u literaturi i legislaturi Ujedinjenih Nacija i drugih međunarodnih organizacija. Zbog toga će u daljem tekstu u ovom radu on dobiti prednost.

Treba, međutim priznati da ima logike u tvrdnji dvoje poznatih autoriteta u ovoj oblasti koji ukazuju da korišćenje izraza 'transnacionalan' akcenat stavlja na širenje organizovanih kriminalnih delatnosti u geografskom smislu. U Uvodu zbornika *Globalni organizovani kriminalitet* koji su priredili, Henk van de Bunt i Dina Siegel /2003:3/ se zalažu za usvajanje izraza koji su upotrebili u naslovu knjige. Jer pridev "globalni" naglašava da razlike u oblicima u kojima se ispoljava i zakonodavnim rešenjima koja postoje u konkretnim državama, ne dovode u pitanje globalne

7 Tako Tim Newburn /2007:949/ tvrdi da se izraz 'organizovani kriminalitet nekada koristi u značenju sindikalizovanog zločina (organizovane aktivnosti pojedinaca koji u vršenju dela saraduju, duže vremena deluju na jednom području i koriste nasilje ili druge vidove prinude kako bi disciplinovali druge); neki ga vezuju za gangsterizam (mafija kao omiljena tema TV serija, filmova i drugih produkata popularne kulture), treći ga doživljavaju kao opasnost izazvanu globalizacijom; kriminalne mreže (na primer šverceri i trgovci zabranjenim proizvodima) su ovaj proces iskoristile da prošire svoju delatnost na ceo svet.

8 U cilju sticanja profita.

sličnosti konkretnih aktivnosti (npr. trgovina narkoticima ili ljudima) i činjenicu da te sličnosti olakšavaju da se kriminalci širom sveta pronađu i međusobno sarađuju.⁹ Izraz “globalni” bolji je, po navedenim autorima iz još jednog razloga: prirodu i oblik takve kriminalne delatnosti u bitnoj meri određuju globalni svetski događaji (slom komunističkog društvenog sistema, kraj Hladnog rata, globalizacija svetske privrede ...).

Vratimo se sada na pitanje koje je već postavljeno: da li smo svedoci paralelnog postojanja dve vrste organizovanog kriminaliteta: onog lokalnog, „domaćeg“ i onog „sa elementima inostranosti“? Činjenica da je od poslednje decenije prošlog veka napisan veliki broj radova o transnacionalnom (globalnom) organizovanom kriminalitetu ne znači da se radi o potpuno novim obliku protivzakonite delatnosti. Naprotiv, pre će biti da su u pravu oni autori koji misle da je u pitanju isto vino presuto u čaše nešto drugačijeg oblika.¹⁰ To tvrdi i već pominjani Mark Findlay /1999:51/ koji smatra da je kriminalitet transnacionalni samo zbog načina na koji pravosudni organi i međunarodne agencije jedan deo kriminalnih aktivnosti proglasili za svoje prioritete; van de Bunt i Siegel /2003:4/, sa svoje strane, podsećaju da kriminalci koji imaju „međunarodnu karijeru“ svoje mesto u kriminalnom ambijentu zasnivaju na lokalnoj moći (prijateljskim i rodbinskim vezama) u zemlji porekla, ali i na bliskosti sa lokalnim akterima koji delaju izvan nje (e. *proximity*).¹¹

U novijim kriminološkim delima sa pravom se skreće pažnja i na to da brojne probleme u kontroli organizovanog kriminaliteta stvara činjenica da ga jedni određuju fokusirajući ljude koji čine kriminalne grupe, dok drugi smatraju da je važnije koncentrisati se na delatnosti koje one vrše.¹² U tom pogledu, ne bi trebalo posebno obrazlagati da umesto logike „ili / ili“ treba poći od stava „i / i“ (dakle, moramo uzeti u obzir i „ko“ i „šta“) /Ignjatović, 2016:29/. Budući da je predmet ovog rada kao jedna od najznačajnijih delatnosti organizovanog kriminalnog podzemlja, bilo bi dobro podsetiti onoga što je Michael Levi, svetski autoritet za ekonomske aspekte organizovanog kriminaliteta, nabrojao kao pretpostavke za preduzimanje bilo koje od kriminalnih delatnosti (pa i dilovanja narkotika). Umesto laičke predstave da se organizovanim zločinom može baviti svako ko za to ima volje, ovaj autor nabraja šest dodatnih uslova za to. Po njegovom mišljenju potrebno je:

- obezbediti finansijska sredstva za vršenje krivičnih dela;
- pribaviti opremu i transportna sredstva;

9 Tako se stvara neka vrsta “kriminalne Internationale” čijim članovima ne smetaju kulturne razlike, jezičke barijere i geografske razdaljine. Zbog toga se dešava da u protivzakonitim poslovima zajedno učestvuju pripadnici zavađenih, naroda odn. državljani zemalja koje u tom trenutku ratuju.

10 U inspirativnom radu u kome ukazuje na dijalektičku vezu između lokalnog i globalnog (označenu terminom “glokalno” – e. *glocal*) Dick Hobbs /1998:419/ tvrdi da uvek kada razmatramo problematiku transnacionalnog kriminaliteta moramo imati u vidu da su u pitanju lokalno ukorenjeni kriminalci koji samo koriste mogućnosti koje im je otvorila globalizacija.

11 Slično tvrdi i Letizia Paoli koja navodi da čak i velike, uticajne i moćne kriminalne organizacije koje razvijaju svoju delatnost širom sveta, ne mogu funkcionisati bez lokalne podrške /Paoli, 2002:66/.

12 Na tu činjenicu ukazuju posebno Letizia Paoli i Tom Beken /2014:18/ koji dobar deo razloga za neefikasnost mera kojima se savremene države suprotstavljaju organizovanom kriminalitetu vide u nametanju koncepta „ko“ uz zanemarivanje onog koji se najjednostavnije može svesti na „šta“?

- naći ljude koji su spremni da se time bave;
- obezbediti da se pribavljena dobra konvertuju u novac ili neku drugu vrednost;
- naći mesta gde će se takve stvari smestiti i ljude i koji će ih čuvati; i
- neutralisati delatnost organa krivičnog progona korišćenjem proizvoda najsavremenije tehnologije, korupcijom i / ili zloupotrebom pravnih sredstava koja ograničavaju delovanje tih organa i iskoristiti probleme koji se javljaju u pružanju pravne pomoći između država /Levi, 2003:120/.

1.2. Šta su droge / narkotici i kako ih razvrstati?

U ovom delu rada pozabavićemo se odgovorom na pitanja šta su **narkotici**, kako se mogu klasifikovati, kako deluju na ljude – i naročito kakve veze postoje između droga i kriminaliteta.

Odmah na početku treba napomenuti da se u ovom radu izrazi „narkotik“ i „droga“ nadalje koristiti kao sinonimi; u engleskom jeziku (koji je za kriminologe postao *lingua franca*), međutim izraz „*drugs*“ pored užeg (hemijske supstance koje izazivaju zavisnost ili promene svesti konzumenta – kao sinonimi se koriste izrazi „*narcotics*“, „*addictive drugs*“, odn. „*intoxicants*“) ima i šire, medicinsko značenje (materije koje se koriste za dijagnostikovanje, lečenje, ublažavanje, tretman ili sprečavanje bolesti). Zanimarivanje ove činjenice može dovesti do brojnih zabuna pri prevođenju tekstova iz naučne i stručne literature sa engleskog jezika. Da bi izbegli ovakvu konfuziju, neki autori – kao Elaine Cassel i Douglas Bernstein /2007:70/ – upotrebljavaju izraz „zabranjene droge“ (e. *illicit drugs*).

Odličan poznavalac ove materije britanski kriminolog Richard Hammersley u knjizi *Droge i kriminalitet* s pravom konstatuje da današnji prosečan građanin misli da zna šta su droge i u tome je u velikoj zabludi. Taj termin, kako ističe ovaj autor, je (kao i svi oni koje svakodnevno koristimo) izuzetno komplikovan za definisanje iz više razloga /Hammersley, 2008:3 et seq./ . Posle njihove detaljne analize, on se opredeljuje za dosta široku definiciju po kojoj su droge *hemijske supstance (ili njihova kombinacija) koje imaju niz efekata na mentalne funkcije lica koja ih konzumiraju* /Ibid.: p.41/. U skladu sa navedenim, autor je /Ibid.: p.23 et seq./ dao i svoju klasifikaciju droga¹³ koja na prvi pogled može izgledati čudno što se u istu kategoriju svrstavaju npr. cigarete i kokain, alkohol i ekstazi. No autor, dosledno svom opredeljenju, ukazuje da nije mnogo srećnije ni rešenje da se drogama smatraju sve supstance koje izazivaju zavisnost jer i to može dovesti do paradoksa svoje vrste. Očigledno, on ima u vidu da novija istraživanja pokazuju kako ljudi mogu biti zavisni od mnoštva proizvoda koje svakodnevno konzumiraju.¹⁴

13 U njoj se nalaze: 1. alkohol; 2. kofein, kole i slična (pre svega energetska) pića; 3. duvan; 4. kanabis / marihuana; 5. halucinogene gljive; 6. ekstazi; 7. LSD; 8. amfetamini; 9. rastvarači (lepak, aerosoli); 10. amil nitrat i slične supstance; 11. anestetici; 12. steroidi 13. opijati; 14. kokain i kreki; 15. temazepam, valijum; i 16. barbiturati.

14 Na primer, od prehrambenih proizvoda kakvi su čokolada ili proizvodi iz palete brze hrane kada se u nju, radi povećanja prometa, dodaju aditivi. Čini se da je ovde u pitanju terminološki problem o kome će biti reči kasnije.

Sa druge strane, ovaj profesor medicinske psihologije iz Glazgova izričito se protivi da se u definiciju doda kako se radi o zabranjenim supstancama, tvrdeći da tek to unosi elemenat neodređenosti, budući da su – kako pokazuje istorija – mnoge materije često menjale pravni status.

Ne osporavajući da navedeni argumenti imaju osnova, u ovom tekstu izrazi droge odn. narkotici biće korišćeni u smislu *zabranjenih psihoaktivnih supstanci (PAS) koje izazivaju zavisnost ili promene svesti konzumenata odn. lica koja ih zloupotrebljavaju*.¹⁵ Čini se da navedena definicija omogućava da se izbegnu problemi koje može stvoriti preširoko određenje pojma, a sa druge strane, prigovor da je pravni status unosi neodređenost samo je delimično osnovan; jer to koja će se materija naći na spisku zabranjenih ne određuju pravnici, nego medicinski stručnjaci.

Posle pojmovnog određenja, trebalo bi ukazati na klasifikacije droga U literaturi se mogu sresti brojne podele izvršene po različitim kriterijumima. Tako se prema

- a) njihovom poreklu, mogu se razlikovati prirodne i sintetičke;
- b) dejstvu na one koji ih zloupotrebljavaju klasifikuju se na: opijate, depresante, stimulante i halucinogene droge;¹⁶
- c) intenzitetu delovanja govori se o lakim i teškim drogama;¹⁷
- d) tome koliko su vremena zastupljene u ljudskoj istoriji govori se o tradicionalnim i „novim“ drogama.

1.1.1. Nove droge

Budući da su radovi o tradicionalnim drogama brojni i dostupni čitaocima, čini se da bi njihovu pažnju trebalo sada usmeriti na neke nove, sintetičke odn. farmaceutske narkotike koji poslednjih decenija iz više razloga intrigiraju naučnike.¹⁸ Biće reči o dve vrste narkotika čiji konzumenti su najčešće mladi. Reč je o 'klupskim' i 'dizajniranim drogama'.

15 Odmah treba napomenuti da naše pozitivno krivično pravo dosledno primenjuje izraz „uživanje“ (prema tome, radi se o „uživaocima“) i pored brojnih ukazivanja da je taj termin iz više razloga neprimeren. Argumentacija da je njegovo zadržavanje plod tradicije u najmanju ruku ne stoji kada se ima u vidu da su neki takođe tradicionalni izrazi (za određene seksualne sklonosti, na primer) koji su vekovima unazad korišćeni nestali vrlo brzo iz krivično pravne terminologije pod pritiskom nevladinog sektora i boraca za ljudska prava. Apsurd svoje vrste je kada se u ovogodišnjem broju 2 jednog časopisa koji izdaje Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike u članku u kome se piše o ilegalnim laboratorijama za proizvodnju marihuane u Srbiji na više mesta govori o „uživanju droga“, pa je logično zapitati: zašto policija i pravosuđe gone one koji na primer omogućavaju drugima da „uživaju“ u narkoticima?

16 Tako ih u svojoj *Enciklopediji forenzike* deli Suzanne Bell /2008:115/.

17 Jedna od konstatacija koja se može naći u ranijoj literaturi je da je ova podela suvišna jer „nema lakih droga!“ – sve su one iste jer izazivaju zavisnost i vode fatalnom kraju onih koji ih koriste. Čini se da je vreme da se naučnici zapitaju koliko ovakvi stavovi imaju uporište u rezultatima novijih sprovedenih istraživanja. U ovom trenutku dovoljno je da konstatujemo da moderna zakonodavstva na određen način uvažavaju ovu podelu jer gradiraju oštrinu kaznene reakcije prema tome koji od narkotika su u pitanju.

18 Shann Hulme, Gaitlin Huges i Suzanne Nielsen /2020:102626/ skreću pažnju na to da su proučavanja o ovim narkoticima, a posebno o stanju na njihovom crnom tržištu, retka i da ne pružaju dovoljno podataka.

Klupske droge (*Club drugs*)

U žižu javnosti ovi narkotici došli su na španskom ostrvu Ibici i vezuju se za noćne zabave uz rejv muziku i istoimeni pokret. Prva od dve najraširenije takve droge je ekstazi (*MDMA* ili *Molly*)¹⁹ koji se konzumira u vidu tableta ili pudera. Ranije je bio korišćen za terapiju posttraumatskog stresnog poremećaja, da bi onda raširio po noćnim klubovima i postao deo 'rejv kulture' mladih. Po konzumente je posebno opasno to što nemaju mogućnost da prepoznaju koliko je čist i zbog toga što se meša sa drugim supstancama može doći i do fatalnog ishoda. Oni koji su ga koristili tvrde da njegovo dejstvo traje 2–3 sata, dovodi do povećane energije i senzornih stimulusa, ekstremnog raspoloženja, otvorenosti za komunikaciju i osećanja zajedništva da grupom. Negativni efekti su problemi sa snom, gubitak apetita, vrtoglavica, glavobolja, nemogućnost koncentracije i poremećaj pažnje, blokada memorije, gubitak interesa za seks, depresivne epizode, grčevito stezanje vilice i lomljenje zuba.

Druga klupska droga je gama-hidroksibutirat (e. *gamma-hydroxybutyrate* – *GHB*).²⁰ Takođe je prvo bio korišćen u medicini za tretman hroničnog poremećaja sna (narkolepsija), alkoholizma i kao anestetik, ali je u većini zemalja ubrzo povučen iz upotrebe zbog negativnih sporednih dejstava.²¹ U poslednjoj deceniji prošlog veka postao je popularan kao dodatak supstancama koje koriste bodibilderi, a onda je počeo da se koristi na rejv i tehno zabavama dobivši zloglasan naziv „droge za silovanje“. Razlog: zbog snažnog sedativnog dejstva, lice koje je koristi dolazi u stanje potpune konfuzije i nesposobno da se odupre seksualnim predatorima.²² Nalazi se u vidu pilula ili tečnosti (otuda je u uličnim transakcijama poznatiji kao „tečni ekstazi“) i vrlo je jeftin. Zbog mogućnost da se proizvodi u „kućnoj radinosti“ i prakse da se meša sa drugim materijama nije moguće dozirati ga tako da ne izazove snažno negativno dejstvo na organizam, naročito ukoliko se kombinuje sa alkoholom (neki od konzumenata i koriste ga kao zamenu za alkohol) /Palacous, 2005:190/. Dugotrajni štetni efekti zloupotrebe su: amnezija, srčani udar, čulne obmane, teški slučajevi depresije i plućne smetnje.²³

Dizajnirane droge (*Designer drugs*)

Ovaj izraz upotrebljen je u naučnoj literaturi prvi put krajem 1980-ih²⁴ koristeći ga za označavanje hemijskih derivata ili materija analognih legitimno proizvedenim i kontrolisanim supstancama. U tu kategoriju najčešće se svrstavaju sledeće tri kategorije jedinjenja:

- 19 Ivanović /2016:389/ navodi da je i kod nas od sintetičkih droga ekstazi najzastupljeniji.
- 20 Interesantno je da ovu materiju u tragovima sadrži i ljudski organizam.
- 21 U Kanadi ga lekari i sada prepisuju kao lek kod narkolepsije –v. Health Canada /2020/: *GHB*.
- 22 Oni potencijalnim žrtvama *GHB* neprimećeno (zato što nema miris, boju, niti karakterističan ukus) ubacuju u piće dovodeći ih u stanje slično opijenosti u kome se gube inhibitori ponašanja (zbog čega žrtve rade i stvari koje inače ne bi).
- 23 Prema nekim saznanjima, konzumiranje *GHB* tokom trudnoće može dovesti i do oštećenja ploda (odn. nerođenog deteta) –v. Health Canada /2020/.
- 24 Kako navodi Wilson Palacios /2005a:383/ učinio je to doktor Gary Henderson u tekstu objavljenom 1988. u časopisu *Journal of Forensic Sciences*.

sintetički opijati, među kojima su produkti analogni fentanilu i meperidinu najzastupljeniji i najsmrtonosniji. U SAD su prvi slučajevi njihove zloupotrebe zabeleženi krajem 1960-ih i početkom 1970-ih i to među zavisnicima od heroina²⁵ koji su ih ubrizgavali injekcijama, ušmrkivali ili pušili. Jedan od razloga široke zastupljenosti je bio i to što ih dugo nije bilo moguće detektovati od strane organa zaduženih za suzbijanje narkomanije. Ono što je za zavisnike bilo posebno opasno je to što je njihovo dejstvo bilo znatno jače od heroina pa je rizik od predoziranja bio veći;

fenklidicin (*phencyclidine* – PCP) i njegovi derivati imaju dejstvo anestetika i neki od njih se koriste u medicini, ali ih je daleko više na tržištu droga. Kao primer može se navesti ketamin („Special K“) široko je zastupljen jer ga je jednostavno proizvesti, a njegovo prisustvo se teško otkriva. Konzumira se na isti način kao sintetički opijati, a dovodi do vizuelnih, zvučnih i taktilnih iluzija, dezorijentacije, amnezije i – u nekim slučajevima – nasilnog ponašanja;

fenetilamini (*phenethylamines* – u tu grupu spada i već pomenuti MDMA)²⁶ se na ilegalnom tržištu pojavljuju 1960-ih godina i dugo (sve do sredine 1980-ih) njihovo korišćenje nije bilo zabranjeno. U međuvremenu, postali su najpopularniji među proizvođačima dizajniranih droga, ne samo zbog malih troškova proizvodnje, nego i zbog toga što njihovo prisustvo decenijama nije bilo moguće dokazati. Na bazi amfetamina deluju kao stimulans centralnog nervnog sistema i izazivaju halucinacije i euforiju. Takođe, zabeleženo je da, zavisno od načina korišćenja,²⁷ doziranja, učestalosti upotrebe, zdravstvenog stanja lica koje ih upotrebljava i kombinovanja sa drugim drogama njihovo dejstvo pojačava osećaj empatije, izazivaju halucinacije, teškoće u hodu, poremećaje u radu srca, stomachne grčeve, urinarne probleme i moždani udar. Prvih godina ovog veka, zabeleženi su brojni smrtni slučajevi kod zavisnika.

Među dizajnirane droge koje su najopasnije za zavisnike spada *dizomorfin*, poznatiji pod nazivom „*krokodil*“ (ili „*ruska magija*“ odn. „*droga koja jede meso*“)²⁸ o kojoj u nauci nema dovoljno saznanja, osim da se kao proizvod je mešanja više hemikalija (najviše je kodeina); da je zbog niske cene (može se proizvesti i u „kućnim uslovima“) zavisnici često koriste kao zamenu za mnogo skuplji heroin. Dejstvo mu je sedativno i analgetično, unosi se intravenozno²⁹ i izaziva ekstremnu zavisnost. Pojavila u Sibiru 2002. i najviše se zloupotrebljava u zemljama nastalim raspadom SSSR (Rusiji, Ukrajini i Kazahstanu). Spada u najsmrtonosnije, a vreme koje zavisnik prosečno poživi posle početka konzumiranja je dve godine /Ljubičić, 2014:329/.³⁰

Kako navodi Wilson Palacios /2005a:384/ zloupotreba dizajniranih droga je pravi izazov za istraživače. Ovo važi posebno za kategoriju fenetilamina čiji efekti

25 Zato su označene kao „ulični heroin“. Ostali nazivi: „Novi“ ili „Super heroin“, Kineski otrov“ „Persijsko belo“, „Meksičko braon“, Tango i Keš“ ...

26 Među zavisnicima poznati i kao „Zen“, „Droga ljubavi“, „Eve“ i „DOM“.

27 Najčešće se konzumiraju oralno i ušmrkavanjem, ali i intravenozno.

28 Ali i „Heroin za sirotinju“ i „Zombi droga“ –v. Drugs: Krokodil /2020/.

29 Zbog toga su česti slučajevi teškog oštećenja vena, nekroze i gangrene –v. Ibid.

30 Objašnjenje zašto je nedovoljno proučena može se naći i u činjenici gde se najviše zloupotrebljava. Kako se u literaturi može videti /Ibid./, pomalo je čudno da o jednoj tako opasnoj supstanci uglavnom pišu autori izvan regiona u kome je najzastupljenija.

nisu dovoljno proučeni u kao kod kokaina, marihuane i alkohola. S druge strane, mogućnosti za njihovu ilegalnu proizvodnju su enormno veći u odnosu na druge narkotike. Takođe, bilo bi korisno proučiti koje efekte (kratkotrajne i dugoročne)³¹ na lica koja ih zloupotrebljavaju utiče činjenica da ih često kombinuju da drugim drogama (*politoksikomanija*). Najzad, koliko konzumiranje ovih supstanci izlaže ova lica i njihovu okolinu riziku (viktimizacija različitim zločinima, vožnja pod njihovim dejstvom, seks bez zaštite ...) /Ibid./

Na ovaj način došli smo do teme kojom ćemo se baviti u nastavku ovog rada: da li su i na koji način droge i kriminalitet povezani?

2. KOJE SU VEZE IZMEĐU DROGA I KRIMINALITETA?

U literaturi se kriminalitet u vezi sa drogama najkraće svodi na dve vrste zabranjenih aktivnosti: a) na kažnjiva dela narkomana (*narkomanski kriminalitet*) gde se obično svrstavaju dela koja vrše lica pod uticajem narkotika ili da bi došli do novca kojim će ih nabaviti; i b) na proizvodnju i činjenje dostupnim takvih materija ili omogućavanje uslova za njihovu zloupotrebu.³²

U literaturi se međutim mogu naći i mnogo detaljnija objašnjenja veze između navedenih pojava. Nicholas LeBoutillier i Beverly Love /2010:332/ navode pet načina na koji su one povezane: a) samo uzimanje droga je krivično delo; b) to uzimanje može biti povezano sa vršenjem drugih delikata;³³ c) ova druga, opet, mogu uticati na to da lice počne upotrebljavati narkotike; d) između korišćenja droga i ostalih krivičnih dela postoji vrlo složen odnos; i e) postoje pojave koje izazivaju i dela zavisnika i ona koja sa konzumiranjem nemaju veze.

Richard Hammersley u već pomenutoj knjizi /2008:72–97/ piše da na ovu povezanost utiče mnoštvo činilaca:

- 1) to koliko su ljudi spremni da pribegnu devijantnom ponašanju utiče na razmere i jedne i druge pojave;
- 2) postojanje devijantne supkulture u kojoj se na droge i kriminalitet gleda u izvesnoj meri drugačije, tolerantnije;
- 3) izražena sklonost da se aktivnosti pripadnika određenih („nepoželjnih“) društvenih grupa etiketiraju kao prestupništvo i drogiranje;
- 4) lične crte pojedinaca koji imaju tendenciju da se ekstremno i možda devijantno ponašaju, stimulišući druge da ih slede;
- 5) detinjstvo narušeno ili upropašćeno pojavama koje mogu voditi u narkomaniju ili kriminalitet;
- 6) prestupništvo i zloupotreba supstanci kao združeni odgovor na stres izazvan činjenicom da ste postali pacijent zdravstvenog sistema, korisnik mehanizama socijalne zaštite ili „pacijent“ sistema krivične pravde;

31 Uključujući i najteže – smrtne ishode.

32 Dakle, „narkomanski kriminalitet“ nije sinonim za „kriminalitet u vezi sa drogama“.

33 Jedno britansko istraživanje pokazuje da maloletnici pod dejstvom psihoaktivnih supstanci vrše dela vandalizma, krađe iz prodavnica, učestvovanja u tuči i prodaje ukradenih stvari /Ibid.: p.331/.

- 7) snažno dejstvo mehanizama koji štite od padanja u narkomaniju i kriminalitet i čvrsta odluka ljudi (koji imaju tu sklonost ili bi mogli biti žigosani ako odluče drugačije) da im ni u kom slučaju ne pribegnu;
- 8) uzajamno pojačavanje ovih pojava: kriminalno ponašanje koje omogućava da se do narkotika dođe i drogiranje koje olakšava vršenje zločina;
- 9) velika zarada stečena vršenjem zločina može navesti na zloupotrebu ekstremno skupih droga;³⁴
- 10) sklonost ekstremnom drogiranju može ohrabriti ulazak u „biznis“ dilovanja narkotika, što onda olakšava tom licu i njihovo ekstravagantno konzumiranje;
- 11) zavisnost od narkotika zahteva posedovanje novca za njihovo nabavljanje, zbog čega narkomani često pribegavaju vršenju zločina; najzad,
- 12) psihofarmaceutsko dejstvo određenih droga olakšava vršenje nekih vrsta krivičnih dela.

Budući da su proizvodnja i promet narkotika tema čija bi obrada dovela do toga da ovaj rad daleko prevaziđe očekivani obim, zadržaćemo se samo na vezama narkotika i ljudskog ponašanja.

2.1. *Kako narkotici utiču na (pre svega kriminalno) ponašanje ljudi*

Pre no što se pokuša dati odgovor na ovo pitanje, trebalo bi ukazati na razloge zašto se ljudi drogiraju, a mnogi od njih postaju toksikomani?³⁵ Iako je, kako ističu Cassel i Bernstein /2007:70/, jasno da u svom razmatranjima ove vrste treba imati u vidu razliku između konzumiranja odn. (zlo)upotrebe narkotika i zavisnosti, mnogi je zanemaruju i zato posežu za najjednostavnijim odgovorom tvrdeći da se ljudi drogiraju zato što narkotici izazivaju zavisnost, odn. kod lica koja ih konzumiraju javlja se neodoljiva potreba za njima.

Ovde je potrebno dati nekoliko napomena:

- 1) pre svega takvom simplifikacijom se zanemaruju mnogi drugi razlozi zašto se ljudi drogiraju; neki od njih su individualne (npr. senzacije koje izaziva upotreba droga), a drugi socijalne prirode (pripadanje određenoj potkulturi i sl.);
- 2) iako se u nauci govori o više oblika zavisnosti,³⁶ kada se nastoji objasniti značenje tog izraza, obično se on vezuje za zavisnost od droga;³⁷

34 Kao vidljive manifestacije bogatstva.

35 Ovo je samo jedno od pitanja koja se u ovom domenu mogu postaviti. Francis Pakes i Jane Winstone /2007:132/ smatraju da se, uz navedeno, treba pozabaviti i sledećim pitanjima: – kako i zašto dolazi do eskalacije (povećanja doze i učestalosti); – zašto se korišćenje nastavlja i pored ozbiljnih i negativnih posledica; – kako i zašto se odustaje od konzumiranja ili se ono modifikuje; – koje su teškoće u tretmanu narkomana i zašto se retko postiže uspeh; – zašto se posle period apstiniranja opet vraćaju narkoticima; i – kakve su veze drogiranja i psihičkog stanja zavisnika.

36 Bruce Alexander navodi da postoje mnoštvo stvari i ponašanja koje mogu čoveka dovesti u stanje takve potrebe (pored droga, alkohola, nikotina, postoji i zavisnost od lekova, hrane, kupovine, televizije, video igara, religije, seksa ...) i razvrstava sve oblike zavisnosti u četiri kategorije / Alexander, 2010:27 et seq./ . Dennis Howitt /2009:71/ piše o tome da kod određenih lica postoji i zavisnost od vršenja zločina.

37 Takav je slučaj, kako navodi Alexander, čak i sa prestižnim bibliografskim izdanjima kakav je *Oksfordski rečnik psihologije* /Ibid.: p.34/.

- 3) najzad, u literaturi se često mešaju pojmovi zavisnost i navika. Osnovna razlika između njih je što kod navike odsustvo neke materije ili stvari doводи do psihičke neprijatnosti (zbog čega nema apstinencijalne krize), dok kod zavisnosti javljaju i psihičke i fizičke (organske) posledice uskraćenosti. Takođe, kako sa osnovom ističu Yves Pélicier i Gay Thullier /1999:11/, treba imati u vidu i to da pojam zavisnosti podrazumeva i stvaranje tolerancije na biološke efekta droge. Toksikomani, naime podnose neuporedivo veće doze od onih čiji organizam nije naviknut na drogu.³⁸ Robert West /2001:3/ navodi još jedan kriterijum koji olakšava razlikovanje zavisnosti od navike: zavisnost je, po njemu, ponašanje koje je plod izbora pojedinca, a on ga ne može kontrolisati iako mu *nanosi štetu* (u psihičkom, medicinskom i društvenom pogledu).³⁹

Michael Vaughn /2009:178/ navodi kako američko psihijatrijsko udruženje u Dijagnostičkom i statističkom uputstvu (e. *Diagnostic and Statistical Manual*) definiše zavisnost od supstanci. Da bi se moglo konstatovati da ovakva zavisnost postoji, potrebno je u bilo kom trenutku tokom perioda od 12 meseci utvrditi postojanje poremećaja vezanog za korišćenje supstanci koji doводи do klinički relevantnog oštećenju zdravlju ili patnji, a manifestuje se sa tri i više od nabrojanih karakteristika: – tolerancija na supstancu; – neodoljiva potreba za njom; – ona se konzumira u većim dozama ili u dužem periodu no što se nameravalo; – nemogućnost da se od njene upotrebe odustane; – najveći deo vremena posvećuje se nabavci supstance i njenom konzumiranju; – umanjenje društvenih, poslovnih ili rekreacionih aktivnosti zbog njenog korišćenja; – sa tim se nastavlja i kada kod lica postoji saznanje da to doводи do organskih i psihičkih problema.

Findlay /1999:101/ smatra da je etiologija narkomanije ne može svesti na individualni plan i zbog toga (uz mladost) navodi i dva socijalna činioca za koje smatra da su neposredno povezani sa zloupotrebom droga – nezaposlenost i marginalizaciju; poznati britanski autor i jedan od najznačajnijih predstavnika 'nové, radikale kriminologije Jock Young /1971:34/ stajao je na stanovištu da represivno i žigošuce reagovanje društva prema mladima koji probaju droge može ove opredeliti da sa zloupotrebom tih supstanci nastave (*efekat pojačavanja*) i time učvrste svoj 'narkomanski identitet'.

Michael Gilbert /2005:448/ takođe ističe da su razlozi za odluku da se konzumira neki od narkotika vrlo komplikovani i navodi kako su ih dva poznata kriminologa klasifikovali:

- 38 Ovi autori, takođe, prave razliku između farmakomanije (redovna i prekomerna upotreba lekova koja nije neophodna sa stanovišta medicinske terapije) i toksikomanije (ovu drugu smatraju vrstom potrošačkog ponašanja za čije objašnjenje se mogu koristiti ekonomski, statistički, epidemiološki, sociološki, kriminološki, pravni i policijski, kao i psihofarmakološki i patološki model) –v. /Ibid.: p.9/.
- 39 LeBoutillier i Love /2010:339/ posebno ukazuju da su u britanskim servisima za pomoć zavisnicima kod više od 90% njih utvrđeni neki od problema u vezi sa mentalnim zdravljem – pre svega: depresija (41%), potištenost i napadi panike (55%). Naravno, ovi podaci su dramatično uvećani kod zavisnika koji su lišeni slobode. Prema izveštaju Službe za društveno isključene (*Social Exclusion Unit*) kod 70% britanskih zatvorenika konstatovan je neki od težih oblika poremećaja mentalnog zdravlja.

Siegel ukazuje na četiri činioca zbog kojih se konzumira kokain: eksperimentalni; društveno rekreativni; koji je plod situacionih okolnosti; i takav kod koga dolazi do izražaja jaka kompulsivnost;

Drugi američki autor, Klockars, navodi četiri moguće faze „narkomanske karijere“ u kojima deluju različiti činioci koji navode ljude da konzumiraju heroin:

- situacioni konzument: to je lice koje, eksperimenta radi, poseže za heroinom i pored toga što je njegov dotadašnji način života konvencionalan, bez takvog iskustva. On niti je zavisnik, niti je izgradio toleranciju na drogu;
- stabilizovani konzument: redovno koristi heroin i postao je zavisnik u oba navedena značenja. Doze su tolike da ih može pokriti svojim redovnim (legitimnim) prihodima, i dok je tako njegov porok ne mora se odraziti na profesionalnu karijeru i porodične obaveze. Ako uspe da se zadrži u ovoj kategoriji, može povremeno proći kroz razdoblje detoksikacije. Međutim, to se retko dešava i zbog toga većina dolazi u situaciju da oseća neodoljivu potrebu za pojačanjem doze zbog povećane tolerancije na drogu;
- „konzument koji se slobodnom voljom opredeljuje da zloupotrebljava heroin“: zbog jačanja fizičke i psihičke zavisnosti koja vodi češćem uzimanju sve veće količine droge, šanse da se zadrži raniji način života se svode na minimum. U krajnjem ishodu, jedan broj ovih lica završi kao destabilizovani ulični zavisnik, koji je napustio raniji način života, ali je zbog svoje nepouzdanosti izgubio poverenja i kod članova supkulture zavisnika. Nije u stanju da redovno pribavljaju drogu i zbog toga je prinuđen da sredstva za kupovinu droge obezbeđuje na sve načine koji uključuju i prostituisanje i vršenje imovinskih krivičnih dela.

U literaturi se vršenje zločina ne povezuje samo sa zloupotrebom heroina. Tako se mogu naći i tvrdnje da i lica koja zloupotrebljavaju ekstazi (posebno ukoliko u trenucima kada njegovo dejstvo počinje da slabi ili se on pomeša sa marihuanom) može doći do razdražljivosti, impulsivnosti i nasilničkog ponašanja.⁴⁰

Na ovaj način dolazimo do problema koji izaziva posebno interesovanje ne samo medija, nego i naučnika – povezanost zloupotrebe droga i nasilničkog ponašanja – kako u kriminološkom, tako i viktimološkom smislu. U literaturi se mogu naći podaci da je više narkomana ubijeno nego što ih je izgubilo život zbog zloupotrebe narkotika; da su dela u vezi da drogama češće povezana sa primenom nasilja nego sa koristoljubljem; da je u Njujorku 1983. godine oko 1/4 svih ubistava bio povezano sa konzumiranjem droga. Sve ove podatke navodi Paul Goldstein u poznatom radu pod naslovom *Veza između droga i nasilja*. Na osnovu studioznog proučavanja literature i rezultata sopstvenih višegodišnjih ispitivanja⁴¹ zaključuje da se između navedenih pojava mogu konstatovati tri vrste povezanosti (koje autor shvata kao tri idealna tipa jer se u životu međusobno prepliću):

40 NIDA /2020/: *MDMA – Drug Facts*.

41 U pitanju su: dvogodišnje (1976–77.) proučavanje veze između prostitucije i droga (uzorak je činilo 60 prostitutki); četvorogodišnja (1978–82.) etnografska studija o ekonomskom ponašanju 201 uličnog korisnika opijata u Harlemu i ispitivanje povezanosti korišćenja droga i primene nasilja među stanovnicima istočnog dela Menhetna /Goldstein, 1985:494/.

a) *psihofarmakološka povezanost*: radi se o tome da neka lica pod dejstvom droga postaju neuravnotežena, vladaju se iracionalno i nasilnički. Obično se ova kva ponašanja sreću kod onih koji zloupotrebljavaju stimulanse, barbiturate i PCP (fencikloheksilpiperidin).⁴² Njihovo nasilničko ponašanje može se manifestovati kako u porodici, tako i na poslu, u ugostiteljskom objektima, na javnom mestu ... i gro takvih dela spada u tamnu brojku jer se (zbog porodične solidarnosti, čuvanja poslovnog ugleda kompanija, odn. reputacije restorana) ne prijavljuju.

Sa druge strane, može se konstatovati još nekoliko mogućih psihofarmakoloških veza između korišćenja droga i nasilničkog ponašanja: pre svega, zavisnici često konzumiraju narkotike da bi lakše neutralisali unutrašnje inhibitore koji ih sprečavaju da izvrše neko nedozvoljeno delo;⁴³ neki od zavisnika, pak, koriste droge i da bi obuzdali svoje nasilničke impulse; najzad, psihofarmakološko nasilje može se okrenuti i protiv narkomana – ne samo da oni mogu biti učinioci, nego su često i žrtve nasilničkih dela koja prema njima vrše druga lica;

b) *ekonomsko kompulsivno nasilje*: (kako je već pomenuto) narkomani učestvuju i u vršenju imovinskih dela sa elementima nasilja (razbojništvo i razbojnička krađa) u cilju pribavljanja sredstava za kupovinu droge (najčešće su u pitanju one koje spadaju u kategoriju skupih, kakve su heroin i kokain). Budući da je koristoljublje glavni motiv vršenja dela, primena nasilja se najčešće javlja kao plod sticaja više okolnosti – nervoze učinioca – zavisnika, reakcije žrtve, naoružanosti nekoga od njih, uticaja lica koja su se našla na licu mesta ... Inače, čak i narkomani su svesni da primena nasilja predstavlja osnov za oštrij reakciju državnih mehanizama pa, po pravilu, izbegavaju njegovu primenu⁴⁴ i opredeljuju se za nenasilna dela kakva su krađe iz prodavnica, prodaja droga ili pružanje seksualnih usluga.

Žrtva ekonomski kompulsivnog nasilja može biti svako. Ranija istraživanja pokazivala su da je rizik od ovog oblika viktimizacije najveći kod lica koja žive u okruženju narkomana, ali to mogu biti i lica koja se nađu u njihovoj blizini radi nabavljanja droge, ulični prodavci, ali i prostitutke /Ibid./;

c) *sistemska nasilje povezano sa drogama*: ovaj vid nasilničkog ponašanja tiče se tradicionalnih agresivnih interakcija koje postoje između sistema distribucije narkotika i njihovog korišćenja. Većina žrtava je iz tog miljea, mada nisu retki slučajevi da stradaju i lica koja su se samo slučajno našla na mestu obračuna. Goldstein /1985:497/ kao primere navodi: – razračunavanja oko teritorije rivalskih dilera droge; – nasilje i ubistva izvršena radi očuvanja hijerarhije i poštovanja kodeksa ponašanja članova grupe;⁴⁵ – razbojništva izvršena protiv rivalskih grupa i njihova osveta; – eliminacija informatora; – kažnjavanje za prodaju nekvalitetne ili lažne droge;⁴⁶ – kažnjavanje zbog neplaćenog duga; – sukobi oko droge ili stvarima koje

42 Goldstein /1985:494/ navodi da i alkohol ima slično dejstvo. Takođe, i da se ono ranije vezivalo za konzumiranje marihuane, ali da je u međuvremenu u literaturi ta veza osporena.

43 Opet se može konstatovati analogija sa opijanjem.

44 Goldstein /1985:496/ navodi da je još 1937. godine jedan drugi autor (Bingham Dai) to isto konstatovao proučavajući kriminalitet hiljada zavisnika od opijata u Čikagu.

45 Potkradanje „gazde“ je razlog za egzemplarno kažnjavanje.

46 U Njujorku i mnogim drugim američkim gradovima, heroin se karakteristično pakuje i prodaje kao zaštićeni robni znak. Ako neko pokuša da lažno predstavi svoju „robu“ kao deo tog 'snabdevača' – biće napadnut /Ibid.: p.497/.

su u vezi sa njenim korišćenjem: – razbojništvo u vezi sa društvenom ekologijom odn. područjima na kojima je narkomanija raširena.⁴⁷ Tamna brojka kod ovih dela je ogromna jer žrtve često nisu voljne da delo prijave ili da pričaju bilo kome (pa ni naučnicima – istraživačima) o viktimizaciji koju su doživeli.

Nesporno je da značajan deo nasilničkog kriminaliteta povezanog sa drogama spada u treću grupu. Kako navodi Goldstein, jedna američka autorka (Margareta Zahn) je tvrdila da je na kretanje stope ubistava u SAD u XX veku značajno uticalo stanje na tržištu zabranjenih roba. Samo je za objašnjenje porasta zabeleženog u periodu 1920–30. „odgovorna“ trgovina u to vreme zabranjenim alkoholom, dok je porast stope u periodu 1950–60. povezan sa dilovanjem heroina i kokaina.

Vaughn /2009:186/ konstatuje da veze između droga i kriminaliteta nesumnjivo postoji. Ali se, kao u poznatoj logičkoj zagonetki 'da li je starija kokoška ili jaje' i ovde javlja dilema: da li su dela izvršena od strane narkomana plod dejstva droga ili oni konzumiraju narkotike zbog svog kriminalnog načina života. To fundamentalno pitanje, po ovom autoru, nije razrešeno i citira naučnike koji smatraju da nije u pitanju jedan odnos droge – zločin, nego se radi o više vrlo komplikovanih relacija o kojima znamo vrlo malo. Smatra da se one ne mogu razumeti samo na osnovu rezultata medicinskih i bioloških istraživanja. U analizu je potrebno uključiti i makrosocijalne činioce, mada ni oni nisu dovoljni. Zato on predlaže da se naučnici koncentrišu na istraživanja uzajamnog susticanja kriminalne i karijere narkomana.

U knjizi *Uvod u forenzičku i kriminalnu psihologiju* Howitt pokušava utvrditi veze između nekoliko tipova kriminalne aktivnosti i zloupotrebe droga. Prva je pitanje povezanosti provalnih krađa i narkomanije. Tu su, smatra on, legitimna (i međusobno se ne isključuju) sva tri objašnjenja koja se mogu naći u literaturi: – da zavisnici od narkotika spadaju u ljude koji su skloni da se druže sa kriminalcima iz bilo kog razloga; – da zbog visoke cene nekih PAS zavisnici od njih pribegavaju ovom tipu imovinskih krivičnih dela kako bi se obezbedili tim supstancama; i – ovakve kriminalne delatnosti i toksiokomanija su proizvod delovanja trećeg faktora (uticaja roditelja na primer) /Howitt, 2009:114/. Kada se radi o vezi između narkomanije ubistva kao najtežeg konvencionalnog nasilničkog zločina, ovaj autor smatra za objašnjenje njihove veze treba imati u vidu da većina ovih dela spada u kategoriju instrumentalnih zločina – odn. da učinilac nije primarno imao nameru da liši života nekoga, nego je do te posledice došlo da bi on ostvario neki drugi cilj /Ibid.: p.377/.⁴⁸

Navedeno, međutim, ne znači da se može utvrditi uzročna veza između zloupotrebe opojnih droga i kriminaliteta, odn. da je njihovo konzumiranje nužan i dovoljan uslov vršenja zločina. Na opasnost da se i u ovom slučaju ponovi jedna od najčešćih metodoloških grešaka u nauci – da se korelacije⁴⁹ proglašavaju za uzročne veze – jasno ukazuje Pakes i Winstone /2007:17/. Kao odličan primer oni navode

47 U pitanju su sirotinjska naselja na obodu velikih gradova kakav je Harlem u Njujorku.

48 Inače, Howitt smatra da je sklonost ka zloupotrebi narkotika važan prediktivni faktor budućeg ponašanja svakog lica o čemu bi trebalo da vode računa svi koji se bave kontrolom kriminaliteta.

49 Podsetimo, one samo ukazuju da postoji statistički signifikantna veza između kriminalnog ponašanja i neke druge pojave.

činjenicu da istraživanja pokazuju kako je konzumiranje narkotika češće među članovima maloletničkih kriminalnih bandi nego među njihovim vršnjacima u opštoj populaciji /Ibid.: p.39/. Iz te činjenice se nikako ne sme zaključiti da je ovde kriminalna aktivnost pripadnika grupe izazvana korišćenjem droga. Opšti zaključak ovih autora je da izvesna povezanost između droga i kriminaliteta postoji, ali da je ona složenija nego što se obično pretpostavlja /p.43/ i da je za njeno objašnjenje neopodno integrisati istraživačke potencijale većine humanističkih nauka /p. 132/.

To jasno dokazuju David Huizinga, Scott Menard i Delbert Elliot koji su sebi postavili zadatak da na sistematičan način provere nekoliko uobičajenih hipoteza koje su se nalazile u ranijoj kriminološkoj literaturi: a) zloupotreba droga vodi u zločin; b) zločinačko ponašanje vodi u zavisnost od droga; i c) i zločin i korišćenje droga su rezultat uticaja nekih trećih (pre svega društvenih, supkulturnih) činilaca. Testiranje je provedeno na mladima i autori su još na početku istraživanja imali u vidu (uz neizbežne probleme validnosti izvora podataka koje će koristiti)⁵⁰ dva bitna činioca: – prvi je da odnos pojava koje proučavaju nije statičan i menja se tokom vremena; – drugo, uzorak ne odgovara prirodi ovakvih istraživanja (pa iz iskaza respondenata malo možemo saznati o tom odnosu). Osnovni izvor činjenica bili su Nacionalni izveštaji o mladima (*National Youth Survey – NYS*), odakle je preuzete: klasifikacija po težini delikata koje oni vrše⁵¹ i podela lica „navučenih“ na supstance koje izazivaju zavisnost.⁵²

Opšti zaključak ovog istraživanja može se svesti na konstataciju da je veza između zloupotrebe droga i delinkvencije toliko komplikovana da ne može biti objašnjena primenom načelnih, uopštenih zaključaka.⁵³ Ovaj stav koji iznose Huizinga, Menard i Elliot /1989:423/ poklapa se onim što tvrde mnoge njihove kolege.⁵⁴ Razrađen je kroz niz konkretnih tvrdnji:

- alkohol, marihuana i politoksikomanija nisu uzrok lakših delikata; marihuana i politoksikomanija ne izazivaju ni „indeksirane delikte“; politoksikomanija može doprineti vršenju teških delikata;
- sa druge strane, može se zapaziti korelacija između delinkvencije i zloupotrebe droga (naročito marihuane). Međutim, to ne znači da je u pitanju uzročna veza.

50 Koji su plod prospektivnog longitudinalnog proučavanja sklonosti američke omladine da se problematično ponaša (uključeni su delinkvencija, zloupotreba droga i alkohola).

51 Na lakša dela, „indeksirana dela“ (nanošenje telesnih povreda, seksualni napad, učestvovanje u tučama gangova, krađa motornog vozila ili stvari vrednije od 50 dolara, nošenje vatrenog oružja od strane studenta) i teške oblike delinkvencije.

52 Prvu čine mladi koji zloupotrebljavaju materije koje inače legalno koriste odrasla lica (alkohol, neke supstance koje su zabranjene nepunoletnima); drugu zavisnici od lakih (e. „soft“) droga, a treću politoksikomani (u originalu *polydrug*).

53 Tako se često pominjana veza između upotrebe marihuane i delinkvencije može objasniti samo na prvi pogled skrivenim podsticajima za kršenje normi kod tih mladih ljudi

54 Na primer, poznati američkim kriminolog Incardi je u tekstu publikovanom 1980. tvrdio da veza između droga i zločina varira zavisno od osobina pojedinaca koji čine grupu koja konzumira narkotike i sociokulturnog konteksta iz koga oni dolaze /Ibid./.

Kada se radi o aplikativnom aspektu ovih rezultata, autori /p. 452/ zaključuju da će smanjenje upotrebe nelegalnih droga imati mali (ili nikakav) uticaj na delinkvenciju maloletnika i mlađih punoletnih lica.

Ovakve stavove podržava Gilbert /2005:451/ koji tvrdi da su “kriminalno ponašanje i upotreba droga nezavisne pojave izazvane mnoštvom drugih činilaca”. On jasno pokazuje koliko su relativni frapantni podaci koje se u SAD navode o tome koliko je narkomana smešteno u američke kaznionice. Jedino što bi oni koji te fakte navode trebalo da objasne je zašto u istu kategoriju svrstavaju i one koji su zavisnici i one koji se u penitencijarnim ustanovama nalaze jer su proizvodili narkotike trgovali njima. Pa i kada se radi o onim prvim, ne pokušavaju da utvrde da li su se ta lica osuđena na kaznu lišenja slobode zbog dela koje su izvršili pod uticajem droge ili su u zavodskim ustanovama počeli da je konzumiraju.

Ovaj autor čak tvrdi da je jedna od najznačajnijih korelacija koje su naučnici utvrdili da rana upotreba legalnih supstanci koje izazivaju zavisnost predstavlja najjači prediktivni faktor kasnijeg konzumiranja onih zabranjenih; drugo saznanje na koje se poziva je da rano bavljenje delinkvencijom i kriminalitetom snažno utiče na konzumiranje droga tom uzrastu. U izvođenju ovih zaključaka, autor se poziva na brojne kriminologe koji su se bavili proučavanjem kriminalnih karijera, među kojima je jedan najvećih autoriteta Britanac David Farrington.

Farrington /1997:53/ je do navedenog zaključka došao sumirajući rezultate višedecenijske longitudinalne Kembridž studije – započete još 1961. godine sa 411 londonskih maloletnika (u uzrastu 8–9 godina) iz radničkih naselja,⁵⁵ a u cilju utvrđivanja faktora prestupništva i antisocijalnog ponašanja. Ispitivanje je trajalo do 46. godine respondenata.

Na kraju Gilbert /2005:452/ ističe je da je kriminalno ponašanje mnogo više povezano sa zloupotrebom alkohola nego droga; takođe, alkoholizam i nikotin izazivaju svake godine mnogo više smrtnih ishoda i povreda od svih narkotika zajedno.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Tema droge i organizovani kriminalitet traži sintetički pristup i poznavanje dostignuća skoro svih humanističkih i društvenih, ali i nekih prirodnih nauka. Čini se da je kriminologija najpozvanija da obezbedi zaokruženu sliku o tome kakva je veza između organizovanog (ali i ostalih oblika) kriminaliteta i droga i od nje se s pravom očekuje da ukaže na to kako odgovoriti na izazove koje ove pojave predstavljaju za savremena društva. U tom cilju, potrebno je pozabaviti se sledećim pitanjima: 1) šta je organizovani kriminalitet, a šta su droge i kako ove druge utiču na ljudsko ponašanje; 2) kakva je uloga organizovanih kriminalnih grupa u snabdevanju ilegalnog tržišta narkoticima; i 3) kako društvo reaguje na zloupotrebu droga i trgovinu tim supstancama.

Ovaj rad je pokušaj da se odgovori na prvu grupu pitanja i predstavlja uvod u razmatranje ostale dve. Pored definicija osnovnih kategorija o kojima se izlaže dat je

55 Započeo je West, a od 1982. vodio je Farrington.

uvid i u novija naučna saznanja o uticaju droga na kriminalno ponašanje. Od toga kakvo gledište o tom uticaju dominira zavisice ne samo to šta građani smatraju da treba preduzeti da bi se problem narkomanije rešio, nego i to da li delatnosti koje država u tom cilju preduzima imaju podršku ili se u javnosti smatraju nelegitimnim.

Za kriminologe otuda nije iznenađenje kada, podstaknuti informacijama o tome koliko među uhapšenim (i još više među zatvorenicima) licima ima onih koji zloupotrebljavaju narkotike, građani u nekim državama u visokom procentu iskreno veruju da su droge najznačajniji činilac koji dovodi do dramatičnog stanja kriminaliteta u njihovim zemljama.⁵⁶ A šta bi drugo oni mogli da zaključe kada im se ne samo u medijima, nego i u radovima istraživača kao činjenice serviraju tvrdnje da su „oni koji koriste droge šest puta skloniji da izvrše zločin od onih koji to nisu“⁵⁷ koje su očigledno plod nerazumevanja razlike između korelacije i uzročne veze.

U tom kontekstu još manje iznenađuje to što mnogi krivičnopravni sistemi kao jedinu strategiju kontrole – ne samo trgovine narkoticima, nego i njihove upotrebe – vide pooštavanje kaznene reakcije (u tu grupu, na žalost spada i naš kazneni sistem čiji tvorci su u poslednjoj deceniji pokazali da veruju samo u jedan način reagovanja – retributivan – v. Kolarić /2020:69/). Ako se takva strategija suzbijanju trgovine narkoticima kao delatnosti organizovanog kriminaliteta i može razumeti (ne i objavljivanje ratova drogama, manipulisanje podacima, korišćenje mehanizma izazivanja talasa moralne panike i zastrašivanja građana) čini se da je ovakav pristup onima koji zloupotrebljavaju droge nema opravdanja. Naročito ako se zna da najveći deo istraživača danas dokazuje da korišćenje droga samo po sebi ne izaziva kriminalno ponašanje. Laicima, medijima, ali i onima koji donose političke odluke kriminolozi očigledno moraju iznova ponavljati da utvrđivanje korelacije između dve pojave ne smemo smatrati dokazom postojanja uzročne veze između njih. Tamo gde su kriminolozi u uspeli da ubede javnost i vršioce političke vlasti u to, beleže se trendovi ublažavanja kaznene reakcije, čak i dekriminalizacije nekih ponašanja iz oblasti kriminaliteta povezanog sa drogama. Tu se narkomanija smatra prevashodno medicinskim, a ne krivičnim problemom.

LITERATURA

- Alexander B. /2010/: *Globalization of Addiction – Study in Poverty of the Spirit*, Oxford
- Arsovska J. /2014/: Organized crime – in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (Albanese J., ed.), Madlen
- Banović B., Ilić A. /2019/: Mediji i organizovani kriminalitet – in: *Finansijski kriminalitet i korupcija* (Kostić J., Stevanović A., eds.) Beograd
- Bartol C. & A. /2005/: *Criminal Behavior – Psychosocial Approach*, Upper Saddle River
- Bell S. (ed.) /2008/: *Encyclopedia of Forensic Science*, New York
- Cassel E., Bernstein D. /2007/: *Criminal Behavior*, 2nd ed., Mahwah
- Farrington D. /1997/: Early prediction of violent and non-violent youthful offending, *European Journal on Criminal Policy and Research* n° 5

56 Curt i Anne Bartol /2005:479/ navode rezultate jednog istraživanja sprovedenog u SAD u kome je 2/3 anketiranih izjavilo da je glavni uzrok kriminaliteta u njihovoj zemlji prodaja i upotreba droga.

57 Beck, 2000; Mumola, 1999. –v – Cassel, Bernstein /2007:73/.

- Fijnaut C., Paoli L. /2018/: Organizovani kriminalitet i politika njegove kontrole (prevod) – in: *Organizovani kriminalitet – Izbor tekstova* (Ignjatović Đ., Stevanović A., eds.), Beograd
- Findlay M. /1999/: *Globalisation and Crime – Understanding Transnational Relationship in Context*, Cambridge
- Hammersley R. /2008/: *Drugs and Crime*, Cambridge
- Hobbs D. /1998/: Going down the glocal – local context of organised crime, *Howard Journal of Criminal Justice* n° 4
- Howitt D. /2009/: *Introduction to Forensic & Criminal Psychology*, 3rd ed., Barlow
- Huizinga D., Menard S., Elliot D. /1989/: Developments in drug use – temporal and developmental patterns, *Justice Quarterly* n° 6
- Hulme S., Huges C., Nilsen S. /2020/: Price and mark up of pharmaceutical drugs supplied on the black market, *International Journal of Drug Policy* n° 1
- Gilbert M. /2005/: Drug use and criminal behavior – in: *Encyclopedia of Criminology, vol. 1* (Wright R., Miller M., eds.), New York
- Goldstein P. /1985/: Drug / violence nexus – a tripartite conceptual framework, *Journal of Drug Issues* n° 4
- Ignjatović Đ. /1998/: *Organizovani kriminalitet (2. deo) – kriminološka analiza stanja u svetu*, Beograd
- Ignjatović Đ. /2016/: Organizovani kriminalitet u XXI veku – kontroverze i dileme – in: *Suzbijanje organizovanog kriminala kao preduslov vladavine prava* (Ćirić J., ed.), Beograd
- Ignjatović Đ. /2019/: *Kriminologija*, 15. ed., Beograd
- Ignjatović Đ., Škulić M. /2019/: *Organizovani kriminalitet*, 3. ed., Beograd
- Ivanović M. /2016/: Trgovina drogom kao organizovani kriminal – stanje i tendencije – in: *Suzbijanje organizovanog kriminala kao preduslov vladavine prava* (Ćirić J., ed.), Beograd
- Kolarić D. /2020/: Suzbijanje zloupotrebe opojnih droga u krivičnom pravu Srbije – in: *Droga i narkomanija – pravni, kriminološki, sociološki i medicinski problemi* (Miličević M., Stevanović I., ed.), Palić
- LeBoutillier N., Love B. /2010/: Developments in treatment for drug misuse offenders – in: *Forensic Psychology– Concepts, Debates and Practice*, 2nd ed. (Adler J., Gray J., eds.), Abingdon
- Levi M. /2003/: Organising financial crimes – breaking the economic power of organised crime groups? – in: *Global Organized Crime– Trends and Developments* (Siegel D., van de Bunt H., Zaitch D., eds.), Dodrecht
- Ljubičić M. /2014/: Društveni faktori nastanka i širenja zavisnosti od psihoaktivne supstance *krokodil* na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, *Sociologija* n° 3
- Maltz M. /1976/: On defining organized crime – development of a definition and a typology, *Crime and Delinquency*, n° 3
- Newburn T. /2007/: *Criminology*, Cullompton
- Pakes F., Winstone J. /2007/: *Psychology and Crime – understanding and tackling offending behaviour*, Cullompton
- Palacous W. /2005/: Club drugs – in: *Encyclopedia of Criminology, vol. 1* (Wright R., Miller M., eds.), New York
- Palacous W. /2005a/: Designer drugs – in: *Encyclopedia of Criminology, vol. 1* (Wright R., Miller M., eds.), New York
- Paoli L. /2002/: Paradoxes of organized crime, *Crime, Law & Social Change* n° 1

- Paoli L., Beken T. /2014/: Organized crime – a contested concept – in: *Oxford Handbook of Organized Crime* (Paoli L., ed.), Oxford
- Pélicier Y., Thullier G. /1999/: *Droge* (prevod), Beograd
- Stelfox P. /2006/: Transnational organised crime – police perspective – in: *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (Edwards A., Gill P., eds.), London
- van de Bunt H., Siegel D. /2003/: Introduction – in: *Global Organized Crime – Trends and Developments* (Siegel D., van de Bunt, eds.), Dordrecht
- Vaughn M. /2009/: Substance abuse and crime – biosocial foundations – in: *Biosocial Criminology* (Walsh A., Beaver K., eds.), New York
- von Lampe K. /2016/: *Organized Crime – Analyzing Illegal Activities, Criminal Structures and Extra-legal Governance*, Los Angeles
- West R. /2001/: Theories of addiction, *Addiction* n° 1
- Young J. /1971/: Role of the police as amplifiers of deviancy ... – some consequences of our present system of drug control in Notting Hill – in: *Images of Deviance* (Cohen S., ed.) Harmondsworth
- Drugs: Krokodil – www.drugs.com/illicit/krokodil, 02. oktobar 2020.
- Health Canada: *GHB* – www.canada.ca/en/health-canada/services/substance-use/controlled-illegal-drugs, 01. oktobar 2020.
- NIDA: *MDMA – Drug Facts* – www.drugabuse/publications/drugfacts/mdma, 01. oktobar 2020.

*Dorđe Ignjatović**

Faculty of Law, University of Belgrade

ORGANIZED CRIME AND NARCOTICS INTRODUCTORY CLARIFICATIONS

SUMMARY

Article is the first step in explaining complex relation between drugs and organized crime. Firstly, in order to better understand those relations, there are definitions of organized crime (*type of property crime, determined by the existence of criminal organization which runs a permanent illegal business with the intention of maximizing profit, using violence to establish a monopoly over certain territory and the corruption of authority representatives*) and drugs (*illicit psychoactive substances – PAS – that affect addiction or changes in consumer consciousness*). After that, author present their classifications and put an accent on “the new drugs“ – club drugs and designer drugs. Before processing to the other considerations, he emphasize the distinctions among “drug-related crime“ and “drug-addict crime“ (crimes done by drug-abusing offenders).

Special attention is directed at the considerations of scientific research about influence of drugs on human behavior, especially on criminal conduct. It was concluded that between these phenomena there is a correlation, but not causality, which means that drug-abusing does not presume a crime. The importance of this assertion lies in the fact that media, general public, and even legislators often have completely opposite opinion on this problem.

* Full professor, ignjat@ius.bg.ac.rs.

This is the reason why, on the one hand, citizens of various countries think that drug-related crime means criminal activity, and on the other hand, political decision makers are constantly making criminal reaction too harsh not only towards wrongdoers who puts drugs into circulation (“dealing”) only, but for drug-abusers, too. Unfortunately, the same thing has happened to Serbia which made criminal reaction quite severe in the area of drug-related crimes for many times in the last decade. Subjects who present considerable data about number of persons who are arrested or been serving a sentence in penitentiary institutions for drug-crimes should explain a few things. Firstly, they should account how many of them are deprived because they have been engaged in producing or selling substances that are declared narcotics. Secondly, they should clarify how many prisoners abused drugs before deprivation and how many during a sentence serving.

Criminologists had an important assignment to persuade public and legislators that the most of actual beliefs about criminal reaction on drug-related crime are not based on scientific opinions. The biggest mistake is thinking that drug-abusing only leads to crime. In the environment where criminologists had major influence on the public and politicians, an apparent trend of reduction of criminal reaction or even decriminalization of some conducts in the area of drug-related crime has been noticed. They are treating narcotic addiction as medical, not criminal problem.

Key words: drugs, narcotic addiction, criminal behavior, crime, organized crime

UDK: 343.85:004.738.5

doi: 10.5937/crimen2003255M

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 26.10.2020. / 23.11.2020.

*Sanja Milivojevic**

La Trobe University, Melbourne, Australia

*Elizabeth Marie Radulski***

La Trobe University, Melbourne, Australia

THE “FUTURE INTERNET” AND CRIME: TOWARDS A CRIMINOLOGY OF THE INTERNET OF THINGS***

Abstract: The Internet of Things (IoT) is poised to revolutionise the way we live and communicate, and the manner in which we engage with our social and natural world. In the IoT, objects such as household items, vending machines and cars have the ability to sense and share data with other things, via wireless, Bluetooth, or Radio Frequency IDentification (RFID) technology. “Smart things” have the capability to control their performance, as well as our experiences and decisions. In this exploratory paper, we overview recent developments in the IoT technology, and their relevance for criminology. Our aim is to partially fill the gap in the literature, by flagging emerging issues criminologists and social scientists ought to engage with in the future. The focus is exclusively on the IoT while other advances, such as facial recognition technology, are only lightly touched upon. This paper, thus, serves as a starting point in the conversation, as we invite scholars to join us in forecasting—if not preventing—the unwanted consequences of the “future Internet”.

Keywords: Internet of Things, Smart Things, Surveillance, Technology, Crime.

INTRODUCTION

The most profound technologies are those that disappear. They weave themselves into the fabric of everyday life until they are indistinguishable from it. (Weiser 1991, 94)

[W]hen everything is connected, everyone is vulnerable. The technology we routinely accept into our lives with little or no self-reflection or examination may very well come back to bite us. (Goodman 2016, 13)

* Research Fellow, S.Milivojevic@latrobe.edu.au

** Researcher, E.Radulski@latrobe.edu.au

*** Rad predstavlja neznatno izmenjeni članak koji je pod istim naslovom objavljen u časopisu *Current Issues in Criminal Justice* 32(3): str. 1–15.

Imagine the following scenario: Police officers arrive to a crime scene. There is a body on a pavement, and a 3D printed gun next to it. An officer approaches the gun and points an object to it. The connection is established. The object reads information about the gun: the date and place of printing, who printed it and from what materials, who bought it, and maybe even who handled/fired it. Or the following: A prospective terrorist goes to a hardware store to get things they need to make a bomb. All the components have sensors that communicate with other objects, leaving a unique data trail. The things communicate this information to law enforcement who come to a conclusion about the likely outcome of this purchase. And in the final scenario, think about this: prisons may soon become obsolete, thanks to the IoT technology. A would-be terrorist's house from the previous scenario could serve as a prison cell: the front door would deny entry or exit, if so-ordered by the court of law. In the future, many objects in our house, workplace, and public spaces – from front doors, chairs and beds, to vehicles and planes – are likely to be connected through the IoT network. They will communicate to other “smart things” in the grid, record and monitor our behaviour, location, health, and mental state. Objects will also be able generate an action on our behalf, potentially bypassing us in the process. They are likely to become smarter, learning from and adapting to the embedded algorithms and the environment.

While some of the above scenarios might materialise in the future, certain elements of the IoT revolution are already a reality. The IoT technology is growing, while our engagement with these ground-breaking developments remains limited at best. From humble beginnings in late 1980s, when only about 100,000 hosts were connected to the Internet (Baras and Brito 2018), today's world is a fundamentally changed by this technology. One of the very first examples of the technology that connects ordinary objects to the Internet was a Coca-Cola vending machine located at Carnegie Mellon University; the programmers working at the University IT department decided it would be good to contact the machine to check the stocktake before making the trip for refreshment, and wrote a software that did just that (Foote 2016). Kevin Ashton from the Massachusetts Institute of Technology coined the expression “the Internet of Things” in the late 1990s, to describe a network of objects connected to the Internet, and one another (Claveria 2019). In 2008, the number of devices connected to the Internet surpassed the world's population (Baras and Brito 2018). This development continues at pace: some projections state that that by the year 2032, an individual will be connected to 3,000 to 5,000 things (Barrett 2012). While such projections should be taken with caution, in a not so distant future we are likely to witness ‘the dawn of a new era; one in which today's internet (of data and people) gives way to tomorrow's Internet of Things’ (International Telecommunications Union 2005, 1).

Manifold potential ramifications and practical implications can stem from the introduction of these technologies to debates pertinent to crime and criminal justice. It is important to acknowledge that, given the scarcity of criminological literature on the topic, we do not purport to offer an in-depth theoretical account of the IoT in criminology, nor do we strive to answer the many legal, ethical, and political questions raised when pondering these technologies in a criminological context.

What this paper seeks to do is to start a conversation about how criminologists should approach the IoT in the future. While flagging this critical point of juncture, this article focuses on four key areas of inquiry. We start with the definition of the IoT, followed by debates around privacy and data security in the IoT, the “internet of evidence” and the future of offending. A particular emphasis is placed upon the concept of “smart homes” and “smart cities”, and a theoretical exploration of how these technologies may eventually evolve into “smart states” and “smart borders”. We also cast a brief look on how the IoT can further marginalise “the Other” – people with limited mobility potential and populations already subject to extensive surveillance and control. The final segment of the paper provides some theoretical insights on the matter, in which we suggest that we should aim to develop innovative frameworks in order to engage with challenges we face in the future. Finally, the conclusion brings together key points in the debate, as well as a call for multi-disciplinary research on this important topic that ought to include social scientists, researchers from STEM disciplines, and IT experts.

1. UNPACKING THE WONDERWORLD OF THE IOT

While there is no universal definition of the IoT, many share the following common elements: it is a *network* of objects made by humans, with *unique identity* (unique identification number and Internet Protocol address), small *power supplies*, *sensors* (with sensing/actuation capability that can capture context and provide information about the thing itself or its environment), and *connection* – ability to communicate to one another and transmit and receive data (Howard 2015, xi; see also Bunz and Meikle 2018). These objects are often characterised by a *higher degree of computing, analytical, and action abilities* (Burgess 2018). We adopt the following definition: the IoT as ‘a variety of things or objects – such as Radio-Frequency IDentification (RFID) tags, sensors, actuators, mobile phones, etc. – which, through unique addressing schemes, are able to interact with each other, and *cooperate with their neighbors to reach common goals*’ (Atzori, Iera, and Morabito 2010, 2787; emphasis added). Objects on the IoT have several layers of connection. According to Li (2017), the lower/sensing layer is comprised of sensing technology such as RFID tags, intelligent sensors, and RFID readers. The middle (network) and upper (service) layers are constituted of networked systems that enable communication and connection between things, such as cloud internetwork (social and mobile networks, WLAN). The application-interface layer is where the interaction and activity occur – in smart cities, smart manufacturing, smart power grids, smart transportation, and so on. Importantly, things in the IoT can be changed or altered from anywhere, ideally with little to no human intervention (Baras and Brito 2018; Tuptuk and Hailes 2019). In the “future Internet” (Gubbi et al. 2013) some of us will be unaware that objects around us are sensing and exchanging data, as microcontrollers in some of them make a decision based on the readings. Many of us who will be aware of what is going on, as we argue later, are unlikely to opt out of things-run surveillance. Critically, some objects in the IoT will have the ability to configure themselves autonomously, adapt to change, and take action.

It is essential at this point to outline the typology of “things”. They are indeed diverse; some are physical-first, meaning that they generate or exchange data only when augmented or manipulated – such as desks or fridges. Others are digital-first, specifically designed to generate and exchange data, such as smartphones (Greengard 2015, 16) Physical-first object exchange data, but not to the extent as digital-first ones. Connected things can be physical (ie. physical objects) or virtual (ie. software, code). Finally, there is a distinction between the “conventional” IoT that require human involvement and analysis (such as connected contact lenses that send information to your doctor for diagnosis), and the autonomous IoT that have the capacity to bypass humans (for example, the autonomous self-healing systems used in manufacturing that can predict and repair machines without human involvement). Autonomous IoT are examples of the intersection of the IoT and Artificial Intelligence (AI), in which objects make sense of data, learn from it and one another, and change its “behaviour”. We talk about all the aforementioned types of the IoT technology in this paper.

1.1. The surge and impact of smart things: from homes and cities, to crime and mobility

The future Internet is often described as a smart environment (Gubbi et al. 2013), in which our bodies, homes, transport systems, workplaces, communities, and states will be transformed by technology. The IoT has already been applied in many areas of social life, predominantly in what are now known as “smart cities”. Baig et al. (2017, 3) describes the smart city as a ‘connected environment for all its citizens... [whose] services can extend into many diverse domains including the environment, transportation, health, tourism, home energy management and safety and security’. In smart cities, regulation of water, electricity, waste, traffic, parking and alike is gradually transferred from humans to the networked objects. Smart homes and buildings with automated lighting, heating, energy consumption and greenhouse production are at the forefront for the IoT systems of today (Baras and Brito 2018). Healthcare, energy sectors and transportation are also areas where the IoT is breaking new ground. The future Internet enables doctors to monitor elderly patients in their homes, thus reducing hospitalisation costs through early intervention (Gubbi et al. 2013). Self-driving cars with sensors that prevent crashes are rapidly becoming mainstream. While the impact of the IoT has been the topic of science and technology literature for quite some time now, the questions pertinent to links between crime and the IoT, as well as its social applications remain largely unanswered. Current literature mostly focuses on cybercrime and risk of potential attacks on the IoT network (Gubbi et al. 2013; Tuptuk and Hailes 2019; Baig et al. 2017). This indicates the need for research in social sciences that focuses both on risks and vulnerabilities the future Internet brings, but also how technology can assist us in addressing various crime and human rights concerns, such as the right to privacy.

2. WHO IS WATCHING WHO?: UBIQUITOUS SURVEILLANCE, SECURITY, PRIVACY, AND AGENCY

The digital era's undisputable fact is that ‘we are living in a time when more information is gathered, collected, sorted and stored about the everyday activities of more people in the world than at any other time in human history’ (Andrejevic 2012, 91). This type of surveillance is called ubiquitous to depict the world in which it is difficult, if not impossible to “opt out”. Surveillance is also ongoing: computers, smartphones, and other smart devices continuously collect and share information about our activities. The IoT as a future Internet where both physical-first and digital-first objects sense and share information about and around us ‘could be the most effective mass surveillance infrastructure we’ve ever built’ (Howard 2015, xvii). Surveillance in the IoT does not happen via a tall tower with an omnipresent guard Jeremy Bentham envisioned when he developed his utopian prison design – the Panopticon, nor as a self-discipline surveillance and control mechanism described by Foucault. We come back to this important point in the final section of the paper. For now, it is important to note that the IoT innovations have been marketed to us as desirable, a must-have technology that will improve our lives. The IoT systems are seen to provide ‘a convenient way [for people] ... to keep an eye on the inside and outside of their homes from any location with internet access’ (Dixon 2017, 37; see also Weber 2017). Yet, as we keep an eye on our possessions and properties, these little helpers relentlessly monitor and exchange information about us, often inconspicuously. They send data to manufacturers, developers, and other agencies that can be used for a variety of commercial and non-commercial purposes. As Andrew Guthrie Ferguson would have it, ‘[w]e are now all living with little smart spies in our houses’ (CBC Radio 2018). Your Amazon Alexa or Google Home Smart Speaker monitor your movements, listen to your commands, and record events around you even when you think they are switched off. Surveillance in the IoT is pervasive, conducted by many different things, a super-sized version of “surveillance assemblage” (Haggerty and Ericson 2000). It is performed through the continuous gathering of data through many sensors connected in the IoT.

A range of actors (governments, IT companies, military-industrial complex, and private enterprises) aspire to surveil and manipulate people's behaviour via the IoT (see Howard 2015). Indeed, surveillance *per definitionem* is ‘the focused, systematic and routine attention to personal details for purposes of influence, management, protection or direction’ (Lyon 2007, 14). In the IoT, surveillance is so omnipresent that privacy emerges as the key issue: more specifically, the right to be let alone (Warren and Brandeis, cited in Bunz and Meikle 2018, 123). An abundance of literature explores privacy concerns in relation to the IoT (Williams 2016; Baig et al. 2017; Dixon 2017; Claypoole 2016). The European Commission on the IoT Governance recently recommended that developers adopt “privacy by design” approach when fostering new IoT systems (Vos 2018). While some of us might be alarmed by the prospect of ever-expanding data sharing, our desire for smart things is likely to prevail. We will, therefore, get Alexa or Google Home, a self-driving car,

or that spying smart chair because they offer ‘status, approval, enjoyment’ (Lyon 2018, 82). Privacy as a concept is likely to experience substantial changes in the future Internet. What should be of interest to social scientists, however, is not just the extent of surveillance per se, but who has access to data, and what legal frameworks we need to address issues that might emerge in the future.

One of the most discussed concerns in IoT literature and public discourse is that large networks of connected things could be open to potential hacks (Roman, Najera, and Lopez 2011; Gubbi et al. 2013; Claypoole 2016; DeNisco Rayome 2017), as ‘each connected device could be a potential doorway into the IoT infrastructure or personal data’ (Li 2017, 2; 4). While some of these privacy intrusions are indeed disturbing¹, other issues with more duplicitous attributes could become more pressing. Let’s use a common (and often mocked) case study in the IoT: a smart fridge. Your local bottle shop is likely to deliver your favourite beer as requested by a smart fridge when your supplies run out. The benefit of convenience, however, could be offset in the event that the fridge overrules your recent decision to quit drinking. Or, consider the more serious ethical dilemma smart car developers face when embedding algorithms that will have the power to decide which person to “sacrifice” in a case of an emergency (Bonneton, Shariff, and Rahwan 2016). Automated objects around us have an ability to share and evaluate data, but also make decisions on our behalf, while our preference on the matter – for example, whether or not we would like particular information to be shared with our doctors, employers, government, or family members – becomes irrelevant. As such, the impact of IoT technology on human agency and autonomy is just one of many conundrums social scientists, lawyers and criminologists will have to unpack in years to come.

3. LAW AND ORDER: OFFENDING AND “THE INTERNET OF EVIDENCE” IN SMART CITIES/HOMES

While the literature offers an insightful overview of ethical debates pertinent to the IoT, somewhat absent from these discussions is the potential for IoT to be used in committing and/or solving crime. Samuel Greengard (2015, xv) suggests that the technology and in particular the IoT ‘will affect everything from the way people vote to the way we eat at restaurants and take vacations’, and that ‘the future could introduce new types of crime, weapons, and warfare’. Some end-users have called the IoT technology ‘a security disaster waiting to happen’ (CompTia 2016, 3). If, as described above, our lifelines such as energy grids, healthcare, transportation, and even our bodies are all on one mega-grid, the issue of disrupting the grid becomes a major concern indeed. A malfunction or interruption of the future Internet could affect a large proportion of the population – from financial institutions, hospitals, to public transport and distribution of goods. Denial of Service (DoS) and more sinister, large-scale Distributed Denial of Service (DDoS) or Ransom Denial of Service (RDoS) attacks that aim to restrict or deny access to services to legitimate

1 For example, incidents where hackers broke into baby monitoring systems and even talked to at least one sleeping baby – (Greengard 2015); (Bunz and Meikle 2018, 26).

users, are already a major headache for developers, early adopters, businesses, and governments (DeNisco Rayome 2017; for a range of potential scenarios see Tzezana 2016; Tuptuk and Hailes 2019). Most concerningly, the human body itself could be hacked through the IoT (Ashton 2017; Goodman 2016), via pacemakers or medical implants. In 2013, former US Vice President Dick Cheney disclosed that doctors deactivated wireless function on his heart implant to prevent a potential terrorist attack (Tuptuk and Hailes 2019). As Marc Goodman, founder of the Future Crimes Institute explains (cited in Chabinsky 2015), ‘[w]hen your heart is online for your doctor to access, it is also available to the kid next door. ... For the first time in human history, the human body itself has become susceptible to cyber attack’.

Warnings that the legal system and crime control agencies need to “catch up” with technology have also been revived (Ashton 2017). Law enforcement agencies across the Global North have been increasingly using the IoT in their daily activities. Some well-known examples are the Los Angeles Police Department’s Real-Time Analysis Critical Response Division (detailed in Ferguson 2017), or the ‘first-ever smart patrol car system that fully integrates video captured from in-car and body-worn cameras’ (Ives 2015, 2; Zimmer 2017). The IoT in smart cities assists with building maintenance and repair, waste and traffic management, pollution monitoring and regulation, smart lighting (Zanella et al. 2014), but also crime prevention and investigation. Sensing devices in smart cities, for example, track the movement of pedestrians in dark streets, turn on the street lighting and cameras when needed, and send data to police for processing (Lee 2015). Machine learning enabled video camera could also help a potential victim detect in milliseconds whether a purported robber holds a real gun or not, and alert law enforcement if the former is confirmed (TEDx Talks 2018).

Privacy and agency issues discussed above, stemming from automation of the IoT technology are also of concern in smart cities. As devices for sensing, detecting, and data transmission are becoming mainstream, human agency might soon be bypassed:

An illicit driver enters a smart city attempting to subvert all policing controls in place for traffic regulation. The driven vehicle enters the city and increases speed past the stipulated limit ... an incident response team will be alerted immediately by sensory data which is transmitted over to the centralized Cloud and measured as being anomalous by the relevant data analysis engine. Subsequently, the traffic control authority (the police) will be alerted with the data emerging from the Cloud, and necessary tactical action will be taken to control the incident. (Baig et al. 2017, 10)

As illustrated in the above example, in the IoT-run smart cities people will not necessarily have control over whether data is sent/received, and the discretion of government agencies (i.e. police or courts) might also be diminished.

Some elements of this technology are seeing widespread, and largely uncontested implementation in major cities around the world. In 2010 Victoria Police in Australia quietly awarded permission from Melbourne’s Transport Ticketing Authority to access and utilise myki (smart travel card) records for law enforcement

and criminal justice purposes. Victoria Police have since been tracking the movements of potential offenders, to determine their whereabouts at the time a given crime may have been committed (Hunter 2010). At present, Victoria Police need to individually identify a person as a “threat,” and manually seek a record of that person’s myki touch-on and touch-offs. In smart cities, however, “smart tickets” could monitor and automatically alert/action law enforcement and border police to citizen/non-citizens’ location at any given time.

There is ‘no doubt that, in the future, IoT will be handy in solving crimes’ (Alohali 2017, 177; see also Kearns 2018). The IoT technology has many applications in criminal proceedings, as government agencies use the IoT for prosecutorial benefit. In the United States, judge Dixon (2017) has identified various legal contexts in which “smart home” evidence – evidence collected via networked home items– has been presented in the court of law. Orr and Sanchez (2018) also highlight a case in which police in the US state of Arkansas presented IT giant Amazon with a warrant for recorded voice data stored in an Amazon server, after collecting the device from a murder suspect. They conclude that smart IoT devices, in particular Amazon Echo and Alexa, have the capacity to provide valuable legal evidence in criminal justice proceedings. There were since other cases where technology has been used in criminal trials, so much so that we can now talk about “the internet of evidence”, where lots of pieces of smart devices are going to show up in criminal prosecutions’ (Andrew Guthrie Ferguson, cited in CBC Radio 2018), often to testify against their owners. Importantly, as we investigate in the following section, law enforcement and government agencies should be closely monitored for signs that they may be constructing a “smart state”, in the name of criminal justice and/or border security.

4. “SMART STATES” AND “SMART BORDERS”: THE IOT AND MOBILITY

Contemporary states seem to embrace two outwardly juxtaposed developments in bordering practices: erection of border walls and fences, and development of border security technologies. Technology has been at the forefront of governing mobility for several decades. Its range is not limited to the national borders; technological innovations ebb and flow to and from countries of origin, transit, and destination. A range of security technologies (Neal 2009; Milivojevic 2013, 2019a) – technology-human interconnections developed to regulate and govern mobility have been developed and applied in the Global North and the Global South. They comprise of strategies, policies, hardware, and software that aim to strengthen borders and regulate the flow of citizens, non-citizens, goods and trade (see Koslowski 2004; Brouwer 2008; Cote-Boucher 2008; Ceyhan 2008; Popescu 2015). Surveillance of mobile populations is emerging as a preferred method for strengthening risky borderlands. As Adey (2012, 193) accurately points out, ‘borders are married to the practice and evolution of surveillance’. Countries of origin and transit have emerged as principal sites for the detection, surveillance, and classification of border crossers. The goal is to ‘check individuals as far from [the nation state] as possible and through each part of their journey’ (UK Cabinet

Office, cited in Vaughan-Williams 2010, 1073). The contemporary “biometric state” has an ‘almost obsessive preoccupation with where you are going and who you are’ (Muller 2010, 8).

In times of increased mobility, however, conventional security measures that require human decision-making struggle to process and respond to big data. High-tech border checkpoints—with scanners, security cameras, and screening processes—are still staffed with security personnel, who must check passport photos, and monitor the border via thermal imaging cameras. Border guards, thus, make a judgement on incoming travellers’ rights to enter the country, and act to intercept “illegal” migrants. The IoT could fundamentally change this process and in doing so, further extend the border by screening mobile bodies before they board planes, ships, and cars. “Risky” individuals will be identified at arm’s length, while desired travellers will be acknowledged as such well before they reach the physical border. The IoT technology carried or worn by border crossers sensor and transmit data about people’s migratory projects: where they are, who are they with, what trajectory they intend to take, and what is their body temperature and heartbeat. As people embark on a journey across state borders, information about their plans and activities might be sent to recipients’ databases, making it harder if not impossible to engage in a covert cross-border activity. The IoT could thereby advance ‘futuristic and high-tech security fantasies’ (Adey 2012, 193) of pervasive, seamless contemporary borders that segregate wanted from unwanted mobility. While the “digital divide” – an uneven access and distribution of these technologies is the factor to have in mind when discussing technology and mobility (Milivojevic 2019b; Dekker and Engbersen 2014), the seamless IoT borders are undoubtedly in the making.

The narrative that is likely to underpin the development of smart states is the one of countering risk. Justification for new technological borders will be the notion that people smugglers, human traffickers, and illegalised non-citizens are likely be detected before they approach physical borders. Non-citizens or visa over-stayers could also be detected automatically, in hospitals, classrooms or workplaces, and border officials tipped off as to their location. Smart states with secure and entirely digitised smart borders will enable the passage and the right to stay for *the right number of the right people* (Milivojevic 2019a): the “risky”, “dangerous” or unproductive “Other” will be held at arm’s length, or as we demonstrate below – targeted from within.

5. INTERSECTIONALITIES: THE “OTHER” AND THE IOT

In 2015, Google rolled out a new feature for its Photo app that analysed photos by tagging them as “beaches”, “cities”, “animals”, and “people”. After a few months, following a notorious incident in which Google Photos labelled a woman of colour as “gorilla” (see Bunz and Meikle 2018, 90–1), Google admitted it failed to optimise its app for people with black skin. While this is not an example of the IoT technology, we argue that similar to this example objects networked in the IoT can “see” but

that their vision is limited. If there is an unfair bias towards accurately mapping and recognising a normative standard for facial structure — as seen in a white “norm” example in above-mentioned “gorilla” incident — then does the software embedded in the IoT also risk homogenising “Others”, and unfairly discriminating by potentially labelling them as threats, at a greater frequency? Certainly, as Lyon et al. (2012) argue and as we suggest in this article, contemporary surveillance captures everyone, including groups that historically managed to avoid such scrutiny. However, Lyon et al. continue, this often translates into new asymmetries, in which those in the position of power emerge more powerful, while marginalised end up being over-surveilled. Contemporary ubiquitous surveillance often reinforces and exacerbates existing inequalities. It is, therefore, worth exploring whether marginalised global communities such as refugees, asylum seekers, ethnic and racial minorities, and former colonised subjects are more likely to be unfairly targeted by the IoT. As Simone Browne (2012) powerfully demonstrates, racialised surveillance is alive and kicking, and there is a claim that the IoT is likely to make matters worse, given that surveillance is always accompanied, if not inspired by social sorting (Lyon 2018).

Some of these fault lines are already visible. As Andrejevic (2012, 94) suggests, ‘relatively affluent groups and places are subject to more comprehensive forms of commercial monitoring, whereas less affluent groups and places are targeted by policing and security-oriented forms of monitoring’. Similarly, Means Coleman and Brunton (2016) assert that this type of technological institutionalisation of social inequality is evidenced by over-policing and disproportionately high surveillance measures being employed in impoverished African-American neighbourhoods. Through the IoT, the socially stigmatised “Other” could be over-surveilled, with grounds for prevention of exit, visa revocation, or denial of services established before their application for travel, visa or asylum is finalised. The IoT has the potential to monitor those deemed “risky” at all times as they go about their day-to-day lives. As such, technology can be used to unfairly discriminate against populations labelled “deviant” by way of race, ethnicity, religion, and social status, and therefore considered “inherently” inclined towards criminal or anti-social behaviour.

6. THE TECHNOLOGICAL UNCONSCIOUS OF THE IOT: THEORISING SMART DEVICES

Further development of the IoT systems will not bring things to life; however, it will significantly change the dynamic between humans and networked objects. As we demonstrate in this paper, smart things will sense, track, send information, and occasionally exclude us from exercising agency. While this is certainly a principal question for philosophers, ethicists and sociologists, criminology has to join the debate, as the above developments will inevitably impact on crime prevention, offending, policing, and legal and penal policies. Theorising the IoT, however, is a complex exercise. Here, we commence this process by investigating one possible impact of the IoT technology: a diminished agency of humans and its importance for criminology.

Given the centrality of the panopticon and panopticism within the field of criminology, any theorising about the IoT should use these concepts as a starting point. The panopticon, as defined by Jeremy Bentham, is an institution of a control in which those being watched regulate their own behaviour regardless of whether they are actually under the gaze of the watcher. Building on this, Foucault (2002, 70) defines panopticism as,

a type of power that is applied to individuals in the form of continuous individual supervision, in the form of control, punishment and compensation, and in the form of correction, that is, the modelling and transforming of individuals in terms of certain norms.

However, for many scholars the 'mere mention of the panopticon elicits exasperated groans' (Bauman and Lyon 2013, 49), as the concept of the past is largely perceived as incapable of capturing the nuances of new technologies (Lianos 2003; Haggerty and Ericson 2000). At the turn of the century Haggerty and Ericson (2000) proposed the concept of "surveillance assemblages" to describe a multitude of networked machines that collect, extract, sort, analyse and deliver information. Machines, therefore, play the vital role in this system of surveillance. They not only collect data and surveil the object of surveillance, they also manipulate data within these diffused, dispersed digital networks. Importantly, as we discussed above, machines also challenge human agency via the decision-making powers of the IoT, while at the same blending with the environment.

In new media studies this phenomenon is described as "the technological unconscious" (Beer 2009; Thrift 2004; Wood 2016). Building on the works of new media theorist Scott Lash, the technological unconscious refers to the operation of new technologies that results in producing and modifying everyday life (Thrift 2004). In the 21st century technology and information do not simply mediate; they constitute our existence. Yet, the automated communication between the machines will be a big 'part of how we live, but not a part of our day-to-day conscious existence' (Beer 2009, 988). Technology, thus, sinks 'into its taken-for-granted background' (Thrift 2005, 153), unobserved and unchallenged.

The IoT, as this paper demonstrates, offers a platform for ubiquitous surveillance, in which we will be constantly observed by a multitude of connected things that collect, exchange, and analyse data about us. The objects will sense, learn, adapt, and take action pertinent to our health and wellbeing, transportation, mobility, energy consumption, and workplaces. In smart homes, cities and states, people will be subjected to ongoing lateral and vertical surveillance. Things around us will be deployed as witnesses in criminal proceedings, police officers, and assistant border guards. Just how much is the IoT going to impact on crime and offending, as well as crime fighting, is anyone's guess. Importantly, smart things will become the same as clothes or shoes: we will simply use them, convinced they will improve our quality of life. The subtle coercion of self-governing Panopticon has been replaced by a multitude of automated, networked processes that ultimately produce unconscious obedience of objects of surveillance. While we are likely to be aware of some

of its aspects, average citizens might never truly grasp the extent or the depth of this surveillance. Smart things will be so imbedded into our daily lives that we will either consider them ‘normal’, or will not care enough to sacrifice our preferred use of these technologies—and as such, will *comply* with it.

The utilitarianism-inspired idea of “improved” human wellbeing of all underpins actions taken by the automated IoT: we might not want to look after our health, but the things will do it for us. Things will be irresistible, marketed to us as objects that will improve our lives through an abundance of quantifiable data. Ultimately, however, and similar to Bentham’s or Foucault’s concepts, our behaviour will be modified, and not by force. We will be *obedient*, but not necessarily because we decide to do so. Our doctor will know about issues we have with body weight and is likely to prescribe diet and medications, but not because we finally booked that long overdue annual check-up; it will be our Fitbit or armchair that will blow the whistle. Our lives will be transformed, modified, just as Foucault argued surveillance will do through technologies of the self, but this time not (only) at our own volition. Finally, there is a potential for the underclass – those already marginalised, over-policed, excluded and silenced– to be disproportionately targeted in the future Internet.

There will be limited self-discipline or agency in the future Internet: automated things will take actions on our behalf. In the panopticon surveillance was limited to contained, physical spaces and conducted by humans; this is not going to be the case with the IoT. Indeed, it will be assemblages of things that function together as an entity (Haggerty and Ericson 2000) that will collect, exchange, and analyse data about us. Crime prevention, offending, and punishment will happen in smart homes, cities, and states. Everyone will be a target of surveillance. An individual moving from their home to workplace, and their community, is going to be monitored without a prior finding of criminality or illegality, regardless of citizenship and belonging. Simply existing in a space located in a particular socio-historical context will be the justification for surveillance. The IoT technology does, in fact, risk degenerating into tyranny because it will be everywhere: in bodies, on bodies, and all around bodies, while never actually being controlled or exercised by bodies.

As smart devices communicate and make autonomous actions without human input, there emerge a dynamic wherein *no* member of society can ever comprehensively see how surveillance functions. Surveillance will occur in the air, as devices communicate in strings of code indecipherable to all but the most highly specialised technology specialists. The sheer quantity of information being transmitted is likely to grow too massive even for these select, highly specialised humans. The technology which surveils humanity will also be, in turn, insurveillanceable *by* humanity. Importantly for criminologists, these processes will clearly have impact on criminal accountability of future offenders. Finally, privacy, as ‘the control we have over information about ourselves’ (Fried 1968, 475), will be fundamentally distorted. It is for all these reasons that we can no longer ignore the development of the IoT, and its impact on privacy, security, mobility, law and order, and human agency.

CONCLUSION

Historically, having access to and control over technology translated to having power (McGuire 2012); today, supreme technology and access to data mean political, economic and military supremacy. Political power is likely to become more concentrated in technology through the IoT and become less dependent on territory itself (Howard 2015). Similarly, businesses that sell smart things will be even more empowered, through access to data about us they can choose to share, or not, for profit. They may in turn lead to a new era in which IoT will become inevitable and unavoidable, and social scientists would be wise to consider the potential consequences that existing technology can have if and when it becomes more prevalent in the future. Although we did not address the use of the IoT for commercial or state surveillance purposes, this is something that must be addressed soon. As the report from the American Civil Liberties Union noted,

There's simply no way to forecast how these immense powers – disproportionately accumulating in the hands of corporations seeking financial advantage and governments craving ever more control – will be used. Chances are big data and the Internet of things will make it harder for us to control our own lives, as we grow increasingly transparent to powerful corporations and government institutions that are becoming more opaque to us (Crump and Harwood 2014).

While we do not believe in technological determinism that suggests technology alone drives social development (for more see Bunz and Meikle 2018), we agree with Greengard (2015, xv) who noted that it is impossible to know where the technological revolution is going to take us. Whether we agree with Goodman (2016, 39) who suggested that ‘we have entrusted the backbone of civilization to machines’, there is no doubt the future Internet will shape the way we engage with crime in the 21st century. The aim of this paper was not to engage in fortune-telling, or fear mongering about the apocalyptic future. Our aim was to start the conversation about a range of important topics this emerging technology brings to social sciences, and to begin to untangle some challenges we will be facing fairly soon. The words of George Monbiot (2017) ring so true right now: we need to act to own new political technologies, before they own us.

Undoubtedly, ‘[t]he crime scene of tomorrow is going to be the IoT’ (Kearns 2018). It is for this reason, and others flagged in this paper that criminology of the future must engage with the IoT as a matter of urgency. As social scientists, however, we are not well equipped or trained to understand where the technology is heading, and what this means for a range of social issues and relationships. We need to multidisciplinary team of experts in areas of technology, security, and social sciences. Most importantly, we need to be proactive. As Howard (Howard 2015, xvii) reminds us, the IoT technology might be ‘a final chance to purposefully integrate new devices into institutional arrangements we might all like. Active civic engagement with the roll-out of the internet of things is the last best chance for an open society’, the one in which we remain active agents with functional (albeit limited) control and agency.

REFERENCES

- Adey P. /2012/: Borders, identification and surveillance: New regimes of border control – in: *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, edited by Kristie Ball, Kevin Haggerty and David Lyon, London and New York: Routledge.
- Alohali B. /2017/: Detection Protocol of Possible Crime Scenes Using Internet of Things (IoT) – in: *Cybersecurity Breaches and Issues Surrounding Online Threat Protection* (ed. M. Moore), Pennsylvania: IGI Global.
- Andrejevic M. /2012/: Ubiquitous Surveillance – in: *The Routledge Handbook of Surveillance Studies* (eds. K. Ball, K. Haggerty and D. Lyon), Abingdon Oxon: Routledge.
- Ashton M. /2017/: Debugging the Real World: Robust Criminal Prosecution in the Internet of Things, *Arizona Law Review* 59 (3).
- Atzori L., Iera A., Morabito G. /2010/: The Internet of Things: A survey, *Computer Networks* 54 (15).
- Baig Zubair A., Szewczyk P., Valli C., Rabadia P., Hannay P., Chernyshev M., Johnstone M. et al. /2017/: Future challenges for smart cities: Cyber-security and digital forensics, *Digital Investigation* 22.
- Baras K., Brito L. /2018/: Introduction to the Internet of Things – in: *Internet of Things: Challenges, Advances, Applications* (eds. Q. Hassan, A. R. Khan and S. Madani), Boca Raton, London, New York: CRC Press
- Barrett J. /2012/: The Internet of Things – in: *TEDxCIT*, Tedx Talks You Tube.
- Bauman Z., Lyon D. /2013/: *Liquid Surveillance*, Cambridge: Polity.
- Beer D. /2009/: Power through the algorithm? Participatory web cultures and the technological unconscious, *New Media & Society* 11 (6).
- Bonnefon J. F., Shariff A., Rahwan I. /2016/: The social dilemma of autonomous vehicles, *Science* 352 (6293).
- Brouwer E. /2008/: *Digital Borders and Real Rights: Effective Remedies for Third-Country Nationals in the Schengen Information System*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Browne S. /2012/: Race and Surveillance – in *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, (eds. K. Ball, K. Haggerty and D. Lyon), London and New York: Routledge.
- Bunz M., Meikle G. /2018/: *The Internet of Things*, Cambridge and Medford: Polity.
- Burgess M. /2018/: What is the Internet of Things? WIRED explains – in: *Wired*.
- CBC Radio: “Alexa, who did it?": What happens when a judge in a murder trial wants data from a smart home speaker, 11 September 2019. <https://www.cbc.ca/radio/day6/alexa-who-did-it-what-happens-when-a-judge-in-a-murder-trial-wants-the-data-from-a-smart-home-speaker-1.4916556?fbclid=IwAR0fBKsXEanePMcs-7ejyqhX5--uXcTsM0IetjnFO9WSaZkzcrnqm00Kxg>.
- Ceyhan A /2008/: Technologization of Security: Management of Uncertainty and Risk in the Age of Biometrics – in: *Surveillance and Society* 5 (2).
- Chabinsky S. /2019/: “What Does the Future of Cyber Crime Hold for You?” Security: Solutions for Enabling and Assuring Business, 11 September. <https://www.securitymagazine.com/articles/86135-what-does-the-future-of-cyber-crime-hold-for-you>.
- Claveria K.: “Meet Kevin Ashton, the visionary technologist who named the Internet of Things”, <https://www.visioncritical.com/blog/kevin-ashton-internet-of-things>.
- Claypoole T. /2016/: Smarter Devices = More Vulnerability to Government and Criminals, *Computer and Internet Lawyer* 33 (11).

- CompTia /2016/: Internet of Things and opportunities – in: CompTia.
- Cote-Boucher K. /2008/: The Diffuse Border: Intelligence-Sharing, Control and Confinement along Canada’s ‘Smart Border’, *Surveillance and Society* 5 (2).
- Crump C., Harwood M. /2019/: Invasion of the Data Snatchers: Big Data and the Internet of Things Means the Surveillance of Everything, ACLU, 11 September 2019., <https://www.aclu.org/blog/speakeasy/invasion-data-snatchers-big-data-and-internet-things-means-surveillance-everything>.
- Dekker R., Engbersen G. /2014/: How social media transform migrant networks and facilitate migration, *Global Networks* 14 (4).
- DeNisco R., Alison /2019/: DDoS attacks increased 91% in 2017 thanks to IoT, Tech Republic, 11 September 2019., <https://www.techrepublic.com/article/ddos-attacks-increased-91-in-2017-thanks-to-iot/>.
- Dixon H. /2017/: The Wonderful and Scary Internet of Things, *The Judges’ Journal* 56 (3).
- Ferguson A. G. /2017/: *The Rise of Big Data Policing: Surveillance, Race, and the Future of Law Enforcement*, New York: New York University Press.
- Foote K. /2019/: A Brief History of the Internet of Things, 13 September 2019., <https://www.dataversity.net/brief-history-internet-things/>.
- Foucault M. /2002/: *Power: essential works of Foucault 1954–1984*, London: Penguin Books.
- Fried C. /1968/: Privacy, *Yale Law Journal* 77.
- Goodman M. /2016/: *Future Crimes: Inside the Digital Underground and the Battle for Our Connected World*, New York: Anchor Books.
- Greengard S. /2015/: *The Internet of Things*, Cambridge and London: MIT Press.
- Gubbi J., Buyya R., Marusic S., Palaniswami M. /2013/: Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions, *Future Generation Computer Systems* 29 (7).
- Haggerty K., Ericson R. /2000/: The surveillant assemblage, *The British Journal of Sociology* 51 (4).
- Howard P. /2015/: *Pax Technica: How the Internet of Things May Set Us Free or Lock Us Up*, New Heaven and London: Yale University Press.
- Hunter T. /2010/: Police track myki users – in: *The Age* Melbourne: Fairfax.
- International Telecommunications Union /2005/: ITU Internet reports: The Internet of Things – in: Geneva: ITU.
- Ives S. /2015/: IoT and drones to drive wireless video surveillance, *Security System News* 18 (11).
- Kearns I. /2018/: Crime and the pros and cons of the internet of things – in: *The Police Foundation* (ed. The Police Foundation).
- Koslowski R. /2019/: New Technologies of Border Control in an Enlarged Europe, Wilson Center, 11 September 2019., <https://www.wilsoncenter.org/publication/299-new-technologies-border-control-enlarged-europe>.
- Lee H. J. /2015/: A Study on Social Issue Solutions Using the “Internet of Things” (Focusing on a Crime Prevention Camera System), *International Journal of Distributed Sensor Networks* 11 (9).
- Li S. /2017/: Introduction: Securing the Internet of Things – in: *Securing the Internet of Things* (eds. S. Li and L. D. Xu), New York: Elsevier.
- Lianos M. /2003/: Social Control after Foucault, *Surveillance and Society* 1 (3).
- Lyon D. /2007/: *Surveillance Studies*, Cambridge: Polity.
- Lyon D. /2018/: *The Culture of Surveillance*, Cambridge: Polity.

- Lyon D., Haggerty K., Ball K. /2012/: Introducing surveillance studies, – in: *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (eds. K. Ball, K. Haggerty and D. Lyon), London and New York: Routledge.
- McGuire M. /2012/: *Technology, Crime and Justice: The Question Concerning Technomia*, London and New York: Routledge.
- Means C., Robin R., Brunton D. W. /2016/: “You might not know her, but you know her brother”: Surveillance Technology, Respectability Policing, and the Murder of Janese Talton Jackson, *Souls* 18 (2–4).
- Milivojevic S. /2013/: Borders, technology and mobility: Cyber-fortress Europe and its emerging Southeast frontier, *Australian Journal of Human Rights* 19 (3).
- Milivojevic S. /2019a/: *Border Policing and Security Technologies*, London and New York: Routledge.
- Milivojevic S. /2019b/: ‘Stealing the fire’, 2.0 style?: Technology, the pursuit for mobility, social memory and de-securitization of migration, *Theoretical Criminology* 23 (2).
- Monbiot G. /2017/: Big data’s power is terrifying. That could be good news for democracy – in: *The Guardian*, London: The Guardian.
- Muller B. /2010/: *Security, Risk and Biometric State*, New York: Routledge.
- Neal A. /2009/: Securitization and risk at the EU border: the origins of FRONTEX, *Journal of Common Market Studies* 47 (2).
- Orr D., Sanchez L. /2018/: Alexa, did you get that? Determining the evidentiary value of data stored by the Amazon® Echo, *Digital Investigation* 24.
- Popescu G. /2015/: Controlling Mobility: Embodying Borders – in: *Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders* (eds. A. L. Amilhat Szary and F. Giraut), Basingstoke and New York: Palgrave.
- Roman R., Najera P., Lopez J. /2011/: Securing the Internet of Things, *Computer* 44 (9).
- TEDx Talks /2018/: IoT and Machine Learning – Changing the Future Dr Dennis Ong – in: <https://www.youtube.com/watch?v=mLE03Fj2T9s>.
- Thrift N. /2004/: Remembering the Technological Unconscious by Foregrounding Knowledges of Position, *Environment and Planning D: Society and Space* 22 (1).
- Thrift N. /2005/: *Knowing Capitalism*, London: Sage.
- Tuptuk N., Hailes S. /2019/: Crime in the age of the Internet of Things – in: *Routledge Handbook of Crime Science* (eds. R. Wortley, A. Sidebottom, N. Tilley and G. Laycock), London and New York: Routledge.
- Tzezana R. /2016/: Scenarios for crime and terrorist attacks using the internet of things, *European Journal of Futures Research* 4 (1).
- Vaughan-Williams N. /2010/: The UK Border Security Continuum: Virtual Biopolitics and the Simulation of the Sovereign Ban, *Environment and Planning D: Society and Space* 28 (6).
- Vos M. /2018/: Organizational Implementation and Management Challenges in the Internet of Things – in: *Internet of Things: Challenges, Advances, Applications* (eds. Q. Hassan, A. R. Khan and S. Madani), Boca Raton, London and New York CRC Press.
- Weber V. /2017/: The Synergetic Smart City Framework – From Idea to Reality, *Real Estate Issues*.
- Weiser M. /1991/: The Computer for the 21 st Century, *Scientific American* 265 (3).
- Williams J. /2016/: Privacy in the Age of the Internet of Things, *Human Rights* 41 (4).

- Wood Mark A. /2016/: Antisocial media and algorithmic deviancy amplification: Analysing the id of Facebook's technological unconscious, *Theoretical Criminology* 21 (2).
- Zanella A., Bui N., Castellani A., Vangelista L., Zorzi M. /2014/: Internet of Things for Smart Cities, *IEEE Internet of Things Journal* 1 (1).
- Zimmer A. /2017/: Boots on The Ground, Eyes in The Sky. (cover story), *Law Enforcement Technology* 44 (9).

Sanja Milivojević*

Univerzitet La Trobe, Melburn, Australija

Elizabeth Marie Radulski**

Univerzitet La Trobe, Melburn, Australija

„INTERNET BUDUĆNOSTI“ I KRIMINALITET: KA KRIMINOLOGIJI INTERNETA STVARI

REZIME

Internet stvari (The Internet of Things – IoT) revolucionarno menja način na koji živimo i komuniciramo. Osim toga, njime se transformiše do sada uobičajeni način povezivanja sa „društvom i prirodom“. Internet stvari polazi od toga da predmeti poput kućnih uređaja, automata i (samoupravljujućih) vozila mogu da se povežu sa drugim stvarima i razmenjuju podatke uz pomoć bežične (Bluetooth) mreže ili tehnologije identifikovanja putem radio frekvencije (RFID). „Pametne stvari“ mogu da kontrolišu svoje karakteristike i podešavanja, ali i naša iskustva i donošenje odluka. Autorke se u ovom radu bave novim tehnološkim razvojem Interneta stvari (IoT) i značajem koji to ima za kriminologiju. Cilj rada je usmeren na delimično ukazivanje na nedostatke u literaturi i postavljanjem problema kojima bi u budućnosti trebalo da se bave kriminolozi i drugi naučnici u sferi društvenih nauka. Fokus rada je na fenomenu Interneta stvari (IoT), dok se napredak u vidu tehnologije prepoznavanja lica pominje samo neznatno. Imajući u vidu da razvoj tehnologije, pored svih svojih prednosti utiče i na uspostavljanje odnosa političke, ekonomske i vojne moći, autorke ovim radom postavljaju polaznu osnovu za buduću diskusiju u predviđanju i sprečavanju neželjenih posledica koje „internet budućnosti“ nosi sa sobom.

Ključne reči: Internet stvari, pametne stvari, nadzor, tehnologija, kriminalitet.

* Naučni saradnik, S.Milivojevic@latrobe.edu.au.

** Istraživač, E.Radulski@latrobe.edu.au.

PREGLEDNI ČLANCI

UDK: 343.85:343.57-053.6(497.6)

doi: 10.5937/crimen2003272O

PREGLEDNI ČLANAK

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 23.10.2020. / 23.11.2020.

*Suad Orlić**

Univerzitet u Zenici

*Sadmir Karović***

Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku

KAZNENOPRAVNA ZAŠTITA MALOLJETNIH LICA OD ALKOHOLIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Alkoholizam, odnosno zloupotreba alkohola i odavanje maloljetnih lica alkoholu je jedna od najzastupljenijih asocijalnih pojava kod maloljetnih lica i jedan od glavnih uzročnika njihovog delinkventnog ponašanja. Naime, sve je izraženija tendencija učestale zloupotrebe i konzumiranja alkohola, odnosno odavanja maloljetnih lica alkoholu, kao i incidenca činjenja kaznenih djela pod uticajem alkohola. U radu su elaborirani kaznenopravni aspekti zaštite maloljetnih lica od alkoholizma, odnosno zloupotrebe alkohola maloljetnih lica i ukazano na problematiku neujednačene i neadekvatne zakonske, odnosno kazneno pravne regulative u Bosni i Hercegovini, te dati odgovarajući prijedlozi izmjena postojećih rješenja u cilju postizanja bolje i efikasnije kaznenopravne zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola.

Ključne riječi: krivičnopravna zaštita, prekršajnopravna zaštita, maloljetna lica, odavanje alkoholu.

UVODNO O ALKOHOLIZMU

U posljednjih nekoliko decenija u svijetu, sa naročitim naglaskom na tranzicijske zemlje u koje se ubraja i Bosna i Hercegovina, sve je izraženiji problem alkoholizma, odnosno zloupotrebe alkohola, pri čemu je taj problem naročito izražen kod maloljetnih lica.¹

* Docent na krivičnopravnoj katedri na Univerzitetu u Zenici, Zaposlen u Ministarstvu unutrašnjih poslova Zeničko-dobojskog kantona, suad.orlic@gmail.com.

** Vanredni profesor na krivičnopravnoj katedri na Pravnom fakultetu Univerziteta u Travniku, Zaposlen u Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, Bosna i Hercegovina, karovic.s@hotmail.com.

1 U krivičnim zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini, odnosno u entitetskim i krivičnom zakonodavstvu BD BiH prisutan je problem neujednačene pravne terminologije za pojam „djeteta“, odnosno „maloljetnika“, tako da ovi pojmovi imaju različito značenje u krivičnom pravu BiH, odnosno nemaju isto značenje u krivičnim zakonima. Ta razlika se ogleda u tome što u krivič-

Alkoholizam² ima svoj dugi istorijski tok i kao društveno štetna pojava može se promatrati i definisati sa više aspekata, odnosno može se promatrati kao socio-medicinski problem, zatim kao asocijalna, odnosno sociopatološka pojava i kao kriminogeni faktor.

Svjetska zdravstvena organizacija je definisala alkoholizam kao socijalno-medicinski problem koji nastaje zbog zloupotrebe alkoholnih pića u tolikoj mjeri da osoba koja pije zbog toga zapada u zdravstvene i druge probleme, a stvara probleme i sredini u kojoj živi.³

Alkoholizam je i pojava asocijalnog ponašanja maloljetnika koja ima veoma teške posljedice na zdravlje maloljetnog lica, porodicu i pojedinca.⁴ Alkoholizam, odnosno konzumiranje alkohola je i kriminogeni faktor koji ima velikog uticaja i na pojavu prestupničkog ponašanja maloljetnih lica, tako da se u literaturi permanentno naglašava veliki uticaj zloupotrebe alkohola na porast maloljetničkog prestu-

nom zakonodavstvu entiteta Republika Srpska, pojam „dijete“ ima šire značenje, tako da prema članu 123. st. 1. tač. 7. „dijete“ kao žrtva krivičnog djela je lice koje nije navršilo osamnaest godina, dok u krivičnom zakonodavstvu entiteta Federacija BiH i KZ BD BiH pojam „dijete“ ima užo značenje, jer prema čl. 2. st. 12. KZ FBiH i čl. 2. st. 13 KZ BD BiH „dijete“ je lice koje nije navršilo četrnaest godina, dok je „maloljetnik“, prema članu 2.st.13. KZ FBiH i čl.2.st.14. KZ BD BiH, lice koje nije navršilo osamnaest godina. Pojam djeteta u KZ entiteta RS je usklađen terminologiji Konvencije UN o pravima djeteta iz 1989. kao najvažnijeg i najsveobuhvatnijeg dokumenta za zaštitu prava djece (isti pojam djeteta je propisan i u KZ R. Hrvatske, čl. 87. st. 7). Pojam maloljetnika u KZ entiteta Federacija BiH i KZ BD BiH je formulacijski neprecizan jer umjesto lica koje je navršilo četrnaest a nije navršilo osamnaest godina (vid. čl. 112. st. 9. KZ R. Srbije), označava lice koje nije navršilo 18 godina (čl. 2. st. 13. KZ FBiH i čl. 2. st. 14. KZ BD BiH) što dovodi do preklapanja sa pojmom maloljetnog lica koji je kao genusni pojam propisan u pojedinim susjednim zakonodavstvima (takav pojam je propisan u Srbiji, čl. 112. st. 10 KZ R. Srbije). Kada je u pitanju prekršajno zakonodavstvo, u oba entitetska i prekršajnom zakonodavstvu BD BiH koristi se isti pojam „maloljetnik“ propisivanjem odredbi o maloljetnicima (čl. 40. i 41. ZP entiteta FBiH, čl. 73. ZP entiteta RS, čl. 25 i 26. ZP BD BiH) uz podjelu maloljetnika na mlađe i starije maloljetnike u ZP FBiH i BD BiH. Radi neujednačene pravne terminologije za pojam „dijete“, odnosno „maloljetnik“ u entitetskim i krivičnom zakonodavstvu BD BiH, u većem dijelu teksta koji se odnosi na krivičnopravnu zaštitu, u radu će u tehničkom smislu za pojmove „dijete“ ili „maloljetnik“, umjesto pojma „mladi“ (koji bi bio neadekvatan zbog svog preširokog značenja i obuhvatanja i kategorije mlađih punoljetnih lica, kao kategorije lica iznad 18 godina starosti) biti korišten pojam „maloljetna lica“ kao lica koja nisu navršila 18 godina života, uz zadržavanje u nazivu inkriminacija i manjem tekstu rada pojmova „dijete“ ili „maloljetnik“ kako su i propisani u inkriminacijama obrađenim u ovom radu, dok će se u radu koji se odnosi na prekršajnopravnu zaštitu koristiti pojam „maloljetnik“.

2 Prema broju oboljelih i umrlih u svijetu, alkoholizam se nalazi na trećem mjestu, iza kardiovaskularnih i malignih oboljenja. Tri do pet posto ukupne svjetske populacije, odnosno 10–15% punoljetnog svjetskog stanovništva (10% muškaraca i 3.5% žena) zavisno je od alkohola. U bivšoj Jugoslaviji sa 24 miliona stanovnika, bilo je oko milion alkoholičara (4,2%), pri čemu je odnos konzumiranja alkohola od strane žena i muškaraca bio 1:8 u korist muškaraca (više je muškaraca alkoholičara). Jevreji su najčešći konzumenti, ali sa najmanje problema sa alkoholom, dok u muslimanskim zemljama, zbog uticaja vjere, skoro da i nema alkoholizma. Prema Ledermanovoj statističko-epidemiološkoj teoriji, broj alkoholičara je u proporciji sa srednjom godišnjom potrošnjom alkohola (preračunato u čist alkohol), po glavi stanovnika (vid. M. Munjiza /2017/: *Psihopatologija svakodnevnog života, Vodič za zdrave i bolesne, za roditelje i njihovu decu*, Treće izdanje, Službeni Glasnik, Beograd, p. 225).

3 H. Šarić /2008/: *Prostitucija i ostali oblici socijalne patologije*, Tuzla, p.132.

4 N. Karić /2017/: *Socijalni rad i maloljetnička delinkvencija u zajednici*, Tuzla, p.120.

pnštva. Naime, sve je češća upotreba alkohola kod maloljetnih lica zbog čega je sve veći broj maloljetnih izvršilaca prekršajnih i krivičnih djela.⁵

Prema nekim autorima, alkoholizam ima široko značenje, tako da pored zavisnosti od alkohola, obuhvata i zloupotrebu alkohola.⁶

Značenje alkoholizma tokom 20 vijeka značajno je evoluiralo. Naime, polovinom 20 vijeka alkoholizam se prvobitno dovodio u vezu sa pojavom zavisnosti, tako da je prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije od 1951. godine alkoholizam podrazumijevao ekscesivno uživanje alkoholnih pića koje postepeno dovodi do pojave zavisnosti. Već krajem dvadesetog vijeka, odnosno 1992. godine dolazi do promjene u percepciji shvatanja značenja alkoholizma tako da je u 10. Međunarodnoj klasifikaciji mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja termin alkoholizam potisnut u drugi plan, pri čemu je dotadašnji termin alkoholizam uvršten u grupu mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja nastalih zbog upotrebe psihoaktivnih supstanci⁷ (u koje se ubraja i alkohol) i u kategorije poremećaja kao što su akutna intoksikacija, zloupotreba/štetna upotreba i sindrom zavisnosti.

Sušтина alkoholizma, odnosno zloupotrebe alkohola i konzumiranja alkoholnog pića jeste u tome što pad „socijalnih kočnica“ dovodi alkoholizirane ljude u sukob sa okolinom i izaziva brojne presteupe normi za ponašanje, od prekršajnog prestupništva, odnosno od remećenja javnog reda i mira, do krivičnog prestupništva, odnosno činjenja (teških) krivičnih djela što je specifično i svojstveno i maloljetnim licima.

U vezi navedenog, danas je sve više maloljetnih lica koji sve više i učestalije konzumiraju alkohol pri čemu ih konzumiranje alkohola, u znatnoj mjeri, predisponira za prestupničko ponašanje.⁸ U tom smislu, raširenost upotrebe alkohola i njegova laka dostupnost putem kupovine pogoduje njegovom konzumiranju i od maloljetnih lica, pogotovo onih koji egzistiraju u disharmoničnim porodicama, gdje je obrazac konzumiranja alkohola preuzet od roditelja.

Uticaj zloupotrebe, odnosno konzumiranja alkohola na pojavu prestupničkog ponašanja maloljetnih lica je značajan, ali je manji u odnosu na uticaj zloupotrebe, odnosno konzumiranja opojnih droga. Naime, novija provedena istraživanja uticaja alkohola i droga na pojavu prestupničkog ponašanja maloljetnih lica⁹ ukazuju da su maloljetna lica danas mnogo više sklona zloupotrebama, odnosno konzumiranju opojnih droga, tako da se mnogo više drogiraju nego što se opijaju alkoholnim pićima, te je i njihova prestupnička aktivnost u mnogo većem procentu uzrokovana odlučujućim uticajem droga u odnosu na činjenje krivičnih djela pod uticajem alkohola.

5 S. Loga /1999/: *Sudska psihopatologija*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, p.73.

6 S. Loga: *ibid.*, p. 72.

7 P. Jovanović, S. Čurčić, V. Milosavčević /2000/: *Prilog definiciji alkoholizma*, Psihijatrijski dani, Vrnjačka banja, p. 106, dostupno na: <https://scindex-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-2538/2000/0350-25380002105J.pdf#search=%22prilog%20definiciji%20alkoholizma%22>.

8 Z. Nikolić, I. Joksić /2011/: *Maloljetnička delinkvencija, krivičnopravni i socijalno-psihološki aspekt*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 73.

9 J. Hasić /2017/: *Odnos kvaliteta života i delinkventnog ponašanja mladih*, Neobjavljeni magistarski rad, Zenica, p. 90.

To, ni u kom slučaju, ne znači da alkohol nije značajan kriminogeni faktor, odnosno faktor maloljetničkog prestupništva, već da je u manjoj mjeri kauzalno povezan sa prestupničkim ponašanjem maloljetnih lica u odnosu na opojne droge. Naprotiv, mnoga istraživanja pokazuju uticaj alkohola, odnosno konzumiranja alkoholnih pića na prestupničko ponašanje mladih, te da su, u zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, odnosno narkotika i alkohola, glavni prediktori maloljetničkog prestupništva.¹⁰

1. PREVENCIJA ALKOHOLIZMA MALOLJETNIH LICA

Alkoholizam, odnosno zloupotreba alkohola i njegovo konzumiranje kao društveni fenomen i realitet u svakodnevnom životu zavređuje posebnu pažnju kada su u pitanju maloljetna lica, uvažavajući njihovu starosnu dob, s obzirom na njegovo negativno (sa)djelovanje i povezanost sa drugim sociopatološkim pojavama (narkomanija, kocka, prosjačenje, prostitucija i dr).

U zavisnosti od društvenog okruženja i ambijenta na određenom lokalnom području, prije svega i zavisni shvatanje pojave konzumiranja alkohola od strane maloljetnih lica koji kao konzumenti najčešće smatraju da je to društveno prihvatljivo pa i poželjno ponašanje kompatibilno savremenom načinu života. Upravo iz navedenog razloga važno je apostrofirati i preventivni aspekt koji inkorporira sve institucionalne i vaninstitucionalne oblike (re)akcije na zloupotrebu, odnosno konzumiranje alkohola kada je u pitanju ova specifična starosna kategorija – maloljetna lica.

S obzirom na međusobnu povezanost, uslovljenost i (sa)djelovanje zloupotrebe, odnosno konzumiranja alkohola maloljetnih lica sa prestupničkim ponašanjem, proizlazi realna potreba uključivanja u preventivni proces svih institucionalnih i vaninstitucionalnih subjekata ali i pojedinaca kao autoriteta na planu blagovremenog prepoznavanja i identifikacije svih rizičnih ponašanja kod maloljetnih lica koja se neposredno ili posredno mogu dovesti u vezu sa zloupotrebom, odnosno konzumiranjem alkohola.

Promatrano kroz prizmu prevencije, posebno zabrinjava činjenica da se konzumiranje alkohola od strane ove starosne kategorije smatra društveno prihvatljivim ili poželjnim odnosno da ne postoji potrebna i povećana svijest kod građana o štetnosti alkohola i njegovim izuzetno negativnim posljedičnim dejstvima na maloljetna lica u smislu njihovog pravilnog razvoja i uključivanja u društvene procese u okruženju. S tim u vezi, porodica odnosno članovi porodice, prije svega imaju ključnu preventivnu ulogu i značaj na planu blagovremenog prepoznavanja i identifikacije svih rizičnih ponašanja koja ukazuju na mogućnost konzumiranja alkohola od strane maloljetnog lica.

Takođe, nezanemariv doprinos na planu blagovremene preventivne (re)akcije imaju i svi drugi subjekti (škola i duge obrazovne ustanove, sportski kolektivi, religijske zajednice, mediji i dr) i pojedinci kao autoriteti (nastavno osoblje, socijalni radnici, pedagozi, psiholozi i dr.).

10 M. Rutter, H. Giller, A. Hagell /1998/: *Antisocial behavior by young people*, New York, p. 94.

Blagovremeno djelovanje u vezi sa prepoznavanjem određenih rizičnih ponašanja omogućava i blagovremeno otklanjanje ili reduciranje rizikofaktora koji neposredno ili posredno pogoduju zloupotrebi, odnosno konzumiranju alkohola kod maloljetnih lica. Pojačan instruktivno-kontrolni nadzor nad maloljetnim licima kao i pravilan pristup omogućavaju da maloljetno lice blagovremeno shvati značaj i bude svjesno potencijalnog ili realnog rizika i štetnosti tj. negativnog djelovanja konzumiranja alkohola na njegov pravilan razvoj.

Takođe, sa aspekta prevencije potrebno je naglasiti da uključivanje maloljetnih lica u određene društveno korisne projekte i njihovo pravilno korišćenje slobodnog vremena ima prvorazrednu ulogu i značaj u procesu prevencije.

S obzirom na prisutnost i dostupnost različitih opojnih droga, te prisutnu ovisnost maloljetnih lica sa tendencijom snižavanja starosne dobi korisnika odnosno konzumenata opojnih droga, zatim prisutnost raznih oblika kockanja (različite igre na sreću, kladionice i dr), prosjačenje kao i neke druge društveno neprihvatljive obrasce ili modele ponašanja, vrlo često se neopravdano zanemaruje i ignoriše problem zloupotrebe, odnosno konzumiranja alkohola od strane maloljetnih lica, tako da se ovom društveno negativnom fenomenu i njegovoj prevenciji kada su u pitanju maloljetna lica ne poklanja dužna pažnja od strane naučno-stručne ali i opšte, odnosno laičke javnosti.

2. ALKOHOLIZAM I KAZNENOPRAVNA ZAŠTITA MALOLJETNIH LICA

Prilikom komparativne analize kaznenopravnih odredbi zakona koje se odnose na alkoholizam, odnosno zloupotrebu alkohola maloljetnih lica, potrebno je naglasiti veoma kompleksnu ustavnopravnu strukturu države Bosne i Hercegovine koja određuje i determinira vršenje sudske, zakonodavne i izvršne vlasti na svim nivoima – državni nivo, entiteti: Federacija Bosne i Hercegovine (i u okviru iste kantonalni nivoi) i Republika Srpska, te Distrikt Brčko. U okviru ovako kompleksne ustavnopravne strukture Bosne i Hercegovine, kaznenopravna zaštita maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola postiže se krivičnopravnim i prekršajopravnim normama, odnosno odredbama iz Krivičnog zakona i Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira. U tom smislu, inkriminacije, odnosno odredbe koje se odnose na zloupotrebu i odavanje alkoholu maloljetnih lica propisane su u krivičnom i prekršajnom zakonodavstvu. Polazeći od takve propisanosti inkriminacija, odnosno odredbi povezanih sa zloupotrebom i odavanjem alkoholu maloljetnih lica, postoje dva osnovna kaznenopravna aspekta zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe i odavanja alkoholu: krivičnopravna i prekršajopravna zaštita maloljetnih lica.

2.1. *Krivičnopravna zaštita maloljetnih lica od alkoholizma*

Analizom odredbi krivičnih zakona na sva četiri nivoa, evidentno je da postoji razlika u pogledu krivičnih djela, odnosno krivičnopravnih odredbi koje su povezane sa zloupotrebom i odavanjem maloljetnih lica alkoholu. Te razlike se odnose, s jedne strane, na nepropisanost inkriminacija povezanih sa zloupotrebom alkohola maloljet-

nih lica u svim krivičnim zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini, te, s druge strane, na različitu kaznenu politiku, odnosno različitu visinu kazne u pogledu krivičnopравnih odredbi koje se odnose na zloupotrebu i odavanje maloljetnih lica alkoholu.

U pogledu inkriminacija kojima se maloljetnim licima pruža krivično pravna zaštita od zloupotrebe i odavanja alkoholu, u KZ FBiH i KZ BD BiH propisane su dvije inkriminacije i to „služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima“¹¹ iz člana 237. KZ Federacije BiH i člana 231. KZ Brčko distrikta BiH i „zapoštavljanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ iz člana 219. KZ FBiH i čl. 216 KZ BD BiH, kao i inkriminacija „zapuštavanje i zlostavljanje djeteta“ iz člana 187. KZ RS. Radi se o inkriminacijama koje su u posebnom dijelu krivičnog zakona sistematizovane u različite grupe krivičnih djela, odnosno krivična djela protiv zdravlja i krivična djela protiv braka, porodice i mladih¹² i kod kojih je svojstvo (uzrasna dob maloljetnika) pasivnog subjekta obilježje bića krivičnog djela.

Krivičnoppravna zaštita maloljetnih lica od od zloupotrebe alkohola se kod ovih inkriminacija postiže na različit način tako što se kod prve inkriminacije maloljetna lica štite od neposrednog konzumiranja alkoholnog pića proizašlog iz inkriminirajuće radnje posluživanja alkoholnih pića mlađim maloljetnicima, dok se kod druge inkriminacije maloljetna lica štite od odavanja alkoholu kao posljedične radnje uzrokovane prethodno preduzetim radnjama zanemarivanja iz osnovnog oblika djela i opciono propisanih kvalifikatornih radnji zlostavljanja, odnosno prinuđavanja maloljetnog lica na štetne radnje iz težeg oblika djela.

S obzirom da je prodaja ili posluživanje maloljetnika alkoholnim pićem kao prekršaj protiv javnog reda i mira predviđen u prekršajnom zakonodavstvu oba entiteta u Bosni i Hercegovini i Brčko distriktu BiH, može se reći da je u kaznenom (krivičnom i prekršajnom) zakonodavstvu Federacije BiH i Brčko distrikta BiH posluživanje maloljetnika alkoholnim pićem propisano, odnosno predviđeno i kao krivična i kao prekršajna inkriminacija, dok je u kaznenom zakonodavstvu Republike Srpske propisano samo kao prekršajna inkriminacija, uz propisanost kvalifikatorne odredbe kod krivičnog djela „Zapuštavanje ili zlostavljanje djeteta“ koja se odnosi na odavanje maloljetnika alkoholu kao posljedice ovog krivičnog djela.

2.1.1. Služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima

Inkriminacija pod nazivom „služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima“ propisana je u krivičnim zakonodavstvima Federacije BiH i Brčko distrikta BiH¹³ i sistematizovana u posebnom dijelu krivičnog zakona u grupu krivičnih djela protiv zdravlja ljudi.

11 Službene novine FBiH, br. 75/17 i Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br. 50/18.

12 Iako je inkriminacija „zapuštavanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ sistematizovana u grupu krivičnih djela protiv braka, porodice i mladih, zdravlje kao objekat krivičnoppravne zaštite se javlja i kod djela iz ove grupe, pa tako i kod ove inkriminacije, tako da se ovom inkriminacijom štiti i zdravlje i psihofizički razvoj maloljetnih lica, u okviru skladnih porodičnih odnosa, koje je svakako ugroženo usljed propisanih radnji zanemarivanja i opciono propisanih radnji zlostavljanja, odnosno prinuđavanja maloljetnih lica na određene nedozvoljene, odnosno štetne radnje za zdravlje i razvoj maloljetnih lica.

13 Ova inkriminacija iz krivičnih zakonodavstava entiteta FBiH i Brčko distrikta BiH je jedna od rijetko propisanih inkriminacija u krivičnim zakonodavstvima i ista nije propisana u krivičnom zakonodavstvu entiteta Republika Srpska, kao i u krivičnim zakonodavstvima susjednih zemalja.

Cilj propisivanja ove inkriminacije u navedenim krivičnim zakonodavstvima je dvostruke prirode i zasniva se na zdravstvenim i kriminalnopolitičkim razlozima. Razlozi zdravstvene prirode propisivanja ove inkriminacije se ogledaju u zaštiti zdravlja i nesmetanog psihofizičkog razvoja mlađih maloljetnika, odnosno lica do navršениh šesnaest godina njihove starosti od štetnog uticaja¹⁴ koje na tu uzrasnu kategoriju lica može imati konzumiranje alkoholnih pića. Kriminalno politički razlozi ogledaju u sprečavanju zloupotrebe alkohola kao opojnog sredstva u odnosu na ovu kategoriju lica u smislu njegovog konzumiranja, te sprečavanju širenja zloupotrebe alkohola među najmlađim članovima društva i sticanja zavisnosti o istom, kao i sprečavanju činjenja inkriminirajućih radnji povezanih sa zloupotrebom alkohola, odnosno učinjenih pod uticajem alkohola ili usljed zavisnosti o alkoholu¹⁵ sa posebnim akcentom na činjenje krivičnih djela nasilnog karaktera.¹⁶

Ovo krivično djelo čini onaj ko u ugostiteljskom ili drugom objektu u kojem se prodaju alkoholna pića posluži mlađeg maloljetnika žestokim alkoholnim pićem ili ga posluži¹⁷ drugim alkoholnim pićem¹⁸ u količinama koje mogu izazvati pijanstvo, odnosno pijano stanje maloljetnika. Učinitelj ovog krivičnog djela može biti sva-

- 14 Štetan uticaj alkoholnog pića na zdravlje mlađih maloljetnika kod ove inkriminacije može, u pravilu i u češćim slučajevima, da proizađe iz akutne intoksikacije nastale nakon konzumiranja određene količine alkoholnog pića, usljed osjetljivosti maloljetnih lica, u individualnim slučajevima, na alkohol i njegovo djelovanje na njihov organizam, kao i u rjeđim i izuzetnim slučajevima iz zavisnosti od alkohola nastale usljed čestog konzumiranja alkoholnog pića.
- 15 Z. Rajić, M. Tomić, Z. Miljko /2000/: *Komentar kaznenog zakona Federacije BiH*, Mostar, p. 363.
- 16 Danas je veoma izražena incidenca velike prevalencije maloljetnika u činjenju krivičnih djela pod uticajem alkohola, tako da su česti slučajevi da maloljetnici pod uticajem alkohola čine brojna krivična djela, a pogotovo ona krivična djela koja u ranijem, a prevashodno prijeratnom, periodu nisu bila svojevrsna ovoj kategoriji lica kao što su krivična djela ubistva, silovanja, učestvovanje u tući, nanošenje teških tjelesnih povreda, razbojništvo itd.
- 17 Zakonodavac u formulaciji odredbe i u pogledu posluživanja (mlađih) maloljetnika žestokim alkoholnim pićem i u pogledu posluživanja drugim alkoholnim pićem koristi izraz „posluži“ što podrazumijeva jednokratnost inkriminirajuće radnje posluživanja tako da je dovoljno poduzimanje i samo jedne radnje posluživanja alkoholnog pića mladim maloljetnicima. U ranijem krivičnom zakonu entiteta FBiH koji je bio u primjeni od 1998 (SN FBiH br. 43/98) pa do stupanja na snagu, odnosno primjene novog zakona od 2003. godine (SN FBiH br. 36/03), kod ovog krivičnog djela (iz člana 251. tadašnjeg zakona) za posluživanje maloljetnika drugim alkoholnim pićem zakonodavac je koristio termin „poslužuje“ kao trajni glagol što je podrazumijevalo poduzimanje više akata posluživanja, odnosno većeg broja posluživanja maloljetnika drugim alkoholnim pićem. U novom krivičnom zakonodavstvu entiteta FBiH, i u pogledu posluživanja maloljetnika drugim alkoholnim pićem, trajni glagolski izraz „poslužuje“ je zamijenjen izrazom „posluži“ jer je stanovište da se i drugo alkoholno piće u količinama koje mogu dovesti do opijanja, odnosno stanja pijanstva maloljetne osobe može poslužiti poduzimanjem samo jednog čina posluživanja (npr. posluživanje boce, odnosno flaše vina koje je naručio maloljetnik može uzrokovati stanje pijanstva jednim činom posluživanja), tako da se i stanje pijanstva maloljetne osobe drugim alkoholnim pićem, zbog posebne osjetljivosti organizma maloljetnih lica na alkoholna pića i u manjim procentima, može prouzrokovati, odnosno nastati samo jednim činom posluživanja. Ranija zakonska formulacija trajnog glagolskog izraza „poslužuje“ drugim alkoholnim pićem u ovoj inkriminaciji bi bila primjenjiva na punoljetna lica kod kojih, u pravilu, stanje pijanstva uzrokovanog konzumiranjem drugog alkoholnog pića, odnosno alkoholnog pića sa manjim procentom alkohola, ne bi proizašlo iz jedne već iz više radnji posluživanja.
- 18 U žestoka alkoholna pića se ubrajaju rakija, viski, votka, rum, džin i sl, a u druga alkoholna pića sa manjim procentom alkohola ubrajaju se pivo, vino itd.

ka osoba, pri čemu je to, u pravilu, (punoljetna) osoba koja u ugostiteljskoj radnji ili drugom objektu u kojem se prodaju alkoholna pića poslužuje, odnosno prodaje alkoholna pića. U pravilu se kao učinitelj pojavljuje zaposlenik ugostiteljskog objekta, ali to može biti i neka druga osoba kao što je vlasnik tog objekta ili osoba koja samo faktički poslužuje goste ili prodaje alkoholno piće.¹⁹ Pasivni subjekt kod ove inkriminacije je osoba ispod 16 godina i radi se o inkriminaciji kod koje je svojstvo (uzrasna dob) pasivnog subjekta obilježje bića krivičnog djela.

Radnja izvršenja ovog krivičnog djela se sastoji u posluživanju mlađeg maloljetnika žestokim alkoholnim pićem ili drugim alkoholnim pićem u količinama koje mogu dovesti do opijanja tog maloljetnika, pri čemu se pod posluživanjem podrazumijeva prodaja i svako drugo davanje alkoholnog pića maloljetniku²⁰ uz postojanje svijesti da će maloljetnik to piće konzumirati.²¹ U pogledu posluživanja mlađeg maloljetnika alkoholnim pićem, ovo djelo podrazumijeva jednokratno posluživanje maloljetnika alkoholnim pićem jer je takvo posluživanje dovoljno za postojanje djela. U slučaju višekratnog posluživanja mladjeg maloljetnika alkoholnim pićem, uz ispunjenje zakonskih obilježja ovog krivičnog djela, može se, pod uslovima propisanim u članu 55. Krivičnog zakona FBiH, raditi o produženom krivičnom djelu.²²

Alkoholna pića kojima se poslužuju ovi maloljetnici moraju biti žestoka alkoholna pića ili druga alkoholna pića, ali u količinama koje mogu dovesti do opijanja maloljetnika. Kada su u pitanju žestoka alkoholna pića, količina kojom se poslužuju maloljetnici je irelevantna za postojanje krivičnog djela tako da je zakonodavac u formulaciji odredbe ove inkriminacije uopšte ne navodi. Međutim, kada su u pitanju druga alkoholna pića ona moraju biti poslužena maloljetnicima u količini koja može dovesti do opijanja maloljetnika, pri čemu je ta količina svakako manja²³ od količine koja je potrebna za opijanje odraslih punoljetnih lica.²⁴ Kada je u pitanju količina alkoholnih pića koja može dovesti do opijanja maloljetnika, određivanje te količine predstavlja *quaestio facti* u svakom konkretnom slučaju, a što zavisi od brojnih faktora među kojima su odlučujući psihofizičko stanje zdravlja i uzrasta maloljetnika, količina konzumiranog alkoholnog pića, stepen alkohola u piću i sl.²⁵

S obzirom na posljedicu, ova inkriminacija predstavlja delikt ugrožavanja sa apstraktnom opasnošću što znači da nije potrebno da se maloljetno lice opije, tako da je ovo djelo dovršeno samim posluživanjem maloljetnika alkoholnim pićem neovisno od toga da li je maloljetnik uopšte otpočeo sa konzumiranjem poslužene alkoholnog pića. U članu 240. KZ FBiH koji se odnosi na teška djela protiv zdravlja

19 M. Babić, Lj. Filipović, I. Marković, Z. Rajić /2005/: *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, p. 1053.

20 S. Horović /2000/: *Kazneno pravo – posebni dio*, Mostar, p. 122.

21 Z. Tomić /2007/: *Krivično pravo – posebni dio*, Sarajevo, p. 162.

22 M. Babić *et.al.* *op. cit.*, p. 1053.

23 Kada su u pitanju maloljetna lica količina alkoholnog pića koja može dovesti do stanja pijanstva je znatno manja u odnosu na količinu koja kod punoljetnih lica može uzrokovati takvo stanje. Takvo što je i razumljivo iz razloga što je organizam maloljetnih lica osjetljiviji na alkohol od punoljetnih lica, tako da je i štetno dejstvo alkohola izraženije kod maloljetnih lica.

24 E. Kapetanović-Bunar /1985/: *Alkoholizam – život na dva kolosjeka*, Zagreb, p. 231.

25 Z. Rajić, M. Tomić, Z. Miljko: *op. cit.*, p. 363.

ljudi nije predviđen, odnosno propisan teži oblik djela služenja alkoholnih pića mlađim maloljetnicima kvalifikovan težom posljedicom. Ukoliko bi, međutim, usljed služenja alkoholnih pića (mlađim) maloljetnicima došlo do težih posljedica, odnosno do teškog narušenja zdravlja ili smrti maloljetnika radilo bi se o sticaju ovog krivičnog djela i nekih od krivičnih djela protiv života i tijela, odnosno o sticaju krivičnog djela služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima i krivičnog djela prozrokovanje smrti iz nehata iz člana 168. KZ FBiH, odnosno krivičnog djela teška tjelesna povreda iz člana 172. st. 6. KZ FBiH, pod uslovom da je počinitelj postupao iz nehata u odnosu na smrt ili teško narušenje zdravlja maloljetne osobe.

Imajući u vidu da je ovo djelo dovršeno samim posluživanjem mlađeg maloljetnika, te da se to posluživanje, u pravilu, vrši u ugostiteljskoj ili drugoj radnji u kojoj se prodaje, odnosno poslužuje alkoholno piće, postojanje ovog krivičnog djela ovisi o mjestu posluživanja mlađeg maloljetnika alkoholnim pićem kao zakonskom obilježju ovog krivičnog djela. Mjesto obavljanja ove inkriminirajuće radnje posluživanja alkoholnim pićem mlađih maloljetnika, u pravilu, vezano je za objekte u kojima se obavlja ugostiteljska i trgovinska djelatnost, pri čemu za postojanje djela nije bitan karakter rada tih objekata u kojima se prodaju alkoholna pića, tako da će ovo djelo postojati i ako se posluživanje, odnosno prodaja alkoholnog pića mlađim maloljetnicima, pored objekata koji imaju trajniji karakter, obavlja i u objektima koji su privremenog ili provizornog karaktera (objekti za prodaju pića na sajmovima, izložbama, sportskim takmičenjima itd). Kod ovog krivičnog djela je bitno da se inkriminirajuća radnja posluživanja alkoholnih pića mlađim maloljetnicima vezuje za objekat i prostor oko objekta, odnosno obavlja u objektu ili prostoru koji pripada objektu, tako da nema ovog krivičnog djela ukoliko je posluživanje alkoholnim pićem mlađeg maloljetnika izvršeno izvan ugostiteljskog objekta ili druge (trgovinske) radnje u kojoj se poslužuje alkoholnim pićem, odnosno nema ovog krivičnog djela ukoliko je to posluživanje izvršeno npr., u privatnom stanu, na nekoj zabavi itd.

U pogledu oblika krivnje sa kojim učinilac postupa pri izvršenju djela, ovo krivično djelo može se izvršiti samo sa umišljajem, tako da je za postojanje krivičnog djela, odnosno krivnje učinioca djela potreban umišljaj koji obuhvata svijest učinioca djela o vrsti i količini posluženog alkoholnog pića, te svijest učinioca o starosnoj dobi²⁶ lica koje poslužuje alkoholnim pićem i o namjeri maloljetnika da konzumira to piće. To, zapravo, znači da se umišljaj učinioca ovog djela ogleda u njegovoj svijesti da se alkoholna pića određene vrste i jačine, odnosno u određenoj količini, daju licu koje nije navršilo 16 godina i svijesti da će mlađi maloljetnik konzumirati to piće, odnosno da ga kupuje za sebe a ne za druge osobe. To znači da nema ovog krivičnog djela ukoliko se radi o posluživanju, odnosno prodaji alkoholnog pića mlađem maloljetniku koje on ne kupuje za sebe već za druge osobe starije od 16 godina.²⁷ Utvrđivanje da li mlađi maloljetnik kupuje alkoholno piće za sebe ili drugog je kompleksno i predstavlja faktičko pitanje koje, u zavisnosti od okolnosti činjeničnog stanja, sud utvrđuje u svakom konkretnom slučaju.

26 U pogledu uzrasne dobi, odnosno starosti lica koje se poslužuje alkoholnim pićem dovoljan je i eventualni umišljaj kod učinioca djela, što znači da će počinitelj ovog djela krivično odgovarati i kad nije tačno znao, već je samo pretpostavljao mogućnost da je osoba koju poslužuje mlađa od 16 godina pa je ipak pristao na posluženje te osobe alkoholnim pićem.

27 Z. Tomić /2003/: *Krivično pravo – posebni dio*, Sarajevo, p. 143.

Ova krivična inkriminacija pokazuje da je, dakle, zabrana posluživanja alkoholnim pićem ograničena samo na mlađe maloljetnike. To znači da prema krivičnom zakonodavstvu FBiH nema zabrane posluživanja alkoholnim pićem starijih maloljetnika, tako da posluživanje alkoholnim pićem ove uzrasne kategorije maloljetnika nije krivično djelo. Ovakvo zakonsko rješenje o inkriminisanju u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH i Brčko distrikta BiH samo posluživanja alkoholnim pićem mlađih, a ne i starijih maloljetnika iz više razloga nije dobro rješenje, tako da bi krivičnopravna zaštita od zloupotrebe alkohola kod ove inkriminacije, u vidu propisivanja zabrane posluživanja alkoholnim pićem, trebala obuhvatiti i starije maloljetnike, te da se u krivičnom zakonodavstvu FBiH propiše izmijenjena inkriminacija pod nazivom „služenje alkoholnim pićem maloljetnika“.

Ratio legis izmjene naziva ove inkriminacije i proširivanja krivičnopravne zaštite, u vidu propisivanja zabrane posluživanja alkoholnih pića, i na kategoriju starijih maloljetnika je višestruke prirode, pri čemu preovladavaju zdravstveni i kriminalnopolitički razlozi. Naime, s jedne strane, svi razlozi zdravstvene prirode koji opravdavaju zabranu posluživanja alkoholnih pića mlađim maloljetnicima i ogledaju se u štetnom uticaju alkohola na zdravlje ove kategorije maloljetnika mogu se uzeti u obzir i kada su u pitanju stariji maloljetnici jer se i kod ove kategorije maloljetnika, zbog postojeće osjetljivosti njihovog organizma na alkohol, reflektuje štetan uticaj alkohola na njihovo zdravlje i psihofizički razvoj u istoj mjeri u kojoj se to odražava na mlađe maloljetnike, tako da se štetno dejstvo alkohola jednako reflektuje na obe kategorije maloljetnika.

Pored toga, jedan od razloga zdravstvene prirode povezan i sa kriminalnopolitičkim razlozima je i taj što do širenja zloupotrebe alkohola, odnosno konzumiranja alkoholnog pića i odavanja maloljetnika alkoholu, kao i sticanja zavisnosti o alkoholu među najmlađim članovima društva dolazi upravo u ovoj dobi usljed čestog konzumiranja alkoholnih pića ove kategorije lica.

Posljedično tome, na navedene zdravstvene razloge o opravdanosti propisivanja ove inkriminacije i proširivanja krivičnopravne zaštite, u vidu propisivanja zabrane posluživanja alkoholnih pića, i na kategoriju starijih maloljetnika, naslanjaju se i kriminalnopolitički razlozi koji se ogledaju u tome što je kod starijih maloljetnika, usljed raširenosti konzumiranja alkoholnog pića u ovoj uzrasnoj dobi, najizraženiji maloljetnički recidivizam pri čemu je u najvećoj mjeri prisutna incidenca činjenja brojnih inkriminirajućih radnji pod uticajem alkohola, kao i usljed odavanja alkoholu i prerano stečene zavisnosti o istom, tako da danas imamo sve veći broj starijih maloljetnika koji konzumirajući alkohol i pod njegovim odlučujućim uticajem, ili usljed zavisnosti o istom, čine krivična, kao i prekršajna djela sa elementima nasilja.

Takođe, uz zdravstvene i kriminalnopolitičke razloge, *ratio legis* izmjene ove inkriminacije u krivičnom zakonodavstvu FBiH je i normativne prirode i ogleda se u potrebi harmonizacije krivičnih i prekršajnih odredbi koje se odnose na posluživanje alkoholnim pićem maloljetnika, odnosno lica od 14 do 18 godina, jer se u prekršajnom zakonodavstvu na nivou kantona u FBiH, kao i u prekršajnom zakonodavstvu Republike Srpske, prema Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira, kao prekršaj smatra posluživanje alkoholnim pićem maloljetnika, odnosno i mlađih i starijih maloletnika.²⁸

28 Izuzetak se odnosi na kazneno zakonodavstvo Brčko distrikta BiH u kojem su harmonizovane odredbe iz ove krivične inkriminacije i prekršaja protiv javnog reda i mira, ali se odnose samo

2.1.2. Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika

Pored krivičnog djela „služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima“, krivičnopravna zaštita maloljetnih lica od alkoholizma, odnosno zloupotrebe i odavanja alkoholu se ostvaruje i u krivičnoj inkriminaciji, iz grupe krivičnih djela protiv braka i porodice, pod nazivom „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ iz člana 219. KZ FBiH i člana 216. KZ BDBiH, odnosno „Zapuštanje i zlostavljanje djeteta“ iz člana 187. KZ RS.

Cilj propisivanja ove inkriminacije se ogleda u intenciji zakonodavca da zaštiti maloljetna lica od neodgovornog i po njihov psihofizički razvoj štetnog ponašanja prevashodno roditelja kao primarnih izvršilaca²⁹ ovog djela, usvojitelja, staratelja ili drugih lica³⁰ koji imaju zakonsku obavezu staranja o maloljetnoj djeci.

Ovom inkriminacijom se maloljetnim licima pruža krivično pravna zaštita od ugrožavanja njihovog zdravlja, odnosno psihofizičkog razvoja, kao i od vaspitnih devijacija i defekata u procesu socijalizacije po osnovu njihovog zapuštanja uzrokovano radnjama zanemarivanja dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja, kao i po osnovu preduzimanja neke od opciono propisanih radnji zlostavljanja od strane roditelja ili drugih lica kao izvršilaca djela. Takođe, ovom inkriminacijom se maloljetnim licima pruža i krivičnopravna zaštita od nastupanja težih posljedica proizašlih iz navedenih radnji zanemarivanja ili zlostavljanja manifestovanih u vidu teškog narušenja zdravlja ili nastupanja smrti, kao i u vidu odavanja alkoholu ili drugim oblicima asocijalnog ponašanja ili delinkvenciji.

Treba istaći da povreda prava i dužnosti roditelja o zbrinjavanju i vaspitanju djece, zasnovane na ustavu zemlje i zakonskim propisima iz porodičnog zakonodavstva, kao i na Konvenciji UN o pravima djeteta,³¹ uz preduzimanje radnji zlostavljanja, predstavlja jedan od glavnih faktora maloljetničke delinkvencije, tako da ova inkriminacija na neki način predstavlja oblik državno pravne reakcije koja ima za cilj da spriječi kriminalizaciju ličnosti maloljetnog lica.³² Kriminalizacija ličnosti maloljetnog lica, pored navedenih radnji zanemarivanja iz osnovnog i zlostavljanja iz drugog, težeg oblika ovog djela, može da proizidje i iz odavanja maloljetnog lica alkoholu, kao jednom od oblika asocijalnog ponašanja maloljetnih lica koje se ta-

na mlađe maloljetnike, tako da je u krivičnom i prekršajnom zakonodavstvu Brčko distrikta BiH potrebno harmonizovati ove odredbe proširivanjem zabrane posluživanja alkoholnim pićem i na starije maloljetnike.

- 29 Primarno staranje roditelja o zbrinjavanju i vaspitanju njihove djece, pored ustavne i zakonske obaveze, kao i obaveze i odgovornosti propisane Konvencijom UN o pravima djeteta, proizlazi iz njihove biološke datosti, odnosno iz njihove uloge kao bioloških roditelja.
- 30 Dužnost drugih lica na zbrinjavanje i vaspitanje djece ili maloljetnika može, kao i kod roditelja, takođe proizlaziti iz porodičnopravnih propisa, kao i iz nekih drugih pravnih odnosa kao npr. ugovora, radnog odnosa i sl. U svojstvu drugih lica kao izvršilaca ovog krivičnog djela mogu se pojaviti maćeha, očuh, vaspitačica u vrtiću i sl. Bitno je da se radi o licima kod kojih, u odnosu prema djetetu ili maloljetniku o kojem su dužni da se staraju, postoji trajniji odnos koji bi omogućavao staranje (vid. M. Babić *et. al.* /2005/: *op. cit.*, p. 1615).
- 31 Prema članu 18. st.1. Konvencije UN o pravima djeteta roditelji ili zakonski skrbnici imaju najveću odgovornost na zbrinjavanju i vaspitanju djeteta, tako da dobrobit djeteta mora biti njihova temeljna briga.
- 32 M. Babić *et. al.* /2005/: *op. cit.*, p. 1613.

kođe javlja kao posljedica radnji zanemarivanja i zlostavljanja kao oblika ovog djela, jer je odavanje alkoholu, uz konzumiranje opojnih droga, jedan od prevalirajućih faktora maloljetničke delinkvencije, tako da imamo prevalirajuću incidencu činjaenja brojnih inkriminirajućih radnji maloljetnih lica pod uticajem alkohola.

Inkriminacija „zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ iz člana 219 KZ FBiH ima tri oblika: zapuštanje djeteta ili maloljetnika kao osnovni oblik djela propisan u stavu 1 i zlostavljanje djeteta ili maloljetnika, kao drugi, teži oblik, propisan u stavu 2. ovog člana, te kvalifikatorni oblik djela propisan u stavu 3 koji se odnosi na nastupanje teških posljedica po dijete ili maloljetnika usljed radnji iz dva oblika djela. Zapuštanje i zapostavljanje kao dva oblika, odnosno kao osnovni i teži oblik, ovog djela imaju svoje razlike i sličnosti tako da se razlikuju u pogledu radnje izvršenja i u pogledu posljedice³³ djela, dok su im zajednička obilježja lično svojstvo izvršioca i pasivni subjekt djela. Kod ove inkriminacije sadržinski se radi o dva krivična djela koja su propisana kao dva oblika ovog krivičnog djela.

2.1.2.1. Zapuštanje djeteta ili maloljetnika

Zapuštanje djeteta ili maloljetnika, kao osnovni oblik djela, uzrokovano je radnjama grubog zanemarivanja zbrinjavanja i vaspitanja³⁴ od strane roditelja ili drugih lica koji su dužni da se o njemu staraju. Zapuštenost može biti uzrokovana sa dva oblika zanemarivanja: običnim i grubim zanemarivanjem. Sa krivičnogpravnog aspekta zapuštenost mora biti rezultat ne običnog, već grubog, odnosno većeg stepena, zanemarivanja svoje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja, što upućuje na trajnije i ozbiljnije zanemarivanje elementarnih dužnosti u zbrinjavanju i vaspitanju djeteta ili maloljetnika.³⁵ To znači da je u krivično pravnom smislu irelevantna uzrokovanaost zapuštenosti djeteta ili maloljetnika radnjom običnog zanemarivanja³⁶ jer zanemarivanje roditeljskih prava i dužnosti o zbrinjavanju i vaspitanju djeteta koje nema ele-

33 Posljedica kod zapuštanja se ogleda u prouzrokovanju stanja zapuštenosti djeteta ili maloljetnika koje može biti psihičko i fizičko pri čemu između radnje grubog zanemarivanja i zapuštenosti, kao i kod drugih posljedičnih krivičnih djela mora da postoji uzročni odnos (vid. Z. Stojanović /2019/: *Komentar Krivičnog zakonika, deveto izmjenjeno i dopunjeno izdanje*, Službeni glasnik, Beograd, p. 639), dok se kod zlostavljanja posljedica ogleda u ugrožavanju i povredi fizičkog i psihičkog integriteta djeteta ili maloljetnika.

34 Grubo zanemarivanje dužnosti odgoja djeteta izražava se u nepreduzimanju aktivnosti koje su neophodne za odgoj djeteta ili za sprečavanje njegove negativne socijalizacije. Takav vid grubog zanemarivanja djeteta postojao bi u sljedećim situacijama: kada roditelj svojim načinom života daje loš primjer djetetu (bavi se kriminalom), kad odobrava asocijalno ponašanje djeteta (npr. prosjačenje, bježanje iz škole i sl), nagovara ili pomaže djetetu da pobjegne iz odgojne ustanove itd. Grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja djeteta podrazumjeva propuštanje da se obezbjeđe osnovni uslovi egzistencije maloljetnog lica (ishrana, stanovanje, odjevanje, liječenje i sl). Takav vid grubog zanemarivanja djeteta postojao bi u sljedećim situacijama: kada roditelj odbija da radi, kad sav svoj prihod troši na neke druge aktivnosti (izlasci, kockanje i sl), kad prodaje stvari koje su neophodne za egzistenciju maloljetnog lica itd (vid. M. Babić, I. Marković /2018/: *Krivično pravo – posebni dio*, Pravni fakultet, Banja Luka, p. 151).

35 Z. Tomić /2003/: *op.cit.*, p. 129.

36 Insistiranjem na grubom zanemarivanju dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja djeteta, intencija zakonodavca je bila da odvoji zanemarivanje djeteta sa elementima grubosti, što je krivično djelo, od drugih oblika zanemarivanja, odnosno običnog ili zanemarivanja bez elemenata grubosti koje nema obilježja krivičnog djela, te ne podliježe pod udar krivičnih sankcija i zaslužuje neki blaži

mente grubosti³⁷ ne može biti razlog za krivičnopravnu reakciju i inkriminisanost u krivičnom zakonodavstvu, već razlog za preduzimanje određenih mjera organa starateljstva (preventivni nadzor) ili za lišavanje roditeljskih prava.³⁸ To, zapravo, znači da unošenje pojma „grubosti“ među objektivna obilježja bića krivičnog djela zapuštanje uzrokovanog zanemarivanjem zbrinjavanja i vaspitanja djeteta ili maloljetnika je neophodno iz razloga sprečavanja krivično pravne intervencije u porodično vaspitanje djeteta, tako da određene devijacije u odnosu roditelja prema djetetu koje imaju elemente običnog zanemarivanja nisu predmet krivičnopravne intervencije već su predmet intervencije organa socijalne zaštite i drugih nadležnih organa.

Element grubog zanemarivanja kao uzrok nastupanja zapuštenosti djeteta, kao jednog od oblika krivičnog djela, može biti prisutan ne samo kod jednog već i kod oba roditelja s tim da je u takvim slučajevima dejstvo štetnih posljedica po dijete mnogo veće, tako da je zapuštenost djeteta mnogo izraženija i po obimu i po intenzitetu.

Pasivni subjekt kod ovog oblika djela je dijete, odnosno lice do 18 godina u odnosu na koje postoji dužnost zbrinjavanja i vaspitanja od strane roditelja ili drugih lica koja su dužna da se o njemu staraju. U pogledu krivnje u odnosu na zapuštanje djeteta kao osnovni oblik djela potreban je umišljaj koji treba da obuhvati svijest učinioca da se ne radi o običnom zanemarivanju već da je u pitanju grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja.

U krivičnopravnoj teoriji se ne razmatra, odnosno ne ulazi u pitanje kumulacije ili alternacije područja brige o djetetu na koje je usmjerena radnja grubog zanemarivanja kao uzrok zapuštenosti djeteta. Naime, radnja grubog zanemarivanja, kao „*condicio sine qua non*“ za postojanje ovog oblika djela je usmjerena na dva područja brige o djetetu, odnosno na područje zbrinjavanja i vaspitanja. Premda su u najvećem broju slučajeva ova dva područja brige o djetetu međusobno usko povezana i uslovljena tako da je, u pravilu, grubo zanemarivanje vaspitanja praćeno i odgovarajućom zanemarivanjem odnosno nebrigom o zbrinjavanju ili obrnuto, moguće su i situacije da bude zastupljen samo jedan oblik grubog zanemarivanja, odnosno nebrige o djetetu. S tim u vezi, u cilju pojačane krivičnopravne zaštite maloljetnih lica od zapuštanja, za postojanje ovog oblika djela dovoljno je da grubo zanemarivanje bude izraženo i u jednom, a ne *a priori* u oba područja brige o djetetu jer insistiranje na ispoljavanju grubog zanemarivanja brige o djetetu i na području zbrinjavanja i području vaspitanja za postojanje zapuštenosti kao osnovnog oblika

sud o nevrednosti (npr. moralnu osudu) i odgovarajuću intervenciju organa socijalne zaštite (vid. B. Cvjetko, M. Singer /2013/: *Kaznenopravna zaštita djece*, Globus, Zagreb, p. 301).

37 Da bi postojalo ovo krivično djelo, neophodno je da se radi o grubom zanemarivanju dužnosti, odnosno o „svjesnom ispoljavanju krajnje brige i nemara za život i zdravlje djeteta i njegov odgoj“ (vid. Lj. Jovanović /1983/: *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd, p. 300). Grubost kao obilježje bića ovog krivičnog djela po svojoj prirodi predstavlja normativni element koji pretpostavlja odgovarajući vrijednosni sud koji zavisi od okolnosti konkretnog slučaja. Zanemarivanje može biti objektivno ocijenjeno kao grubost s obzirom na intenzitet, učestalost i okolnosti pod kojima se realizuje, ali i s obzirom na subjektivne momente poput mržnje ili niskih nemoralnih motiva (vid. Z. Stojanović, N. Delić /2019/: *Krivično pravo – posebni deo*, Pravna knjiga, Beograd, p. 101).

38 N. Mrvić-Petrović /2019/: *Krivično pravo – posebni deo*, Pravni fakultet – Union, Beograd, p. 152.

djela dovodi do limitiranosti krivičnopravne intervencije u zaštiti djeteta od zpuštanja što bi znatno suzilo i otežalo krivičnopravnu zaštitu djeteta, te time dovelo u otežan položaj dijete kao pasivnog subjekta ovog krivičnog djela.

2.1.2.2. Zlostavljanje djeteta ili maloljetnika

Zlostavljanje kao drugi i teži oblik ovog djela se sastoji u alternativno određenim radnjama zlostavljanja ili prinudavanja djeteta ili maloljetnika na rad koji ne odgovora njegovom uzrastu ili na pretjerani rad ili na prosjačenje ili navođenja iz koristoljublja djeteta ili maloljetnika na ponašanje štetno za njegov razvoj. Kod ove inkriminacije se, zapravo, radi o opciono propisanim radnjama zlostavljanja, tako da se pored opšteg pojma zlostavljanja, odnosno zlostavljanja u opštem smislu u ovom obliku djela navodi još nekoliko modaliteta radnje koji su samo eklatantni primjeri zlostavljanja ili eksploatacije djeteta ili maloljetnika.³⁹

Zlostavljanje⁴⁰ znači izazivanje fizičke i psihičke boli jačeg intenziteta koje još ne predstavlja tjelesne povrede ili narušenje zdravlja. Sa krivičnopravnog aspekta mora se raditi o takvom zlostavljanju koje sadrži elemente očigledno grubog postupanja s djetetom ili maloljetnikom koje izlazi izvan okvira pedagoških standarda postupanja prema djetetu, tako da prelazi granice dopuštenog disciplinskog kažnjavanja djeteta ili razboritog postupanja u vaspitanju djeteta ili maloljetnika. U tom smislu, radnje zlostavljanja, u bilo kojem modalitetu, ni po svom cilju (vaspitanje) ni objektivno ne predstavljaju disciplinske mjere, već se radi o svojevrsnoj zloupotrebi roditeljskog prava koja se manifestuje u nametanju nepotrebnih i nepravedenih zahtjeva prema djetetu uz nanošenje fizičkih i psihičkih patnji.⁴¹

S obzirom na posljedicu proizašlu iz radnji zlostavljanja koja se manifestuje u ugrožavanju fizičkog i psihičkog integriteta djeteta ili maloljetnika, zlostavljanje se najčešće javlja kao fizičko u vidu nanošenja fizičkih bolova i neugoda (udaranje, izgladnjivanje), te kao psihičko koje često po dijete ostavlja teže posljedice od fizičkog (nesanice, govorne mane i sl). Psihičko zlostavljanje djeteta ili maloljetnika mogu prouzrokovati razni vidovi strašenja djeteta, vrijeđanje i ponižavanje djeteta koje ne predstavlja obične uvrede i pogrde počinjene u afektu već imaju karakter intenzivne netrpeljivosti prema djetetu i predstavljaju izraz bezdušnog, nečovječnog odnosa prema djetetu ili maloljetniku.⁴²

U pogledu oblika krivnje učinioaca, i kod ovog oblika djela učinilac postupa isključivo s umišljajem koji mora da obuhvati svijest o tome da se preduzima radnja zlostavljanja, kao i svijest da se ta radnja preduzima prema djetetu kao pasivnom subjektu ovog oblika djela.

39 S. Horović /2010/: *Kazneno pravo – posebni dio*, Mostar, p. 106.

40 Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, zloupotreba ili zlostavljanje djeteta obuhvataju sve oblike fizičkog, odnosno emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalnu i drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja zdravlja djeteta, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje ili moć (vid. B. Išpanović-Radojković, T. Ignjatović /2011/: *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Centar za prava deteta, Beograd, p. 11).

41 M. Babić, I. Marković /2018/: *op. cit.*, p.152.

42 Z. Rajić, M. Tomić, Z. Miljko: *op. cit.*, p. 325.

U slučaju da su roditelji, kao primarni izvršioci ovog djela, svojim ponašanjem i postupanjem prema djetetu, kroz preduzimanje nekih od opciono propisanih radnji zlostavljanja, ostvarili obilježja bića krivičnog djela zlostavljanje prema dvoje ili više svoje djece, u takvom slučaju postoji više krivičnih djela počinjenih u sticaju kojom prilikom se kazna utvrđuje za svako krivično djelo i izriče kao jedinstvena kazna.

2.1.2.3. Teške posljedice zapuštanja ili zlostavljanja djeteta ili maloljetnika

Kod krivičnog djela „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ u čl. 219. st. 3. KZ FBiH propisan je kvalifikovani oblik koji sadrži više kvalifikatornih okolnosti koje se odnose na nastupanje, usljed radnji grubog zanemarivanja i zlostavljanja, teških posljedica koje se manifestuju u prouzrokovanju, odnosno nastupanju teške tjelesne povrede, teškom narušenju zdravlja ili u odavanju alkoholu,⁴³ prostituciji ili drugim oblicima asocijalnog ponašanja ili delinkvenciji.

Propisivanje ovog, kvalifikovanog, oblika krivičnog djela rezultat je intencije zakonodavca da obezbijedi pojačanu krivičnopravnu zaštitu maloljetnih lica od ugrožavanja njihovog zdravlja i tjelesnog i psihičkog integriteta, te od društveno neprihvatljivih oblika ponašanja u koje ubrajamo i odavanje alkoholu, kao i od činjena krivičnih djela uzrokovanih asocijalnim oblicima ponašanja maloljetnih lica.

Kod ovog oblika djela, za koje je propisana stroža kazna u odnosu na prva dva oblika djela, navedene kvalifikatorne okolnosti su alternativno postavljene tako da je za postojanje ovog teškog oblika, odnosno za primjenu ove kvalifikacije djela dovoljno da se ostvari jedna od njih. Ukoliko se ostvari više kvalifikatornih okolnosti uzrokovanih preduzetim radnjama zapuštanja, odnosno zanemarivanja ili zlostavljanja, to će biti od uticaja na odmjerenje kazne.

Kada su u pitanju teške tjelesne povrede i trajno narušenje zdravlja maloljetnog lica, usljed radnji zanemarivanja ili zlostavljanja, kao kvalifikatorne okolnosti ovog oblika djela, treba istaći da pojam teških tjelesnih povreda i teškog narušenja zdravlja kod ove inkriminacije treba tumačiti u skladu sa tumačenjem krivičnog djela teške tjelesne povrede.⁴⁴ U pogledu oblika krivnje kod učinioca ovog djela u odnosu na navedene kvalifikatorne okolnosti, odnosno teške posljedice djela koje se ogledaju u nastupanju teške tjelesne povrede ili teškom narušenju zdravlja mora postojati nehat na strani učinioca. Ukoliko je, međutim, teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja maloljetnog lica bila obuhvaćena umišljajem (bilo direktnim ili indirektnim) učinioca djela, radiće se o namerno počinjenom krivičnom djelu teške tjelesne povrede iz čl. 172. st. 1. KZ FBiH⁴⁵ u idealnom sticaju s kvalifikovanim

43 U okviru kvalifikatorne odredbe koja se odnosi na teži oblik krivičnog djela „zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ odavanje maloljetnika alkoholu kao posljedica ovog krivičnog djela je u nekim zakonodavstvima direktno propisano (vid. čl. 187. st. 3. KZ RS), a u nekim je propisano u okviru drugih oblika asocijalnog ponašanja (vid. čl. 219. st. 3. KZ FBiH i čl. 216. st. 3. KZ BD BiH).

44 M. Babić *et.al.*: *op.cit.*, p. 1616.

45 Čl. 132. st. 1. KZ entiteta RS. U pogledu ovog djela propisana je različita visina zatvorske kazne između entitetskih krivičnih zakonodavstava. Naime, propisan je različit posebni minimum uz propisani isti posebni maksimum kazne, pa je time i različit raspon posebnog minimuma i mak-

oblikom krivičnog djela zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika iz člana 219. st. 3. KZ FBiH.

Pored teške tjelesne povrede i teškog narušenja zdravlja djeteta ili maloljetnika kao kvalifikatornih okolnosti ovog djela, jedna od težih posljedica, odnosno alternativno propisanih kvalifikatornih okolnosti odnosi se na odavanje djeteta ili maloljetnika alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja.⁴⁶ Odavanje djeteta ili maloljetnika alkoholu i drugim asocijalnim i delinkventnim oblicima ponašanja javlja se, dakle, kao posljedica počinjenog djela u osnovnom i težem obliku, odnosno kao posljedica grubog zanemarivanja dužnosti vaspitanja i zbrinjavanja djeteta ili maloljetnika ili njegovog izlaganja nekim od opciono propisanih kvalifikatornih radnji zlostavljanja od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja koje se odnose na zlostavljanje djeteta ili maloljetnika, njegovo prinuđavanje na pretjerani rad ili rad koji ne odgovara njegovom uzrastu, ili na prosjačenje ili na njegovo navođenje⁴⁷ iz koristoljublja na vršenje drugih štetnih radnji za njegov razvoj.⁴⁸ Time je zakonodavac kod ovog krivičnog djela propisivanjem radnji koje su alternativno postavljene, odnosno određene kvalifikatorne okolnosti koja se odnosi na odavanje djeteta ili maloljetnika alkoholu, kao i drugim oblicima asocijalnog ponašanja djetetu ili maloljetniku osigurao (prema KZ RS), odnosno pružio dodatnu (prema KZ FBiH i KZ BD BiH) krivičnopravnu zaštitu od alkoholizma, odnosno zloupotrebe alkohola.⁴⁹

simuma kazne unutar opšteg zatvorskog okvira, tako da je u KZ entiteta FBiH za ovaj oblik djela propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina, dok je u KZ entiteta RS propisana kazna zatvora od jedne do pet godina.

- 46 U literaturi postoje različiti pristupi u interpretaciji šta se podrazumjeva pod „drugim oblicima asocijalnog ponašanja“ Pojedini autori (vid. M. Babić, I. Marković /2018/: *op. cit.*, p. 152) daju šire, ekstenzivnije, objašnjenje pa pod pojmom drugih oblika asocijalnog ponašanja, uz sociopatološke oblike ponašanja koji se odnose na alkoholizam, narkomaniju, prostituciju, kockanje, skitnju i prosjačenje, podrazumijevaju i druge oblike asocijalnog ponašanja kao što su: stalno bježanje iz škole, izbjegavanje rada, kao i svako drugo ponašanje koje predstavlja značajnije odstupanje od usvojenih normi ponašanja u datom društvu. Ima i autora (vid. Z. Tomić /2007/: *op. cit.*, p. 136) koji daju restriktivnije, uže objašnjenje, smatrajući, odnosno vezujući asocijalno ponašanje isključivo za najčešće sociopatološke pojave kao što su prostitucija, alkoholizam, skitnja i prosjačenje, kockanje, uživanje opojnih droga, odnosno narkomanija itd.
- 47 Radnja navođenja maloljetnog lica na vršenje nekih drugih radnji štetnih po njegov razvoj odgovara podstrekavanju koje može da bude učinjeno na različite načine – verbalno, konkludentnom radnjom, prividnim odvracanjem i sl. Radnju navođenja maloljetnog lica na vršenje nekih drugih radnji štetnih za njegov razvoj izvršilac mora preduzeti motivisan koristoljubljem, odnosno namjerom pribavljanja imovinske koristi, tako da je ovo subjektivno obilježje konstitutivno za postojanje krivičnog djela (vid. N. Mrvić – Petrović /2019/: *op. cit.*, p. 155).
- 48 U druge radnje koje su štetne za razvoj djeteta, odnosno maloljetnika smatraju se npr: gatanje, sviranje na ulici, ples u kafani, traženje novca od drugih ljudi, iznošenje ili prodaja stvari iz kuće i sl. Ovakve radnje iz čl. 219. st. 2. KZ FBiH štetne za razvoj djeteta ili maloljetnika bi se ujedno mogle i smatrati, odnosno tretirati kao drugi oblici asocijalnog, odnosno sociopatološkog ponašanja u širem smislu.
- 49 U KZ entiteta RS jedini vid krivičnopravne zaštite mladih lica od alkoholizma, odnosno zloupotrebe alkohola i odavanja maloljetnih lica alkoholu se osigurava, odnosno ostvaruje kroz propisivanje kvalifikatorne okolnosti kod krivičnog djela „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta“ iz člana 187. st. 3. KZ RS (Službeni glasnik RS, br. 64/17 i 104/18) koja se odnosi na odavanje djeteta alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja, kao posledici grubog zanemarivanja vaspitanja djeteta (čl. 187. st. 1. KZ RS) ili njegovog izlaganja opciono propisanim kvalifikatornim radnjama (čl. 187. st. 2. KZ RS), dok se u KZ entiteta FBiH i KZ BD BiH krivičnopravna zaštita

Da bi se ova kvalifikatorna okolnost, kao i kvalifikatorne okolnosti, odnosno teške posljedice djela koje se odnose na teške tjelesne povrede ili teško narušenje zdravlja djeteta ili maloljetnika mogle pripisati zapuštanju, odnosno radnjama zanemarivanja ili zlostavljanja djeteta potrebno je utvrditi kauzalnu vezu između ovih radnji iz osnovnog i težeg oblika djela i jedne od nastupjelih kvalifikatornih okolnosti. U pravilu, odavanje maloljetnog lica alkoholu ili drugom asocijalnom ili delinkventnom načinu ponašanja rezultat je složenog uticaja i interakcije mnogobrojnih faktora različite prirode,⁵⁰ tako da zanemarivanje nije i ne mora biti jedini i isključivi razlog odavanja maloljetnog lica alkoholu ili drugom asocijalnom ponašanju ili delinkvenciji. S tim u vezi, da bi se odavanje maloljetnog lica alkoholu ili drugom asocijalnom obliku ponašanja ili činjenju krivičnih djela, u smislu postojanja kauzalne veze, moglo pripisati radnjama zanemarivanja, odnosno zlostavljanja dovoljno je da su te radnje u značajnoj mjeri sauzrokovale ovaj ili drugi asocijalni ili delinkventni obrazac ponašanja maloljetnog lica, tako da te radnje po stepenu doprinosa nastupanju, odnosno stepenu uzrokovanja nastupanja neke od tih kvalifikatornih okolnosti kod maloljetnog lica preovladavaju u odnosu na druge faktore, odnosno uzročnike.

S obzirom na to da se za postojanje ovog, kvalifikovanog, oblika djela traži da se dijete ili maloljetnik odalo⁵¹ alkoholu ili drugim oblicima asocijalnog ponašanja (kao posljedici preduzetih radnji iz osnovnog i težeg oblika ovog djela, iz člana 219. st 1. i 2. KZ FBiH), odnosno da je ono jedan od uslova za postojanje kvalifikovanog oblika ovog krivičnog djela (čl. 219. st. 3. KZ FBiH), neophodno je da kod djeteta, odnosno maloljetnika postoji opredjeljenje za takav način ponašanja⁵² koji se ogleda u konzumiranju alkoholnog pića, odnosno da takav način ponašanja prihvati

maloljetnih lica od alkoholizma, odnosno odavanja alkoholu ostvaruje kroz propisivanje inkriminacije: „služenje alkoholnih pića mladim maloljetnicima“ iz člana 237. KZ FBiH (SN FBiH, br. 75/17) i člana 231. KZ BD BiH (SG BD BiH, br. 50/18), kao i kroz navedenu kvalifikatornu okolnost, tako da se propisivanjem kvalifikatorne okolnosti kod inkriminacije „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ iz člana 219. st. 3. KZ FBiH i čl. 216. st.3. KZ BD BiH, uz propisivanje, ipak, nižeg posebnog minimuma i maksimuma kazne zatvora u odnosu na viši minimum i maksimum kazne zatvora propisan prema članu 187. st. 3. KZ RS, maloljetnim licima, uz navedenu inkriminaciju, pruža dodatna krivičnopravna zaštita. To znači da se maloljetnim licima u krivičnom zakonodavstvu entiteta FBiH i BD BiH pruža sveobuhvatnija krivično-pravna zaštita od alkoholizma, odnosno zloupotrebe alkohola, uz jaču krivičnopravnu zaštitu maloljetnih lica od odavanja alkoholu u KZ entiteta RS u pogledu višeg iznosa propisane kazne za teži oblik krivičnog djela „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta“ u odnosu na krivična zakonodavstva u entitetu FBiH i Brčko distriktu BiH.

50 B. Cvjetko, M. Singer /2013/: *op. cit.*, p. 315.

51 „Odati se“ znači neko opredjeljenje za određeno ponašanje, usvojiti nešto kao svoje i to činiti (S. Horović /2010/: *op. cit.*, p. 106).

52 Zakon traži da se dijete (ili maloljetnik) odalo alkoholu ili drugim oblicima društveno neprihvatljivog ponašanja, kao posljedici grubog zanemarivanja vaspitanja i zbrinjavanja djeteta (ili maloljetnika) ili prisiljavanja na brojne opcionalno propisane kvalifikatorne radnje štetne za razvoj djeteta ili maloljetnika, tako da za postojanje kvalifikatorne okolnosti, odnosno nastupanje posljedice koja se ogleda u odavanju djeteta, odnosno maloljetnika alkoholu ili drugim oblicima asocijalnog ponašanja nije dovoljno jednokratno delinkventno ili drugo društveno neprihvatljivo ponašanje djeteta, odnosno maloljetnika već zaista mora da se radi o ponašanju koje po raznim aspektima (pojavnici oblik, modalitet i intenzitet) upućuje na usvojeni model ponašanja djeteta, odnosno maloljetnika.

kao svoj i da ga stalno čini.⁵³ Zakonska formulacija ove kvalifikatorne odredbe u kojoj se traži da se maloljetno lice, usljed zapuštanja ili zlostavljanja, odalo alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja, nedvosmisleno ukazuje da za postojanje neke od tih kvalifikatornih okolnosti, odnosno za odavanje maloljetnog lica alkoholu nije dovoljno jednokratno društveno neprihvatljivo ponašanje (jednokratno konzumiranje alkoholnog pića), već da se radi o ponašanju (konzumiranju alkoholnog pića) koje po pojavnom obliku, modalitetima i intenzitetu upućuje na zaključak da je to manje ili više usvojeni model ponašanja.⁵⁴

U pogledu oblika krivnje učinioca kod ove kvalifikatorne okolnosti, u odnosu na druge kvalifikatorne okolnosti, odnosno teške posljedice djela potreban je diferencirani pristup.⁵⁵ Naime, za razliku od kvalifikatornih okolnosti koje se odnose na teške tjelesne povrede i teško narušenje zdravlja za koje se, kako je navedeno, traži nehat na strani učinioca, krivnja učinioca u pogledu kvalifikatornih okolnosti koje se odnose na odavanje alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja ili delinkvenciji proteže se na oba oblika, odnosno može biti obuhvaćena i umišljajem i nehatom učinioca, tako da se ove kvalifikatorne okolnosti mogu, na temelju utvrđenih činjenica, pripisati bilo umišljaju, bilo nehatu učinioca.⁵⁶

Ako je učinilac s umišljajem postupao da kod maloljetnika uzrokuje odavanje alkoholu (npr. radnjom navođenja, odnosno upornog nagovaranja na to) ili drugom asocijalnom ponašanju ili delinkvenciji, takodje će se raditi o kvalifikovanom obliku krivičnog djela zanemarivanja ili zlostavljanja djeteta ili maloljetnika, s tim da će u tom slučaju postupanje učinioca s umišljajem, u odnosu na prouzrokovanje posljedice, kao težim oblikom krivnje, uticati na odmjeravanje kazne.

Odavanje maloljetnika alkoholu ili drugom asocijalnom ponašanju (npr. odavanje konzumiranju opojnih droga) uzrokovano radnjama zanemarivanja ili zlostavljanja može dovesti i do autodestruktivnih posljedica kod djeteta ili maloljetnika u smislu samopovređivanja, samoranjavanja ili izvršenja samoubistva. S tim u vezi, ukoliko odavanje maloljetnika alkoholu, koje se javlja kao posljedica radnji zanemarivanja ili zlostavljanja, uzrokuje kod djeteta ili maloljetnika izvršenje samoubistva, u tom slučaju radit će se o sticaju krivičnog djela učestvovanje u samoubistvu iz člana 170. st. 2 i 3. KZ FBiH⁵⁷ sa kvalifikovanim oblikom krivičnog djela zapuštanje

53 M. Babić, I. Marković /2018/: *op.cit.*, p. 153.

54 B. Cvjetko, M. Singer /2013/: *op.cit.*, p. 315.

55 Z. Tomić /2007/: *op.cit.*, p. 137.

56 To podrazumijeva da počinitelj, odnosno roditelj, usvojitelj, staratelj ili drugo lice može radnju grubog zanemarivanja vaspitanja ili zbrinjavanja djeteta ili maloljetnika iz osnovnog oblika iz člana 219. st. 1. KZ FBiH, ili opciono propisanih kvalifikatornih radnji iz težeg oblika iz stava 2 istog člana poduzeti s namjerom, odnosno krajnjim ciljem da takve radnje prouzrokuju kod djeteta, odnosno maloljetnika odavanje alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja ili pak da je roditelj, usvojitelj, staratelj ili drugo lice u odnosu na kvalifikatornu okolnost, odnosno nastupanje teže posljedice iz člana 219. st. 3. KZ FBiH, koja se ogleda u odavanju djeteta, odnosno maloljetnika alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja prouzrokovanih preduzimanjem radnji grubog zanemarivanja vaspitanja ili zbrinjavanja djeteta ili maloljetnika iz stava 1 ili opciono propisanih kvalifikatornih radnji iz stava 2 istog člana, postupao iz nehata.

57 Čl. 129. st. 4. KZ entiteta RS. U KZ entiteta RS ova inkriminacija ima drugi naziv „Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu“.

ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika iz člana 219. st. 3. KZ FBiH.⁵⁸ Na taj način, radnje zanemarivanja ili zlostavljanja, kao oblici ovog djela, javljaju se kao produženi uzročni lanac brojnih negativnih pojava počev od asocijalnih i inkriminirajućih, pa do autodestruktivnih oblika ponašanja djeteta ili maloljetnika.

U krivičnim zakonodavstvima u BiH, prisutna je različita kaznena politika, odnosno propisana je različita visine kazne u odnosu na kvalifikatornu okolnost koja se odnosi na odavanje djeteta ili maloljetnika alkoholu ili drugim oblicima asocijalnog ponašanja djeteta ili maloljetnika. Naime, KZ FBiH i KZ BD BiH, u odnosu na KZ RS, propisuju nižu mjeru kazne, odnosno niži posebni minimum i maksimum kazne za navedenu kvalifikatornu okolnost kod krivičnog djela „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ tako da je za kvalifikatorni oblik djela iz čl. 219. st. 3. KZ FBiH i čl. 216. st. 3. KZ BD BiH koji se odnosi na odavanje djeteta ili maloljetnika alkoholu i drugim oblicima asocijalnog ponašanja propisana kazna zatvora od tri mjeseca do pet godina, dok je za istu kvalifikatornu okolnost iz člana 187. st. 3. KZ RS propisana stroža kazna, odnosno viši posebni minimum i maksimum kazne unutar opšteg zakonskog kaznenog okvira, tako da je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina, čime se u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske, u pogledu kvalifikovanog oblika krivičnog djela „zapuštanje ili zlostavljanje djeteta“, kroz strožu kaznenu politiku zakonodavca, maloljetnim licima pruža jača krivičnopravna zaštita od alkoholizma, odnosno odavanja alkoholu u odnosu na krivično zakonodavstvo Federacije BiH i krivično zakonodavstvo Brčko distrikta BiH.

2.2. Prekršajnoppravna zaštita maloljetnika od alkoholizma

Prekršajnoppravna zaštita maloljetnika od zloupotrebe alkohola u prekršajnom zakonodavstvu regulisana je odredbama Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira i ostvaruje se propisivanjem odredbe o odgovornosti, odnosno kažnjavanju lica za radnju posluživanja, odnosno prodaje alkoholnog pića maloljetnicima i odredbe o odgovornosti, odnosno kažnjavanju punoljetnog lica za radnju navođenja maloljetnika na uživanje, tj. konzumiranje alkohola, odnosno alkoholnog pića.

U pogledu prekršajnoppravne odredbe koja se odnosi na propisivanje odgovornosti, odnosno kažnjavanje lica za radnju posluživanja⁵⁹, odnosno prodaje alkoholnog pića maloljetnicima, za razliku od *de lege lata* krivičnopravne odredbe u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH koja se odnosi na posluživanje mlađih

58 Vid o tome: B. Cvjetko, M. Singer /2013/: *op. cit.*, p. 315.

59 Posluživanje alkoholnih pića (mlađim) maloljetnicima u kaznenim zakonodavstvima entiteta FBiH i Brčko distriktu BiH je predmet i krivičnopravne i prekršajnoppravne regulative. Razlika, odnosno granična linija između krivične inkriminacije i prekršaja (prema Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira), koji se odnosi na posluživanje maloljetnika alkoholnim pićem se ogleda u vrsti, odnosno količini posluženog alkoholnog pića. Naime, krivična inkriminacija „posluživanje mlađeg maloljetnika alkoholnim pićem“ se, prema krivičnopravnoj odredbi, vezuje za posluživanje žestokim alkoholnim pićem ili drugim alkoholnim pićem, odnosno alkoholnim pićem sa manjim procentom alkohola u količini koja može dovesti do stanja pijanstva, dok se u pogledu prekršaja radi isključivo o posluživanju alkoholnim pićem sa manjim procentom alkohola i to u neznatnoj, odnosno manjoj količini koja ne može dovesti do stanja pijanstva koje proizilazi iz radnje posluživanja alkoholnim pićem kod krivične inkriminacije.

maloljetnika alkoholnim pićem, zabrana posluživanja, odnosno prodaje alkoholnog pića u prekršajnom zakonodavstvu se odnosi na maloljetnike, odnosno na kategoriju i mlađih i starijih maloljetnika. Jedino u prekršajnom zakonodavstvu Brčko distrikta BiH zabrana posluživanja alkoholnim pićem se odnosi, odnosno ograničena je na mlade maloljetnike, tako da se, kao i u krivičnom zakonodavstvu, ne odnosi na obe kategorije maloljetnika. U vezi sa navedenim, u cilju harmonizacije prekršajnopравnih odredbi koje se odnose na dobnu granicu zabrane posluživanja maloljetnika alkoholnim pićem u prekršajnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, kao prijedlog *de lege ferenda* potrebna je izmjena prekršajne odredbe u Zakonu o javnom redu i miru Brčko distrikta BiH, koja bi, kao i u ostalim prekršajnim zakonodavstvima, podrazumijevala proširivanje zabrane posluživanja alkoholnim pićem i na starije maloljetnike.⁶⁰

U pogledu prekršajne odredbe koja se odnosi na posluživanje maloljetnika alkoholnim pićem, za postojanje prekršaja bitna je sama radnja posluživanja maloljetnika alkoholnim pićem kao obilježje bića ovog prekršajnog djela, uz postojanje svijesti kod prodavca da se alkoholnim pićem poslužuje maloljetnik.

Takođe, kada su u pitanju maloljetnici, postojanje ovog prekršaja nije uslovljeno narušavanjem javnog reda i mira od strane maloljetnika usljed posluživanja, odnosno prodaje alkoholnog pića ovoj uzrasnoj kategoriji lica i konzumiranja istog, tako da u pogledu ove kategorije lica zakonodavac ovaj prekršaj vezuje za samu radnju posluživanja alkoholnim pićem maloljetnika. Drugim riječima, zakonodavac sankcionira samu radnju posluživanja alkoholnim pićem ove kategorije lica.

Međutim, u odnosu na druge kategorije lica koja se pored maloljetnika navode u prekršajnoj odredbi, odnosno u odnosu na posluživanje alkoholnim pićem (očigledno) pijanih lica⁶¹ postojanje prekršaja je uslovljeno narušavanjem javnog reda i mira od strane istih lica, tako da samo posluživanje alkoholnim pićem očigledno pijanih lica ne predstavlja prekršaj ukoliko, usljed posluživanja alkoholnim pićem, nije došlo do narušavanja javnog reda i mira od strane tih lica. To, zapravo, znači da za postojanje ovog prekršaja mora postojati, odnosno biti utvrđena kauzalna povezanost između radnje posluživanja očigledno pijanih lica alkoholnim pićem i narušavanja javnog reda i mira od strane tih lica, tako da je radnja posluživanja alkoholnim pićem očigledno pijanih lica (i radnja konzumiranja posluženim alkoholnim pićem od strane očigledno pijanih lica) uzrokovala narušavanje javnog reda i mira od strane tih lica.

Zakonodavac je propisao odredbu o zabrani posluživanja maloljetnika alkoholnim pićem, pri čemu je prisutan problem oko načina realizacije, odnosno provodi-

60 S. Orlić, J. Krštenić, S. Karović /2019/: *Sociopatološke zavisnosti i legislativni okviri zaštite mladih u Bosni i Hercegovini – sa osvrtom na stanje u Srbiji – de lege lata et de lege ferenda*, Pravni život, br. 9/19, pp. 297–312.

61 Očigledno pijano lice ili lice pod očiglednim uticajem alkohola je lice u izrazito alkoholisanom stanju koje je već na prvi pogled uočljivo na osnovu njegovog ponašanja (nestabilnost pri stajanju, zaplitanje jezika, pomućenost vida, izazivanje na svađu i tuču, nepristojno ponašanje itd). Dakle, to bi u svakom slučaju bilo lice koje očiglednim ponašanjem pokazuje alkoholisanost koja ne predstavlja lakšu pripitost (vid. M. Tukar /2018/: *Komentar Zakona o javnom redu i miru, drugo dopunjeno izdanje*, Službeni glasnik, Beograd, p. 61).

vosti ove odredbe. To se u praksi najčešće čini kroz obavezu zaposlenog osoblja da prilikom prodaje, odnosno posluživanja alkoholnim pićem u ugostiteljskoj ili nekoj drugoj radnji u kojoj se prodaju alkoholna pića provjerava identitet lica koja kupuju, odnosno poslužuju se alkoholnim pićem putem identifikacione isprave radi provjere, odnosno utvrđivanja starosne dobi lica koja kupuju, odnosno poslužuju se alkoholnim pićem.

Ipak, u praksi se nailazi na propuste u pogledu provodivosti ove odredbe koji se ogleda u tome da se ove provjere starosne dobi lica koja kupuju, odnosno poslužuju se alkoholnim pićem uopšte ne vrše od strane zaposlenog osoblja ili ako se vrše ne postoji dosljednost i kontinuiranost u ovoj provjeri tako da danas imamo veliki broj mladih, uključujući i maloljetnike koji bez kontrole ulaze u objekte u kojima se to čini, odnosno konzumira ili prodaje alkoholno piće što konsekvantno tome dovodi do porasta učešća mladih u konzumiranju alkoholnog pića i odavanja alkoholu sa tendencijom stvaranja zavisnosti o istom i opasnosti od činjenja kaznenih djela maloljetnika pod uticajem ili usljed zavisnosti o alkoholu, odnosno alkoholnom piću.

Kada je u pitanju zloupotreba alkohola maloljetnika, u pogledu odredbi koje se odnose na prekršajnopravnu zaštitu maloljetnika od ove zloupotrebe, postoje razlike između prekršajnih zakonodavstava u Bosni i Hercegovini (kantonalnih Zakona o javnom redu i miru u FBiH i Zakona o JRM u RS i BD BiH).

Jedna od razlika se ogleda u pogledu druge odredbe kojom se ostvaruje prekršajnoppravna zaštita mladih od zloupotrebe alkohola, odnosno u pogledu toga što prekršajna odredba iz Zakona o javnom redu i miru koja se odnosi na kažnjavanje lica za radnju navođenja maloljetnika na uživanje, odnosno konzumiranje alkoholnog pića, nije propisana u svim, već samo u nekim prekršajnim zakonodavstvima.⁶² S tim u vezi, kao prijedlog *de lege ferenda*, trebalo bi u pogledu ove vrste prekršaja ujednačiti prekršajnu legislativu tako da u svim prekršajnim zakonodavstvima, pored odredbe o propisivanju odgovornosti i kažnjavanju za radnju posluživanja ili prodaje alkoholnog pića maloljetnicima, bude propisana i prekršajna odredba o propisivanju odgovornosti i kažnjavanju punoljetnog lica za radnju navođenja maloljetnika na uživanje, odnosno konzumiranje alkoholnog pića, kao kvalifikatorne okolnosti kod ovog prekršajnog djela s obzirom na starosnu dob pasivnog subjekta.

Ratio legis uvođenja, odnosno propisivanja ove odredbe u svim prekršajnim zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini se ogleda u tome što je od svih asocijalnih pojava odavanje maloljetnika alkoholu, odnosno konzumiranje alkoholnog pića, uz narkomaniju, odnosno konzumiranje opojnih sredstava, najprevalentniji uzročnik prestupničkog ponašanja maloljetnika, uključujući i činjenje prekršajnih djela sa elementima nasilja. S tim u vezi, upravo iz tog razloga, propisivanje odredbe o odgovornosti, odnosno sankcionisanju punoljetnog lica za radnju navođenja maloljetnika na uživanje alkohola, odnosno alkoholnog pića, kao obilježja bića ovog prekršajnog djela, u prekršajnom zakonodavstvu dobija na posebnom značaju, te je

62 Ova odredba je sadržana samo u Zakonu o javnom redu i miru Republike Srpske (čl. 25. st. 1. ZKRM RS, Službeni glasnik RS, br. 11/15). Odgovorna lica za radnju navođenja maloljetnika na uživanje, tj. konzumiranje alkohola, odnosno alkoholnog pića pored prodavca ili poslužioaca alkoholnim pićem, mogu biti i druga lica koja navode maloljetnika na kupovinu alkohola radi konzumiranja istog, ili pak na konzumiranje kupljenog alkohola od strane drugog lica.

u funkciji suzbijanja, odnosno smanjenja konzumiranja alkoholnog pića od strane maloljetnih lica i uzrokovanja činjenja prekršajnih djela maloljetnika po navedenom osnovu.

Takođe, u pogledu prekršajnih odredbi koje se odnose na prekršajno-pravnu zaštitu maloljetnika od zloupotrebe alkohola prisutne su razlike, odnosno velika nesrazmjera između prekršajnih zakonodavstava u Bosni i Hercegovini i u pogledu kaznene politike, odnosno visine propisane novčane kazne za radnju posluživanja, odnosno prodaje alkoholnog pića maloljetnicima. Koliko je prisutna nesrazmjera, odnosno razlika u visini propisane novčane kazne za ovu vrstu prekršaja, odnosno za radnju posluživanja ili prodaje alkoholnog pića maloljetnicima, pokazuje odredba po kojoj maksimum propisane novčane kazne u jednom kantonu (300 KM u ZDK) za ovu vrstu prekršaja je manji od minimuma propisane kazne u drugom kantonu (od 400 do 1200 KM u KS), ili u RS (od 400 do 1000 KM) i BD BiH (od 500 do 1500 KM).⁶³

U vezi sa navedenim, kao prijedlog *de lege ferenda* neophodno je izvršiti izmjene prekršajnih odredbi iz Zakona o javnom redu i miru u smislu usklađivanja odredbi o visini propisane novčane kazne za počinjeni prekršaj posluživanja, odnosno prodaje alkoholnog pića maloljetnicima prevashodno u onim kantonima u Federaciji BiH u kojima je propisan znatno manji minimum i maksimum propisane kazne sa odredbama iz Zakona o javnom redu i miru u kantonima sa većim minimumom i maksimumom propisane novčane kazne, kao i sa odredbama Zakona o javnom redu i miru RS i BD BiH. *Ratio legis* uvođenja ove izmene je što postojeća odredba o niskom minimalnom i maksimalnom iznosu novčane kazne u pojedinim kantonima (npr. ZDK) za počinjeni prekršaj posluživanja, odnosno prodaje alkoholnog pića maloljetnicima pogoduje porastu odavanja maloljetnika alkoholu, te porastu recidivizma, kao i primarnog prestupništva maloljetnika uzrokovanog konzumiranjem alkoholnog pića.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U današnjem vremenu maloljetna lica kao budućnost i osjetljiva kategorija društva izloženi su brojnim asocijalnim pojavama od kojih na svom značaju dobija zloupotreba alkohola i odavanje maloljetnih lica alkoholu koje poprima značajne razmjere među tom populacijom, te postaje jedan od glavnih izvora i uzročnik njihovog ulaska u svijet delinkvencije.

Pored preduzimanja brojnih preventivnih mjera usmjerenih na suzbijanje pojave zloupotrebe alkohola i odavanja maloljetnih lica alkoholu u kojima osnovni nosioci prevencije treba da budu porodica i vaspitno-obrazovne ustanove, poseban akcenat se daje i na legislativnim, odnosno kaznenopravnim aspektima zaštite maloljetnih lica od ovog oblika asocijalnog ponašanja mladih. Kaznenopravna zaštita mladih od zloupotrebe alkohola, odnosno odavanja alkoholu u Bosni i Hercegovini

63 Član 6. st. 3. ZJRM ZDK, *Službene novine ZDK*, br. 12/16, Član 8, st. 4. tač. a. ZJRM KS, *Službene novine KS*, br. 17/08, Član 25. st. 1. ZJRM RS, *Službeni Glasnik RS* br. 11/15, Član 13. st. 1. ZJRM BD BiH, *Službeni Glasnik BD BiH*, br. 14/10.

se ostvaruje putem krivičnopravne regulative prema odredbama krivičnog zakona i putem prekršajnopravne regulative prema odredbama Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira.

U pogledu kaznenopravne zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola u Bosni i Hercegovini evidentno je da su postojeća zakonska rješenja u krivičnom i prekršajnom zakonodavstvu dosta manjkava i neujednačena, te kao takva ne pružaju adekvatan okvir zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe, odnosno odavanja alkoholu. U tom smislu, neophodno je izvršiti određene izmjene kako u krivičnom tako i u prekršajnom zakonodavstvu u pravcu unapređenja postojećih rješenja, te pružanja adekvatnijeg legislativnog okvira za bolju i efikasniju zaštitu maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola.

U okviru krivičnog zakonodavstva prijedlog *de lege ferenda* je da se izvrši modifikacija u postojećoj inkriminaciji u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH i Brčko distrikta BiH. Ta modifikacija podrazumijeva uvođenje u krivično zakonodavstvo veće dobne granice zabrane posluživanja maloljetnika alkoholnim pićem, odnosno proširivanje krivičnopravne zaštite od zloupotrebe alkohola i odavanja alkoholu propisivanjem u ovoj inkriminaciji zabrane posluživanja alkoholnim pićem i na kategoriju starijih maloljetnika. To bi značilo izmjenu u nazivu postojeće inkriminacije „služenje alkoholnih pića mlađim maloljetnicima“ i propisivanje izmjenjene inkriminacije pod nazivom „služenje alkoholnih pića maloljetnicima“, što podrazumijeva zabranu posluživanja alkoholnim pićem za obe uzrasne kategorije maloljetnika

Ratio legis izmjene naziva ove inkriminacije i proširivanja krivičnopravne zaštite, u vidu propisivanja zabrane posluživanja alkoholnih pića, i na kategoriju starijih maloljetnika je višestruke prirode, pri čemu preovladavaju zdravstveni i kriminalnopolitički razlozi. Naime, s jedne strane, svi razlozi zdravstvene prirode koji opravdavaju zabranu posluživanja alkoholnih pića mlađim maloljetnicima i ogledaju se u štetnom uticaju alkohola na zdravlje ovu kategorije maloljetnika mogu se uzeti u obzir i kada su u pitanju stariji maloljetnici jer se i kod ove kategorije maloljetnika, zbog postojeće osjetljivosti njihovog organizma na alkohol, reflektuje štetan uticaj alkohola na njihovo zdravlje i psihofizički razvoj u istoj mjeri u kojoj se to odražava na mlađe maloljetnike, tako da se štetno dejstvo alkohola jednako reflektuje na obe kategorije maloljetnika.

Pored toga, jedan od razloga zdravstvene prirode povezan i sa kriminalnopolitičkim razlozima je i taj što do širenja zloupotrebe alkohola, odnosno konzumiranja alkoholnog pića i odavanja maloljetnika alkoholu, kao i sticanja zavisnosti o alkoholu među najmlađim članovima društva dolazi upravo u ovoj dobi usljed čestog konzumiranja alkoholnih pića ove kategorije lica.

Posljedično tome, na navedene zdravstvene razloge o opravdanosti propisivanja ove inkriminacije i proširivanja krivičnopravne zaštite, u vidu propisivanja zabrane posluživanja alkoholnih pića, i na kategoriju starijih maloljetnika, naslanjaju se i kriminalnopolitički razlozi koji se ogledaju u tome što je kod starijih maloljetnika, usljed raširenosti konzumiranja alkoholnog pića u ovoj uzrasnoj dobi, najizraženiji maloljetnički recidivizam pri čemu je u najvećoj mjeri prisutna incidenca činjenja

brojnih inkriminirajućih radnji pod uticajem alkohola, kao i usljed odavanja alkoholu u prerano stečene zavisnosti o istom, tako da danas imamo sve veći broj starijih maloljetnika koji konzumirajući alkohol i pod njegovim odlučujućim uticajem, ili usljed zavisnosti o istom, čine krivična, kao i prekršajna djela sa elementima nasilja.

Takođe, uz zdravstvene i kriminalnopolitičke razloge, *ratio legis* izmjene ove inkriminacije u krivičnom zakonodavstvu FBiH je i normativne prirode i ogleda se u potrebi harmonizacije krivičnih i prekršajnih odredbi koje se odnose na posluživanje alkoholnim pićem maloljetnika, odnosno lica od 14 do 18 godina, jer se u prekršajnom zakonodavstvu na nivou kantona u FBiH, kao i u prekršajnom zakonodavstvu Republike Srpske, prema Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira, kao prekršaj smatra posluživanje alkoholnim pićem maloljetnika, odnosno i mlađih i starijih maloletnika.

Pored navedenog, potrebno je i usklađivanje kaznene politike u krivičnim zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini u pogledu inkriminacije, odnosno kvalifikatorne odredbe koja se odnosi na odavanje maloljetnog lica alkoholu tako da se ujednači visina kazne, odnosno propiše jednak posebni minimum i maksimum kazne unutar opšteg kaznenog okvira za kvalifikatornu okolnost kod krivičnog djela „Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika“ koja se odnosi na odavanje maloljetnika alkoholu, na način da se i u krivičnom zakonodavstvu Federacije BiH i Brčko distrikta BiH propiše viši posebni minimum i maksimum kazne zatvora, odnosno da bude isti kao u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske i iznosi od jedne do osam godina, kako bi se time maloljetnim licima pružila jača krivičnopravna zaštita od odavanja alkoholu i drugih oblika asocijalnog ponašanja uzrokovanog radnjama grubog zanemarivanja zbrinjavanja i vaspitanja djeteta ili maloljetnika iz člana 219. stav. 1 KZ Federacije BiH i opciono propisanim kvalifikatornim radnjama zlostavljanja iz stava 2 istog člana, počinjenim od strane roditelja, usvojitelja, staratelja ili drugog lica.

U cilju harmonizacije prekršajnopravnih odredbi koje se odnose na dobnu granicu zabrane posluživanja maloljetnika alkoholnim pićem u prekršajnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini potrebna je izmjena prekršajne odredbe u Zakonu o javnom redu i miru Brčko distrikta BiH, koja bi, kao i u ostalim prekršajnim zakonodavstvima, podrazumijevala pružanje prekršajnopravne zaštite, u vidu propisivanja zabrane posluživanja alkoholnim pićem, i za starije maloljetnike, tako da bi ova zabrana posluživanja maloljetnika alkoholnim pićem obuhvatala obe dobne kategorije maloljetnika.

Takođe, potrebno je i propisivanje prekršajne odredbe o odgovornosti i kažnjavanju punoljetnog lica za radnju navođenja maloljetnika na uživanje, odnosno konzumiranje alkoholnog pića, kao kvalifikatorne okolnosti kod ovog prekršajnog djela s obzirom na starosnu dob pasivnog subjekta.

Ratio legis uvođenja, odnosno propisivanja ove odredbe u svim prekršajnim zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini se ogleda u tome što je alkoholizam, odnosno konzumiranje alkoholnog pića od strane maloljetnika, uz narkomaniju, odnosno konzumiranje opojnih sredstava, najprevalentniji uzročnik prestupničkog ponašanja maloljetnika, uključujući i činjenje prekršajnih djela sa elementima nasilja.

Zbog velike nesrazmjere između prekršajnih zakonodavstava u Bosni i Hercegovini u visini propisane novčane kazne u pogledu odredbe za počinjeni prekršaj posluživanja, odnosno prodaje alkoholnih pića maloljetnicima, neophodno je izvršiti izmjene prekršajnih odredbi iz Zakona o javnom redu i miru u smislu usklađivanja odredbi o visini propisane novčane kazne za navedeni prekršaj prevashodno u onim kantonima u Federaciji BiH u kojima je propisan znatno manji minimum kao i maksimum propisane kazne sa odredbama iz Zakona o javnom redu i miru u kantonima sa većim minimumom i maksimumom propisane novčane kazne, kao i sa odredbama Zakona o javnom redu i miru entiteta RS i BD BiH

Prezentirani prijedlozi *de lege ferenda*, odnosno prijedlozi izmjena aktuelne kaznenopravne legislative koje se odnose na zloupotrebu i odavanje maloljetnih lica alkoholu nesumnjivo su potrebne, odnosno neophodne u kaznenom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, jer su u funkciji poboljšanja kaznenopravne zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola i usmjerene na sprečavanje činjenja kaznenih djela maloljetnika pod uticajem alkohola, odnosno djela uzrokovanih konzumiranjem alkoholnog pića maloljetnih lica.

Međutim, i pored toga što se kaznenopravnom regulativom u značajnoj mjeri poboljšava, te, sa izmjenama zakonskih rješenja, jača i postiže efikasnija zaštita maloljetnih lica od zloupotrebe i odavanja alkoholu, kaznenopravnom regulativom se ne može postići sveobuhvatna i potpuna zaštita maloljetnika od zloupotrebe alkohola. Razlog za to se ogleda u tome što je zaštita maloljetnih lica od konzumiranja alkoholnog pića i odavanja alkoholu putem kaznenopravne regulative usmjerena pretežno ili najvećim djelom na suzbijanje neposrednog konzumiranja alkoholnog pića maloljetnih lica, odnosno neposrednog načina dolaska ili pristupa maloljetnih lica alkoholnom piću i njegovom konzumiranju, te na suzbijanje prestupničkog ponašanja maloljetnika koje je proisteklo, odnosno rezultiralo iz ovog vida konzumiranja alkoholnog pića od strane maloljetnih lica.

U vezi navedenog, razlog nepotpune zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola, odnosno konzumiranja alkoholnog pića i odavanja alkoholu putem kaznenopravne regulative je u tome što je danas znatno izražen problem činjenja kaznenih djela maloljetnih lica uzrokovanih, odnosno proisteklih iz posrednog načina njihovog konzumiranja alkoholnog pića, odnosno posrednog načina dolaska ili pristupa maloljetnih lica alkoholnom piću i konzumiranju istog (npr. konzumiranje alkoholnog pića maloljetnika kupljenog od strane starijih lica, pri čemu se najčešće radi o konzumiranju alkoholnog pića maloljetnika na privatnim zabavama i u stanovima). Takav način konzumiranja alkoholnog pića maloljetnih lica i uzročno-posljedična povezanost sa njihovim prestupničkim ponašanjem je izvan domašaja legislative, odnosno kaznenopravne regulative. U tom smislu, pored kaznenopravnih, legislativnih, aspekata zaštite maloljetnih lica od zloupotrebe alkohola, potrebno je aktivnije djelovanje i drugih subjekata, odnosno nosilaca (porodice, škola i druge vaspitno-obrazovne ustanove itd.) prevencije zloupotrebe alkohola maloljetnih lica, kako bi se postigli sveobuhvatniji efekti na suzbijanju zloupotrebe alkohola, odnosno konzumiranja alkoholnog pića i odavanja maloljetnih lica alkoholu, kao i suzbijanju njihovog prestupničkog ponašanja uzrokovano ovim vidom asocijalnog ponašanja.

LITERATURA

- Babić M., Filipović Lj., Marković I., Rajić Z. /2005/: *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini – Knjiga 2*, Savjet/Vijeće Evrope: Evropska komisija, Sarajevo.
- Babić M., Marković I. /2018/: *Krivično pravo – posebni dio*, Pravni fakultet, Banja Luka.
- Cvjetko B., Singer, M. /2013/: *Kaznenopravna zaštita djece*, Globus, Zagreb.
- Hasić J. /2017/: *Odnos kvaliteta života i delinkventnog ponašanja maloljetnika*, Neobjavljeni magistarski rad, Islamski Pedagoški fakultet, Zenica.
- Horović S. /2000/: *Kazneno pravo – posebni dio*, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru.
- Horović S. /2010/: *Posebni dio kaznenog prava Bosne i Hercegovine – Knjiga II*, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru.
- Išpanović-Radojković B., Ignjatović T. /2011/: *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Centar za prava deteta, Beograd.
- Jovanović P., Čurčić S., Milosavčević V. /2000/: Prilog definiciji alkoholizma, dostupno na: <https://scindex-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-2538/2000/0350-25380002105J.pdf#search=%22prilog%20definiciji%20alkoholizma%22>.
- Jovanović, Lj. /1983/: *Krivično pravo – posebni dio*, Beograd.
- Kapetanović-Bunar E. /1985/: *Alkoholizam – život na dva kolosijeka*, Globus, Zagreb.
- Karić N. /2017/: *Socijalni rad i maloljetnička delinkvencija u zajednici*, OFF-SET, Tuzla.
- Loga S. /1999/: *Sudska psihopatologija*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
- Mrvić-Petrović N. /2019/: *Krivično pravo – posebni dio*, Službeni glasnik, Beograd.
- Munjiza M. /2017/: *Psihopatologija svakodnevnog života, Vodič za zdrave i bolesne, za roditelje i njihovu decu, Treće izdanje*, Službeni Glasnik, Beograd.
- Nikolić Z., Joksić I. /2011/: *Maloletnička delinkvencija – socijalnopsihološki i krivičnopravni aspekti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Orlić S., Krštenić J. i Karović S. /2019/: *Sociopatološke zavisnosti i legislativni okviri zaštite mladih u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na stanje u Srbiji – De lege lata et de lege ferenda*, Pravni život, br. 9/19, Beograd.
- Rajić Z., Tomić M., Miljko Z. /2000/: *Komentar Kaznenog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (Posebni dio)*, OSCE – Ured za demokratizaciju, Mostar.
- Rutter M., Giller H., Hagell A. /1998/: *Antisocial Behavior by Young People*, Cambridge University Press, New York.
- Stojanović Z. /2019/: *Komentar Krivičnog zakona zakonika, deveto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Službeni glasnik, Beograd.
- Stojanović Z., Delić N. /2019/: *Krivično pravo – posebni dio*, Pravna knjiga, Beograd.
- Šarić H. /2008/: *Prostitucija i ostali oblici socijalne patologije*, OFF.SET, Tuzla.
- Tomić Z. /2003/: *Krivično pravo – posebni dio*, Magistrat, Sarajevo.
- Tomić Z. /2007/: *Krivično pravo – posebni dio*, Pravni fakultet, Sarajevo.
- Tukar M. /2018/: *Komentar Zakona o javnom redu i miru, drugo dopunjeno izdanje*, Službeni glasnik, Beograd.

PROPISI

- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH br. 75/17).
- Krivični zakon Republike Srpske (Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18. odluka US)
- Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BD BiH, br. 50/18)

Zakon o javnom redu i miru Republike Srpske (Službeni glasnik RS, br. 11/15)

Zakon o javnom redu i miru Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BD BiH, br. 14/10)

Zakon o javnom redu i miru Zeničko-dobojskog kantona (SN ZDK, br. 12/16)

Zakon o javnom redu i miru Kantona Sarajevo (Službene novine KS, br. 17/08)

*Suad Orlić**

University of Zenica

*Sadmir Karović***

Faculty of Law, University of Travnik

CRIMINAL PROTECTION OF YOUNG PEOPLE FROM ALCOHOLISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

Alcoholism or alcohol abuse and indulgence in alcohol is one of the most prevalent antisocial phenomena in young people and one of the main causes of their criminal behavior. Namely, there is an increasing tendency for young people to abuse and consume alcohol and to indulge in alcohol frequently as well as the incidence of committing criminal offenses by young people under the decisive influence of alcohol. The paper elaborates the criminal law aspects of protecting young people from alcoholism or alcohol abuse and points out problem of uneven and inadequate legislation in Bosnia and Herzegovina, and gives appropriate proposals for changes to existing solution in order to achieve better and more effective criminal law protection of young people from alcohol abuse.

Key words: criminal law protection, misdemeanor protection, alcoholism, alcohol abuse.

* Assistant Professor, employed at the Ministry of Internal Affairs, Zenica-Doboj canton, suad.orlic@gmail.com

** Associate Professor, employed at the State Agency for Investigations and Protection, Bosnia and Herzegovina, karovic.s@hotmail.com

UDK: 343.85:343.77

351.823.1

doi: 10.5937/crimen2003299U

PREGLEDNI ČLANAK

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 17.05.2020. / 23.11.2020.

Sergej Uljanov*

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd

SUZBIJANJE PREKOMERNOG RIBOLOVA

Apstrakt: Kontroverza ekološkog kriminaliteta i njegovih pojavnih oblika potakla je autora da u radu svoju pažnju usmeri na problem prekomernog ribolova, koji u svojoj složenoj fenomenološkoj strukturi predstavlja odraz kompleksnosti ekoloških kriminalnih aktivnosti. Protivrečnost opšte zastupljenosti ekološkog kriminaliteta, njegova drastičnost i „podrazumevana nevidljivost“ čine okosnicu ovog rada, koju autor ilustruje analizom kriminalne pretnje prekomernog ribolova. U metodološkom smislu, posle opšteg uvodnog osvrta na osetljivost odnosa savremene civilizacije sa prirodom, autor nas upoznaje sa devastirajućim mozaikom ekološkog kriminaliteta i njegovim težišnim segmentima, te odnosima koje ima sa drugim vidovima kriminalnih radnji. Potom se fokus rada sa ekološkog kriminaliteta premešta na prekomerni ribolov, kao na jednu od gotovo svakodnevnih i najfrekventnijih kriminalnih aktivnosti i faktor pustošenja ribljevog fonda sa nesagledivim posledicama po prirodu i čoveka. Uz određivanje pojma prekomernog ribolova, autor navodi i tipologiju kriminalnih aktivnosti koje čine njegovu fenomenološku celinu. Poseban deo rada, autor posvećuje specifičnim vezama koje postoje između *modi operandi* prekomernog ribolova i čitave lepeze raznovrsnih ilegalnih delovanja. Upravo ovaj deo rada autor plasira kao potvrdu svoje tvrdnje da ukoliko se širi pojam nalazi u relaciji sa drugim određenim pojmovima, tada se nužno i uži pojam iz istog fenomenološkog miljea nalazi u odnosima sa tim istim pojmovima. U zaključnom delu rada, autor upozorava na posledice prekomernog ribolova i iznosi neke od mogućnosti borbe protiv ovog vida ekološkog kriminaliteta.

Ključne reči: prekomerni ribolov, nezakoniti ribolov, neprijavljeni ribolov, neregulisani ribolov, kriminalna mreža.

UVOD

U težnji da enormnim eksploatacijom svetskih resursa kontroliše sve ubrzani točak civilizacije, čovek ne obraća pažnju na prekomernu brzinu progresa zbog kojeg pustoši prirodu i njena bogatstva. Cena napretka neumoljivo upravlja vozilom savremenog načina života prema zidu kraha ekološke ravnoteže, kojim se

* docent, sergej.uljanov@fsp.edu.rs

završava slepa ulica ljudskog nepoštovanja sopstvenog životnog okruženja. Naša predstava o nedozvoljenom ponašanju i kriminalnim aktivnostima preokupirana je stereotipnim porukama senzacionalističkog medijskog pristupa, u kome suvereno vladaju slike nasilnih delikata i spektakularnih policijskih potera za njihovim izvršiocima. Ali, sveprisutni, stalni, sve intenzivniji i sve bogatiji načinima svog izvršenja, ekološki kriminalitet ostaje van fokusa javnosti, što ga čini prividno minornim i medijski gotovo neprimetnim u poređenju sa stepenom svoje opasnosti po živi svet i posledicama kojima ugrožava budućnost naše planete. Da li je ukradeni skupoceni ručni sat iz zlatare u Švajcarskoj vredniji od posećenih amazonskih šuma, bezmalo uništenog ribljeg fonda u vodama južnog Atlantika i Gvinejskom zalivu, neplanskog iscrpljivanja podmorja izvlačenjem minerala u Indijskom okeanu? Da li je ostvarivanje profita dovoljan razlog za istrebljivanje čitavih životinjskih vrsta u Africi i Aziji zbog pukog lovačkog zadovoljstva, prodaje slonovače ili delova tela nosoroga?

Nesumnjivo, ekološki kriminalitet je izvor sve veće i razarajuće opasnosti koja destabilizuje ukupnost svetskog ekosistema.¹ Njegovi izvršioци rapidno umanjuju kvalitet životne sredine, ubrzavaju gubitak biološke raznolikosti i nesvrishodno troše prirodne resurse, čime izazivaju brojne destruktivne posledice po biljni i životinjski svet, klimu i sledstveno život i zdravlje čoveka.² Krijumčarima su sve više na meti otpad, hemikalije, supstance koje oštećuju ozonski omotač, nezakonito izlovljeni morski plodovi, drvo i drugi šumske proizvodi, ugalj, minerali, zlato i dijamanti.³ Način na koji se ribarski ulov priprema, prodaje i isporučuje potrošačima značajno se promenio u smislu vremenskog ubrzanja i globalne dostupnosti, a morski proizvodi transportuju se preko više državnih granica i po nekoliko puta pre dopremanja do prodajnih mesta.⁴

Neki autori smatraju da „prokletstvo resursa“ paradoksalno pogađa nerazvijene zemlje koje obiluju prirodnim bogatstvima i da je potencijal resursa obrnuto proporcionalan ekonomskom rastu i napretku građana, ali zato srazmeran stepenu socijalne nejednakosti i siromaštva.⁵ „Prokletsvo resursa“ dovodi do „kriminalnog prokletstva“ jer prisustvo resursa inicira njihovu bespoštednu eksploataciju, a time i čitav niz pratećih kriminalnih aktivnosti.⁶

1 *Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats /2016/*: Nairobi, INTERPOL-UNEP, December, p. 61.

2 *Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats: ibid.*, p. 61.

3 C. Nelleman, R. Henriksen, A. Kreilhuber, D. Stewart, M. Kotsovou, P. Raxter, E. Mrema, S. Barrat /2016/: *The Rise of Environmental Crime – A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security*, A UNEP-INTERPOL Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response–Norwegian Center for Global Analyses, Nairobi, UNEP, p. 4.

4 M. Burgener /2016/: *Illegal fishing, Another Form of Wildlife Crime*, *WCO news*, № 80, June, p. 26.

5 T. Boekhout van Solinge /2014/: *The Illegal Exploitation of Natural Resources*, *The Oxford Handbook of Organized Crime*, pp. 500–501. Isto kod: J. D. Sachs, A. M. Warner /2001/: *The Curse of Natural Resources*, *European Economic Review*, 45, pp. 827–38. i I. Kolstad, T. Søreide /2009/: *Corruption in Natural Resource Management: Implications for Policy Makers*, *Resources Policy*, 34, pp. 214–26.

6 T. Boekhout van Solinge: *ibid.*, p. 501.

Uticaoj ekološkog kriminaliteta izašao je iz opsega uobičajenih kriminalnih aktivnosti povećavajući krhkost ekološke stabilnosti naše planete. Budućim generacijama se, bez presedana, oduzimaju kvalitet zdravlja i života u uslovima lišenim mogućnosti regularne zarade.⁷ Suštinska opasnost ekološkog kriminaliteta je u izazivanju još većeg siromaštva u delovima sveta koji su već pogođeni odsustvom životnog standarda, što neminovno dovodi do eskaliranja sukoba i širenja kriznih žarišta. U krajnjoj instanci, ekološki kriminalitet potkopava ekonomske temelje čitavih država, ometa regionalni razvoj i doprinosi narušavanju globalne stabilnosti u međunarodnim finansijskim tokovima.

Procenjuje se da ekološki kriminalitet spada u vodeću grupu najopasnijih oblika kriminalnih aktivnosti, kao što su: krijumčarenje ljudi, trgovina ljudima, visokotehnoški kriminalitet, ilegalna trgovina i krijumčarenje opojne droge, prevare putem falsifikovanih dokumenata, ilegalna trgovina i krijumčarenje oružja, imovinski delikti organizovanih kriminalnih grupa, utaja poreza, kršenje carinskih propisa, pranje novca i vođenje ilegalnih finansijskih tokova.⁸ U poslednje vreme, ističe se i povezanost ekološkog kriminaliteta sa naoružanim kriminalnim grupama i terorističkim pokretima, kojima služi kao izvor za finansiranje.⁹ Prema nekim shvatanjima, korupcija je primarni razlog zašto zemlje bogate resursima imaju slabe i ranjive ekonomske sisteme.¹⁰

U narednim redovima upoznaćemo se sa potencijalom opasnosti ekološkog kriminaliteta analiziranjem fenomena prekomernog ribolova, kao tipičnog ekološkog delikta i njegovih pojava oblika i veza sa drugim vrstama kriminalnih aktivnosti.

1. MOZAIK EKOLOŠKOG KRIMINALITETA

Prirodna bogatstva predstavljaju konstantnu metu kriminalnih pretnji. Biodiverzitet podrazumeva čitavu lepezu resursa, kao izvor višestrukih mogućnosti zarade kroz eksploataciju, transport, trgovinu, ali i logistiku za ulaganje u druge vrste kriminalnih aktivnosti i finansiranje organizovanih kriminalnih grupa i terorističkih pokreta. Uništavanje životne sredine, nestanak biljnih i životinjskih vrsta, iscrpljivanje prirode, nebezbedna distribucija opasnih materija i neplansko odlaganje otpada, pored narušavanja ekološke ravnoteže na Zemlji, dovode do rušenja ekonomske stabilnosti, mira i sigurnosti na lokalnom, regionalnom i svetskom nivou. Očigledno da navedeni oblici nedozvoljenih radnji potiču iz istog kriminalnog miljea i da su vrste manifestovanja jednog opštijeg fenomena, koji ćemo odrediti kao ekološki kriminalitet.

Kako sagledati okvire ovog pojma? Prema nekim shvatanjima ekološki kriminalitet je opšti pojam koji obuhvata svaku nedozvoljenu aktivnost, preduzetu zbog sticanja materijalne dobiti, kojom se nanosi šteta ekosistemu, uništava kvalitet životne sredine, gubi biološka raznolikost ili prekomerno crpu prirodni resursi.¹¹ Volumen

7 C. Nelleman et al.: *op.cit.*, p. 4.

8 *Europol in brief 2018, Public Information /2019/*, The Hague, Europol, p. 17.

9 C. Nelleman et al.: *op.cit.*, p. 4.

10 T. Boekhout van Solinge: *op.cit.*, p. 501. Isto kod: I. Kolstad, T. Søreide: *op.cit.*, p. 214.

11 *Environmental Security Strategic Plan 2017–2020 /2017/*, Lyon, INTERPOL, p. 8.

ovog pojma može se definisati u odnosu na njegov uticaj na prirodu, koji se ogleda u aktivnom odnosu prema: povećanju stepena zagađenosti, degradiranju životnog okruženja biljnih i životinjskih vrsta, smanjenju potencijala biodiverziteta i remećenju ekološkog balansa.¹² Ekološki kriminalitet određuje se kao oblik transnacionalnog organizovanog kriminalnog delovanja zbog svog međunarodnog značaja i *modi operandi* svojih brojnih pojava oblika uslovljenih podelom uloga u organizovanoj kriminalnoj grupi.¹³ Razmatran kao transnacionalna organizovana kriminalna aktivnost, ekološki kriminalitet uzrokovao je godišnji ilegalni profit u rasponu od 70 do 213 milijardi američkih dolara.¹⁴ Nešto drugačiji pristup odnosu ekološkog kriminaliteta sa transnacionalnim organizovanim kriminalitetom daje viđenje ekološkog kriminaliteta kao pojma koji podrazumeva ilegalne radnje, uključujući teška krivična dela i transnacionalni organizovani kriminalitet, usmerene protiv životne sredine i izvršene od strane pojedinaca, grupa ili pravnih lica u svrhu eksploatacije, uništavanja, trgovine ili krađe nacionalnih resursa.¹⁵ Posredno, ekološki kriminalitet definiše se posredstvom nužnog postojanja sledećih faktora: ilegalnog lanca snabdevanja, trendova međunarodnog krijumčarenja, vezama sa drugim vrstama najopasnijih oblika kriminalnih aktivnosti, te zloupotrebom društvenih, sistemskih i pravnih slabosti.¹⁶ U odnosu na kriterijum postojanja i vrste izazvane nedozvoljene posledice, ekološki kriminalitet determiniše se i kao ukupnost kriminalnih radnji koje ugrožavaju ekosisteme i životnu sredinu uzrokujući: bolesti, devastiranje prirode, nepovratne klimatske promene, zagađivanje lanca ishrane, pogoršanje životnog standarda i smrt ljudi.¹⁷

Opređeljeni za analiziranje fenomenološkog miljea ekološkog kriminaliteta, kao smernice za upoznavanje njegovog pojmovnog mozaika, razmotrićemo postojanje brojnih „lica“ ovog kriminalnog delovanja protiv prirode i čoveka. Kriminalni potencijal ekološkog kriminaliteta prevazišao je opšte okvire ugrožavanja biljnih i životinjskih vrsta i u svoju pojmovnu strukturu *in concreto* uvrstio nedozvoljenu seču i krijumčarenje stabala, prekomerni lov ribe i ilegalnu eksploataciju morskih plodova, nedozvoljeno iskopavanje i ilegalni promet dragocenih metala, kao i nezakonitu trgovinu i odlaganje opasnog otpada.¹⁸ Pustošenje šuma, uništavanje ribljeg fonda, otvaranje ilegalnih rudnika zlata i dijamanta, krijumčarenje opasnih materija i njihovo nezakonito skladištenje, čine prepoznatljive obrise fenomena ekološkog kriminaliteta, baš kao i štetne emisije supstanci i gasova¹⁹ koji oštećuju ozon-

12 <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/environmental-crime>, 16.decembar 2019.

13 P. Bondaroff, N. Teale, T. Reitano, W. van der Werf /2015/: *The Illegal Fishing and Organized Crime Nexus: Illegal Fishing as Transnational Organized Crime*, Geneva, The Global Initiative Against Transnational Organized Crime and The Black Fish, p. 37.

14 P. Bondaroff et al.: *ibid.*, p. 39.

15 C. Nelleman et al.: *op.cit.*, p. 4.

16 *Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats*, *op.cit.*, p. 8.

17 <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/environmental-crime>, 16.decembar 2019.

18 *Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats*, *op.cit.*, p. 5.

19 Reč je o supstancama koje sadrže hemijske elemente hlor, fluor, brom, vodonik i ugljenik, te gasovima freon (koristi se u kozmetičkoj industriji) i halon (koristi se u rashladnim uređajima i sredstvima za gašenje požara).

ski omotač.²⁰ Tipologija ekoloških delikata može se zasnivati i na nekim ključnim parametrima. Ako u obzir uzmemo ilegalni promet, kao takav parametar, ekološke kriminalne aktivnosti mogu se klasifikovati kao nedozvoljena trgovina životinjskim vrstama, prekomerno izlovljenom ribom, drvnom građom, supstancama štetnim za ozonski omotač i opasnim otpadom.²¹ Neki autori, u pojmovno polje ekološkog kriminaliteta, uz odlaganje otrovnog otpada, nedozvoljeni ribolov i prekomernu seču šume, plasiraju i zagađenje prirodnih resursa (vazduha, vode i zemljišta) u opštem smislu.²² Drugi, pak, naglašavaju krijumčarenje kao opredeljujući faktor prepoznavanja ekološkog delikta, koji ilegalnoj trgovini biljnih i životinjskih vrsta, drveta, te supstanci štetnih po ozonski omotač, daje prefiks ekološkog kriminaliteta.²³ Poseban akcenat daje se ilegalnom uvozu otpada, kao posebnoj vrsti ekološke kriminalne aktivnosti.²⁴ Svoje mesto u miljeu ekološkog kriminaliteta, pronašli su i njegovi sledeći pojavni oblici: odlaganje elektronskog otpada, ilegalni promet grafitom i krijumčarenje drvenog uglja.²⁵ Ilegalna eksploatacija naftnih izvora i krađa nafte, takođe, spadaju u ekološke delikte jer uzrokuju zagađenje prirode u velikom stepenu.²⁶

Postojanje veze sa drugim vrstama delikata, kako smatramo, zasniva se na činjenici da su baš te vrste kriminalnih aktivnosti primarni pokretači ilegalnog delovanja iz oblasti ekološkog kriminaliteta. Kao pokretače ekološkog kriminaliteta *ad prima* navodimo korupciju na lokalnom i nacionalnom planu, te državni i međunarodni privredni kriminalitet koji, u odsustvu efektivnog normativnog sistema i uz pasivnost organa za primenu zakona, pogoduju razvoju organizovanih kriminalnih grupa, umnožavanju kriminalnih čvorišta, širenju kriminalnih tržišta i rastu ilegalnog profita.²⁷ S obzirom na strukturalnu i pojavnu povezanost sa deliktima iz polja organizovanog kriminaliteta, ne potirući svoju pojmovnu samostalnost, ekološki kriminalitet dovodi se u vezu sa: krađom, prevarom, poreskom utajom, sistematskim nasiljem u prinudnoj radnoj eksploataciji i krvnim deliktima.²⁸ Prema jednom istraživanju Međunarodne organizacije kriminalističke policije – INTERPOL, nacionalne policijske službe 33 države članice dostavile su podatke Generalnom sekretarijatu INTERPOL-a o zastupljenosti ekološkog kriminaliteta, na osnovu čega je zaključeno da se ekološki delikti nedvosmisleno dovode u vezu sa sledećim kriminalnim aktivnostima: terorizmom, trgovinom ljudima, ilegalnim prometom oružja,

20 C. Nelleman et al.: *op.cit.*, p. 4.

21 D. Brack, G. Hayman /2002/: *International Environmental Crime: The Nature and Control of Environmental Black Markets*, London, The Royal Institute of International Affairs, Sustainable Development Programme, p. 3.

22 R. White /2008/: Environmental Crime and Harm Prevention, *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, June, No. 360, pp. 1–2.

23 D. Brack /2004/: The Growth and Control of International Environmental Crime, *Environmental Health Perspectives*, Volume 112, Number 2, February, p. 80.

24 C. W. Schmidt, Environmental Crimes /2004/: Profiting at the Earth's Expense, *Environmental Health Perspectives*, Volume 112, Number 2, February, p. 97.

25 *Environmental Crime and Its Convergence with Other Serious Crimes*, Environmental Security /2015/, Lyon, INTERPOL, p. 5, 9.

26 *World Atlas of Illicit Flows* /2018/: Paris, INTERPOL-RHIPTO, p. 17.

27 *Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats*, *op.cit.*, p. 5.

28 P. Bondaroff et al.: *op.cit.*, p. 37.

nedozvoljenom distribucijom opojne droge, krijumčarenjem falsifikovih proizvoda radi nedozvoljene prodaje, zloupotrebom fosilnih goriva i supstanci koje zagađuju životnu sredinu, visokotehnološkim kriminalitetom, korupcijom, nasiljem, iznu-dom, finansijskim kriminalitetom i pranjem novca.²⁹

Zaključujemo da je široka lepeza kriminalnih aktivnosti koje se dovode u ne-posrednu i posrednu vezu sa ekološkim kriminalitetom i njegovim *modi operandi*, što jasno ukazuje na kompleksnost ovog fenomena i izrazitu brojnost i raznovr-snost njegovih formi. U daljem radu, posvetićemo se problemu prekomernog ri-bolova, kao jednog od drastičnih primera opasnosti ekološkog kriminaliteta, koji u sebi obuhvata čitav spektar ilegalnih radnji *per se*. One se mogu činiti zasebno ili koordinirano, na organizovan način i uz jaku povezanost sa drugim kriminalnim oblicima delovanja, kako unutar tako i van opsega pojmovnog okvira ekološkog kri-minaliteta.

2. FENOMEN PREKOMERNOG RIBOLOVA

Da je stanje sa održivošću svetskog ribljev fonda više nego zabrinjavajuće, a sa njegovom obnovljivošću alarmantno, govore podaci agencije Ujedinjenih nacija za ishranu i poljoprivredu (FAO) još iz 2013. godine, prema kojima je gotovo 90% ovog prirodnog resursa mora eksploatisano u potpunosti ili preko mere, od čega je 31,4% prelovljeno bez mogućeg obnavljanja, 58,1% potpuno iscrpljeno i na granici održivosti sa umanjenim potencijalom obnavljanja, dok je tek 10,5% eksploatisa-no uz mogućnost obnavljanja.³⁰ Različiti oblici nezakonitih aktivnosti koje se vrše u sektoru ribolova, doprinose ovako dramatičnom iskorišćavanju ribljev resursa. Ukupnost ovih delikata ispunjava fenomenološki volumen pojma prekomernog ri-bolova, koji unekoliko služi kao krovni pojam za sve ilegalne radnje prisutne od ribarenja i obrade ulova, preko transporta i organizovanja lanca snabdevanja, do prevare u ponudi i obmanjivanja potrošača, kao krajnjih korisnika. U svakom sluča-ju, reč je o duboko ukorenjenim kriminalnim aktivnostima, zbirno manifestovanim u vidu prekomernog ribolova, koje generišu ucene, podmićivanje i organizovani kriminalitet u ribolovnom sektoru privrede.³¹ Pored navedenih, primetne su i druge kriminalne aktivnosti koje prate prekomerni ribolov, kao što su kršenje carinskih propisa, poreska utaja, prinudni rad i prevare pri merenju hrane.³² Prekomerni ri-bolov izraz je težnje izvršilaca čitave ove grupe krivičnih dela da uvećaju protipravnu imovinsku korist od ulova ribe i globalnih trgovinskih tokova morskih proizvo-da, pogotovo morskih vrsta zaštićenih nacionalnim i međunarodnim normama.

29 *Environmental Crime and Its Convergence with Other Serious Crimes, Environmental Security: op.cit.*, p. 4.

30 *The State of World Fisheries and Aquaculture: Contributing to Food Security and Nutrition for All /2016/, Rome, UN Food and Agriculture Organization (FAO)*, p. 6.

31 *International Law Enforcement Cooperation in the Fisheries Sector: A Guide for Law Enforcement Practitioners /2018/*: Lyon, INTEPROL, February, p. 5.

32 *International Law Enforcement Cooperation in the Fisheries Sector: A Guide for Law Enforcement Practitioners: ibid.*, p. 5.

Strukturu pojma prekomernog ribolova čine tri osnovna pojavna oblika ovog ekološkog delikta, koji su u odnosu na njega pojmovi užeg obima. Nezakoniti ribolov, neprijavljeni ribolov i neregulirani ribolov, tri su ključne pretpostavke postojanja prekomernog ribolova. Nezakoniti ribolov je ukupnost ribolovnih aktivnosti kojima se krše nacionalni propisi ili nepoštuju međunarodne obaveze. Može se ispoljiti i kao nedozvoljeno ribarenje u domaćim vodama u ekskluzivnoj ekonomskoj zoni.³³ Ukoliko ribolov nije prijavljen, obavlja se uz falsifikovanu dozvolu ili je dozvola pribavljena putem falsifikovanih dokumenata, radi se o neprijavljenom ribolovu.³⁴ Naposletku, neregulirani ribolov obavlja se ploviom pod zastavom države kojoj ne pripada odnosno uz dokumente ribarske organizacije u čijem sastavu flote se ne nalazi ili se vrši van propisane zone, čime se krše međunarodne norme koje štite morske vrste i resurse.³⁵

Prekomerni ribolov i njegove postojeće forme mogu biti predmet krivičnog ili prekršajnog gonjenja, često i oba. Plovilo kojim se ribari, nalazi se pod jurisdikcijom države pod čijom zastavom plovi, države pored čijih obala ribari ili države u čijoj je luci, shodno poziciji na kojoj se ribolov vrši odnosno gde se pristanište nalazi. U globalnom mehanizmu industrijskog ribolova, aktivnosti kriminalnih grupa su pod lupom višestrukih nadležnosti nekoliko država. Na neki način, model ilegalnog poslovanja kriminalnih grupa kopira tržišno ponašanje legalnog međunarodnog trgovinskog subjekta, što podrazumeva vršenje kriminalnih aktivnosti u više država, kao što su države uvoza i izvoza, domicilne države članova kriminalne grupe, članova posade i ribarskih privatnih firmi, te države zastupničkih kompanija preko kojih se ulov distribuira na tržište. Zbog svega, prekomerni ribolov može biti izvor kriminalne pretnje *per se*, ali i indikator postojanja transnacionalnog organizovanog kriminaliteta čiji delikti mogu da se nađu pod jurisdikcijom bilo koje od država u lancu aktivnosti pojavnih oblika prekomernog ribolova.³⁶ U finalu, krunu problema organa za primenu zakona predstavlja normativna propustljivost tržišta, na kome distributeri prekomerno izlovljenih morskih resursa imaju mogućnost da mešaju legalan i nezakonit ulov ribe i drugih morskih vrsta zloupotrebljavajući svoje zakonom omogućene trgovinske pozicije da snabdeju tržište proizvodima prekomernog ribolova.³⁷

Nemoguće je zamisliti složenost kriminalne pretnje prekomernog ribolova bez uvažavanja činjenice da je u klupku kriminalnih aktivnosti, koje su težišni segmenti ovog fenomena, nužno prisutan veliki broj izvršilaca ilegalnih radnji. Da bi prekomerno izlovljena riba bila plasirana na tržište i dostupna potrošačima, svoje neophodne uloge u lancu prekomernog ribolova imaju zapovednici i posade ribolovnih plovila, vlasnici plovila, vlasnici i odgovorna lica u ribolovačkim udruženjima i kompanijama, vlasnici i odgovorna lica u posredničkim poslovnim i špediterskim

33 *World Atlas of Illicit Flows: op.cit.*, p. 75.

34 S. Bricknell /2010/: *Environmental Crime in Australia*, Canberra, Australian Institute of Criminology, p. 66.

35 *World Atlas of Illicit Flows: op.cit.*, p. 75.

36 *Global Fisheries Enforcement /2018/*: Lyon, INTERPOL, p. 5.

37 M. Beke, R. Blomeyer /2014/: *Illegal, Unreported and Unregulated Fishing: Sanctions in the EU*, Brussels, European Parliament, p. 21.

firmama, osobe za kontakt na tržištu, vlasnici maloprodajnih trgovinskih radnji, vlasnici i odgovorna lica u veleprodajnim trgovinskim firmama, ali i potrošači, premda bez kriminalne namere i nesvesni da aktivno učestvuju u lancu prekomernog ribolova. Pa tako, potrošači utiču na rast potražnje pokrećući sve veći zamajac prekomernog ribolova, koji sve intenzivnije iscrpljuje riblji fond.³⁸ Kada je ilegalni ulov obrađen i nađe se u sistemu distribucije, a pre svega kada je plasiran na tržište, teško je razlikovati ga od proizvoda legalnog ribolova.³⁹ Proizvođači i vlasnici maloprodajnih ili veleprodajnih trgovinskih radnji su, svakako, upoznati sa nezakonitim poreklom proizvoda jer im omogućuje direktnu zaradu. Potrebno je praviti razliku između plovila angažovanih u industrijskom ribolovu od plovnih jedinica ribarskih domaćinstava zbog odgovornosti, koju u prvom slučaju za prekomerni ribolov ima vlasnik ribolovačke flote, a u drugom individualni vlasnik ribarskog plovila, uz moguću odgovornost članova posade u izvesnom smislu.

Brojne kriminalne radnje, koje zbirno ulaze u fenomenološko polje prekomernog ribolova, odraz su povezanih postupanja nalik karikama u lancu njegove realizacije. U daljem radu sledi upoznavanje sa redosledom i značajem ovih ilegalnih radnji.

3. POJAVNI OBLICI PREKOMERNOG RIBOLOVA

Geografske determinante prekomernog ribolova tangiraju centralni Atlantik, vode Kariba, Srednje i Južne Amerike, Zapadne Afrike, Jugoistočne Azije i Južnog okeana.⁴⁰ Samo u širem području Gvinejskog zaliva i na zapadnom obodu afričkog kontinenta realizuje se nedozvoljeni ulov ribe u rasponu od jedne trećine do jedne polovine ukupnog prekomernog ribolova izvršenog u svetu i ostvaruje godišnji ilegalni profit u visini od 2,3 milijarde evra.⁴¹ Oštrina kriminalne pretnje prekomernog ribolova dolazi do punog izražaja u svetlu podatka da visina finansijske štete koju nanosi, u svim svojim pojavnim oblicima, svetskoj proizvodnji ribe dostiže od 10 do 23,5 milijarde američkih dolara i čini između 10% i 22% prihoda koji bi bili ostvareni u legalnom ribolovu u celom svetu.⁴² Sagledaćemo vrste *modi operandi* prekomernog ribolova u skladu sa fazama njegovog odvijanja, kako bismo u potpunosti obuhvatili radijus opasnosti njegove kriminalne pretnje.

U prvoj fazi odvijanja prekomernog ribolova ilegalne radnje vezuju se za aktivnosti plovila i mogu biti sledeće:

- ribarenje bez važeće dozvole, izdate u državi pod čijom zastavom je plovilo odnosno u državi u čijim vodama se ribari;
- neispunjavanje obaveze vođenja evidencije o ulovu;
- ribarenje bez dozvole u ekskluzivnoj ekonomskoj zoni u međunarodnim vodama;

38 Ovdje se pored ribe (najčešće bakalari, tune i sabljarkje) misli i na rakove (jastoge, škampe, kozice i krabe), hobotnice, lignje, sipe, kornjače, morske konjiče, ajkule, školjke (ostrige i dagnje).

39 M. Beke, R. Blomeyer: *ibid.*, p. 21.

40 *World Atlas of Illicit Flows: op.cit.*, p. 73.

41 *World Atlas of Illicit Flows: ibid.*, p. 73.

42 *World Atlas of Illicit Flows: ibid.*, p. 75.

- ribarenje u vodama po isteku ribolovne sezone;
- ribarenje u vodama u kojima je riblji fond pod zaštitom zbog čega je ribolov zabranjen;
- upotrebljavanje zabranjene ili neodobrene ribarske opreme;
- falsifikovanje ili prikriivanje oznaka, identiteta ili registracije;
- prikriivanje uz prevarno prikazivanje lažne evidencije ulova;
- opstruiranje vršenja inspekcije ili nadgledanja primene mera ribarske zajednice koje se odnose na očuvanje ulova i rukovođenje ribolovom;
- sladištenje u potpalublju, pretovar ili iskrccavanje protivzakonitog ulova riblje mladi;
- vršenje pretovara na otvorenom moru ili učestvovanje u zajedničkom ribolovu uz podršku plovila koja su već registrovana zbog prekomernog ribolova i kao takva poznata lokalnoj i regionalnoj ribarskoj zajednici;
- izvođenje ribolovnih aktivnosti u području nadležnosti regionalne ribarske zajednice na način koji krši mere te zajednice u vezi sa očuvanjem ulova i rukovođenjem ribolova; kao i
- upotreba ribarskih plovila bez oznaka pripadnosti nekoj državi, čime se ne poštuju međunarodne norme.⁴³

U narednoj fazi prekomernog ribolova, ulov se lažno prikazuje u pogledu vrste i mase izlovljenih morskih resursa. Zatim se pristupa njegovoj obradi i pripremi za transport. U ovoj fazi ilegalni ulov se meša sa legalnim ili se u celini prikazuje kao legalan, pri čemu je moguće da se u transportnoj deklaraciji evidentira kao neka druga roba. Ovde je potrebno razlikovati pretovar od transporta jer se pretovar vrši na moru, a transport na kopnu, iako u oba slučaja dolazi do mešanja ribe ulovljene na zakonit i nezakonit način.⁴⁴ U ovoj fazi ulov postaje roba namenjena tržištu, pogodna za snabdevanje trgovinskih subjekata i potrošača.

U završnoj fazi prekomernog ribolova, proizvod dospeva u trgovinsku mrežu odakle nalazi put do potrošačke populacije.

Očigledno je da po svom obimu ključni segmenti prekomernog ribolova nisu jednaki, te da je inicijalni deo u kome se ostvaruje ulov suštinski najobimniji i najintenzivniji. Sve kriminalne aktivnosti prevashodno se odnose na vršenje ribolova i kriminalno postupanje prema ribljem fondu i ulovu. Ova faza prekomernog ribolova ostvaruje naredne. Sledeća faza, u stvari, povezuje početnu i završnu dovodeći u odnos proizvođača i snabdevača sa tržištem, trgovinom i potrošačem. Uloga završne faze je izuzetno značajna za ceo lanac aktivnosti jer potvrđuje sticanje profita i povratno daje smisao novom vršenju prekomernog ribolova. Pojavni oblici ove složene grupe kriminalnih aktivnosti variraju od falsifikovanja dokumenata, koji prate plovilo i ulov, do načina na koji se prikriivaju aktivnosti prekomernog izlovljavanja različitih morskih vrsta, njihov pretovar, iskrccavanje i obrada. Važno je napome-

43 S. Newman /2015/: *A case study on illegal fishing and the role of rights-based fisheries management in improving compliance*, London, European Union Action to Fight Environmental Crime (EFFACE), February, pp. 6–7.

44 *Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats: op.cit.*, p. 48.

nuti da sve ove ilegalne radnje valja posmatrati isključivo u funkciji ostvarivanja kriminalne svrhe prekomernog ribolova, te da nijedna ne bi postigla fragmentarno neku svoju autonomnu svrhu, kao što ni pretovar ulova na otvorenom moru ne bi imao nikakav smisao bez namere da se radi ostvarivanja prekomernog ribolova ilegalni ulov prikrije, a njegova masa umanjeno prikaže zbog izbegavanja plaćanja lučkih dažbina. Organizovane kriminalne grupe koje koordiniraju sve faze ostvarivanja prekomernog ribolova, svojevrsan su dokaz brojnosti i povezanosti njegovih pojavnih oblika.

Ipak, bez veza sa drugim vrstama delikata prekomerni ribolov bi bilo teško vršiti na tako intenzivan, obuhvatan i gotovo svakodnevan način. Te druge nezakonite aktivnosti posmatraćemo kao logističke u odnosu na prekomerni ribolov, ali i samostalne jer nisu deo njegovog fenomenološkog kompleksa.

4. VEZE PREKOMERNOG RIBOLOVA SA DRUGIM KRIMINALNIM AKTIVNOSTIMA

Da bi prekomerni ribolov doneo ilegalni profit organizovanim kriminalnim grupama, neophodno je da postoje i funkcionišu veze ovog oblika ekološkog kriminaliteta sa drugim vrstama inkriminiranih radnji. Ovo omogućuje da ulov koji potiče iz nezakonitog ribolova bude, falsifikovanim dokumentima u kojima su navedeni netačni podaci o vrsti ribe, datumu i masi ulova, prikazan kao legalan i tako plasiran na prodajna mesta ili na industrijsku obradu. U slučaju neprijavljenog i neregulisanog ribolova, ulov se neposredno isporučuje radi maloprodaje odnosno na obradu radi industrijske proizvodnje.⁴⁵

Međutim, da bi ovaj kriminalni proces tekao bez poteškoća, prethodile su pripreme u vidu bar nekoliko kriminalnih aktivnosti, koje se odnose na: osnivanje kompanija u državama koje su sinonim za „poreski raj“⁴⁶ obezbeđivanje zastava pod kojima će ribarska plovila ribariti, pribavljanje falsifikovanih dokumenata neophodnih za „legalizovanje“ ilegalnog ulova, uspostavljanje koruptivnih odnosa sa predstavnicima organa za primenu zakona angažovanih u lučkim vlastima, policiji, carini, bankama, te trgovinskoj i tržišnoj inspekciji, organizovanje kriminalnih finansijskih tokova za potrebe pranja novca i osmišljavanje krijumčarskih operativnih mreža i načina krijumčarenja.⁴⁷

Nakon ovako izvršene pripreme, obezbeđuju se neregistrovana plovila i prateća falsifikovana brodska dokumentacija koja im daje lažni identitet. Članovi posade regrutuju se iz korpusa ilegalnih migranata, koji se prinuđuju na brodske poslove i vršenje prekomernog ribolova pod pretnjom da će biti fizički zlostavljani, prijavljeni imigracionim vlastima ili čak lišeni života. Pranje novca obavlja se investiranjem u brodsku opremu za ribolov, a može se izvršiti i kroz isplatu zarade članovima posade u gotovini ili prilikom prodaje ulova u luci nakon iskrčavanja.⁴⁸ Obzirom

45 *World Atlas of Illicit Flows: op.cit.*, p. 75.

46 Prevažodno je reč o karijskim državama.

47 *Global Fisheries Enforcement: op.cit.*, p. 10.

48 *International Law Enforcement Cooperation in the Fisheries Sector: A Guide for Law Enforcement Practitioners: op.cit.*, p. 10.

da je ulov izvršen nezakonito, njegova prodaja je činjenje nedozvoljene trgovine.⁴⁹ Ribarsko plovilo je kao objekat podesno da pored prikrivanja nezakonitog ulova, prevozi ilegalne migrante, krijumčarenu opojnu drogu, oružje za terorističke grupe, pa i same članove terorističkih pokreta.⁵⁰ Falsifikovanje dokumenata, korupcija, prevara, trgovina ljudima radi radne eksploatacije na ribarenju i u lukama prilikom iskrčavanja, obrade ulova i njegove pripreme za transport, koordinirani su i pod kontrolom od strane jedne ili više organizovanih kriminalnih grupa u okviru date kriminalne mreže.⁵¹ Možemo zaključiti da su pojavni oblici prekomernog ribolova u jakim i stalni vezama sa prevarom, poreskom utajom, korupcijom, pranjem novca, falsifikovanjem dokumenata, krijumčarenjem i ilegalnom trgovinom opojnom drogom, ilegalnom migracijom i trgovinom ljudima. Razlog za ovako čvrstu povezanost raznih vrsta kriminalnih aktivnosti leži u činjenici da se ilegalne radnje ne okončavaju izvršenjem nezakonitog, neprijavljenog i neregularnog ribolova jer sredstva za izvršenje prekomernog ribolova mogu da posluže za ostvarivanje čitavog niza ilegalnih radnji od nedozvoljene trgovine do odlaganja opasnog otpada u more. Neupadljivost ribarskih plovila dodatno ojačava kriminalne mreže, koje se sve više oslanjaju na pomorske rute za obavljanje ilegalnih transporta opojne droge, oružja, migranata, falsifikovanih proizvoda, opasnog otpada, rudnog bogatstva iskopanog u ilegalnim rudnicima i druge robe za snabdevanje kriminalnih tržišta.

Bez sumnje, fenomen prekomernog ribolova se, kao pojam iz fenomenološkog miljea ekološkog kriminaliteta, nalazi u odnosima sa korpusom istih delikata sa kojima veze ostvaruje i ekološki kriminalitet. Drugim rečima, deo se ponaša kao i celina, što se može tvrditi i za neke od kriminalnih aktivnosti kojima je krovni pojam sam prekomerni ribolov.⁵² U grupu ovih delikata spadaju sledeće najopasnije kriminalne radnje našeg vremena: trgovina ljudima i krijumčarenje ljudi, ilegalna trgovina i krijumčarenje oružja i opojne droge, krijumčarenje falsifikovanih proizvoda i rudnog bogatstva, odlaganje opasnog otpada u more, bacanje uginule ribe iz nezakonitog ulova u more radi izbegavanja inspekcije, korupcija, finansijski kriminal, pranje novca, prevara, iznuda i različite vrste nasilnih i krvnih delikata.

Na osnovu navedenog može se tvrditi da kriminalne mreže koriste profitni potencijal prekomernog ribolova radi finansiranja drugih ilegalnih aktivnosti. Smatramo da ovo svakako ukazuje na prisustvo polikriminaliteta u pojmovnim strukturama ekološkog kriminaliteta i prekomernog ribolova jer se svaka od kriminalnih aktivnosti užeg pojmovnog obima može povezati sa još nekoliko drugih u fenomenološkim okvirima ekološkog kriminaliteta i prekomernog ribolova, ali i van njih. Prema našem mišljenju, polikriminalitet je jasan znak postojanja kriminalne mreže, koja je uvek zasnovana na uspostavljenim kriminalnim čvorištima gde se prepliću i ukrštaju uticaji potražnje kriminalnih tržišta.

49 *International Law Enforcement Cooperation in the Fisheries Sector: A Guide for Law Enforcement Practitioners: op.cit.*, p. 11.

50 *International Law Enforcement Cooperation in the Fisheries Sector: A Guide for Law Enforcement Practitioners: op.cit.*, p. 9. Isto i prema C. Nelleman et al.: *op.cit.*, pp. 57–58.

51 *Chasing Red Herrings: Flags of Convenience and the Impact on Fisheries Crime Law Enforcement /2017/*, Oslo, North Atlantic Fisheries Intelligence Group and INTERPOL, pp. 13–15.

52 Ovde se misli na sve kriminalne aktivnosti zloupotrebe ribarskog plovila i ribarske opreme u svrhu prekomernog ribolova, koje se dovode u vezu sa najfrekventnijim formama ispoljavanja organizovanog kriminaliteta.

ZAKLJUČAK

„Zeleni“ kriminalitet je, previše dugo i često, podrazumevan kao sinonim za ukupnost delikata manje težine i opasnosti, čija oštrica kriminalne pretnje je neznatna, kao i broj žrtava, u poređenju sa tradicionalnim oblicima kriminalnih aktivnosti. Kriminološka pažnja, usmerena na problem ekološkog kriminaliteta, izrodila je „zelenu“ kriminologiju kao jednu od najmlađih grana ove naučne discipline.⁵³ Prema nekim autorima „zelena“ kriminologija predstavlja novu hibridnu disciplinu jer je izraz integrisanosti saznanja kriminologije i ekologije.⁵⁴ Fokus „zelene“ kriminologije usmeren je na ekološke delikte zbog štete koju nanose prirodnom okruženju, a njena optika naglašava mogućnost viktimiziranosti neuslovljene postojanjem čoveka kao jedine moguće žrtve kriminalne aktivnosti.⁵⁵ Čovek, svakako, nije prevashodna žrtva ekološkog kriminaliteta, ali je suštinski saizvršilac načinom na koji se odnosi prema prirodnoj okolini. Čoveku je zbog nemarnog i nesvesnog zagađivanja životne sredine, te prekomernog iscrpljivanja prirodnih bogatstava, svojstven „ekološki otisak“, koji ga razlikuje od svih drugih živih bića.⁵⁶ Koncept „ekološkog otiska“ zasniva se na kvantitativnom izrazu prosečne površine plodne zemlje i priobalnog mora koje čovek upotrebljava da bi zadovoljio svoje višestruke potrebe i interese. Kada bi svako živeo na „evropski“ način, bili bi nam neophodni dvostruko ili trostruko veći resursi od postojećih, dok bi život svih ljudi na „američki“ način bio moguć uz petostruko više prirodnih bogatstava od onih kojima naša planeta raspolaže.⁵⁷ Neki autori ističu da se u današnje vreme odvija šesta kriza izumiranja živog sveta zbog zagađenja vazduha, prekomernog lova i ribolova, narušavanja reljefa, klimatskih promena, a pre svega zbog našeg načina života koji devastira prirodu.⁵⁸ Nedostatak institucionalne kontrole odražava se obostrano na povećanje kriminalne ponude i kriminalne potražnje zbog čega se ilegalno eksploatisani resursi prirode lako plasiraju međunarodnim krijumčarskim kanalima odeveni u ruho „legalne“ robe, lako dostupne svetskoj trgovinskoj mreži.⁵⁹ Potencijal buduće štete, koji sa stanovišta „zelene“ kriminologije može da nanese ekološki kriminalitet,⁶⁰ prema našem mišljenju obuhvata i kriminalnu pretnju prekomernog ribolova kao skupa „zelenih“ kriminalnih aktivnosti.

Kriminalna pretnja prekomernog ribolova je višedimenzionalna pretnja globalnim ekonomskim, finansijskim, bezbednosnim i ekološkim pretpostavkama savremene civilizacije. Ovaj zbirni izraz velikog broja kriminalnih aktivnosti, kako smatramo, siguran je uzročnik sledećih drastičnih posledica:

53 T. Boekhout van Solinge: *op.cit.*, p. 502.

54 Đ. Ignjatović /2015/: Epidemioška kriminologija, *Sociologija*, Vol. LVII, No 2, p. 217.

55 R. White /2008/: *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*. Devon, Willan.

56 T. Boekhout van Solinge: *op.cit.*, p. 514.

57 T. Boekhout van Solinge: *ibid.*, p. 528. Isto kod: E. O. Wilson /2002/: *The Future of Life*, New York, Vintage, p. 23.

58 T. Boekhout van Solinge: *ibid.*, p. 527. Isto kod: R. E. Leakey, R. Lewin /1996/: *The Sixth Extinction. Patterns of Life and the Future of Humankind*, London, Weidenfeld & Nicolson.

59 T. Boekhout van Solinge: *ibid.*, p. 514.

60 Boekhout van Solinge: *ibid.*, p. 504. Isto kod: P. Beirne, N. South /2007/: *Issues in Green Criminology. Confronting Harms Against Environments, Humanity and Other Animals*. Devon, Willan.

- Iscrpljivanja teško obnovljivih prirodnih resursa;
- Smanjenja izvesnosti ishrane u zemljama u razvoju;
- Institucionalne sistemske korupcije;
- Degradiranja kvaliteta životne sredine;
- Slabljenja ekonomske snage svih država koje raspolažu bogatim morskim resursima, ali čiji organi za primenu zakona nemaju personalne i materijalno-tehničke kapacitete da ih zaštite;
- Zloupotrebe i nepoštovanja nacionalnog pomorskog suvereniteta;
- Pojačanih bezbednosnih rizika zbog intenziviranih aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa i širenja kriminalnih mreža, te
- Kršenja osnovnih ljudskih prava.

Ove posledice mogle bi se sasvim moguće ublažiti, a na dalji rok najverovatnije i otkloniti ukoliko bi se preduzeli koraci u cilju smanjenja mogućnosti prihoda od prekomernog ribolova, povećanja operativnih i kapitalnih troškova plovila kojima se vrši prekomerni ribolov, kao i povećanja rizika i troškova bavljenja prekomernim ribolovom.

LITERATURA

- Barrat S. /2016/: *The Rise of Environmental Crime – A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security*, A UNEP-INTERPOL Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response – Norwegian Center for Global Analyses, Nairobi, UNEM.
- Beirne P., South N. /2007/: *Issues in Green Criminology. Confronting Harms Against Environments, Humanity and Other Animals*. Devon, Willan.
- Beke M., Blomeyer R. /2014/: *Illegal, Unreported and Unregulated Fishing: Sanctions in the EU*, Brussels, European Parliament.
- Boekhout van Solinge T. /2014/: *The Illegal Exploitation of Natural Resources, The Oxford Handbook of Organized Crime*.
- Bondaroff P., Teale N., Reitano T., van der Werf W. /2015/: *The Illegal Fishing and Organized Crime Nexus: Illegal Fishing as Transnational Organized Crime*, Geneva, The Global Initiative Against Transnational Organized Crime and The Black Fish.
- Brack D. /2004/: *The Growth and Control of International Environmental Crime, Environmental Health Perspectives*, London, Volume 112, Number 2, February.
- Brack D., Hayman G. /2002/: *International Environmental Crime: The Nature and Control of Environmental Black Markets*, London, The Royal Institute of International Affairs, Sustainable Development Programme.
- Bricknell S. /2010/: *Environmental Crime in Australia*, Canberra, Australian Institute of Criminology.
- Burgener M. /2016/: *Illegal fishing, Another Form of Wildlife Crime, WCO news*, Brussels, N° 80 June.
- Chasing Red Herrings: Flags of Convenience and the Impact on Fisheries Crime Law Enforcement /2017/:* Oslo, North Atlantic Fisheries Intelligence Group and INTERPOL.

- Environmental Crime and Its Convergence with Other Serious Crimes, Environmental Security* /2015/: Lyon, INTERPOL.
- Environmental Security Strategic Plan 2017–2020* /2017/: Lyon, INTERPOL.
- Europol in brief 2018, Public Information* /2019/: The Hague, Europol.
- Global Fisheries Enforcement* /2018/: Lyon, INTERPOL.
- Ignjatović Đ. /2015/: Epidemiološka kriminologija, *Sociologija*, Vol. LVII, No 2.
- International Law Enforcement Cooperation in the Fisheries Sector: A Guide for Law Enforcement Practitioners* /2018/: Lyon, INTEPROL, February.
- Kolstad I., Søreide T. /2009/: Corruption in Natural Resource Management: Implications for Policy Makers, *Resources Policy*, 34.
- Leakey R. E., Lewin R. /1996/: *The Sixth Extinction. Patterns of Life and the Future of Humankind*, London, Weidenfeld & Nicolson.
- Nelleman C., Henriksen R., Kreilhuber A., Stewart D., Kotsovou M., Raxter P., Mrema E., Barrat S. /2016/: *The Rise of Environmental Crime – A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security*, A UNEP-INTERPOL Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response – Norwegian Center for Global Analyses, Nairobi, UNEP.
- Newman S. /2015/: *A case study on illegal fishing and the role of rights-based fisheries management in improving compliance*, London, European Union Action to Fight Environmental Crime (EFFACE), February.
- Sachs J. D., Warner A. M. /2001/: The Curse of Natural Resources, *European Economic Review*, 45.
- Schmidt C. W., *Environmental Crimes* /2004/: Profiting at the Earth's Expense, *Environmental Health Perspectives*, London, Volume 112, Number 2, February.
- Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats* /2016/: Nairobi, INTERPOL-UNEP, December.
- The State of World Fisheries and Aquaculture: Contributing to Food Security and Nutrition for All* /2016/: Rome, UN Food and Agriculture Organization (FAO).
- White R. /2008/: Environmental Crime and Harm Prevention, *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, Canberra, June, No. 360.
- White R. /2008/: *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*, Devon, Willan.
- Wilson E. O. /2002/: *The Future of Life*, New York, Vintage.
- World Atlas of Illicit Flows* /2018/: Paris, INTERPOL-RHIPTO.
- <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/environmental-crime>, 16.decembar 2019.

Sergej Uljanov*

Faculty of Business Studies and Law,
University "Union – Nikola Tesla", Belgrade

OVERFISHING CRIMINAL THREAT

SUMMARY

Controversial nature of environmental crime and its *modi operandi* made the author to direct his attention to the problem of overfishing with its intricate phenomenological structure being reflection of complex environmental criminal activities. This work is backboned by paradox of environmental crime general presence followed by its drastic essence and "default low profile" being illustrated by the author's analyzing of overfishing criminal threat. Methodologically, right after initial general overview, the author introduces us to the devastating mosaic of environmental crime and its key segments, just like to its relations with other types of criminal activities. Subsequently, focus of the article shifts from targeting environmental crime to overfishing, as one of the almost daily and most frequent criminal activities and a factor in the devastation of fish stocks with unforeseeable consequences to the detriment of both nature and man. Besides determining the phenomenon of overfishing, the author puts forward typology of criminal activities as inevitable fragments of overfishing conceptual totality. Particular section of the paper is addressed by the author to the specific links among overfishing *modi operandi* and the whole range of various illicit activities. This is exact section set by the author to confirm his claim about actively presented conditional correlation among close phenomena ranged differently, in relation to some other phenomena likely linked to them. *In nuce*, if broader term is connected to other particular terms, then narrower term, derived from the same phenomenological milieu, must be related to those terms, as well. As an example, the author presents ratio between environmental crime, as broader term, and overfishing, as narrower one. Finally, as conclusion, the author warns of overfishing consequences and suggests some possible ways to combat this kind of environmental crime.

Key words: overfishing, illegal fishing, unreported fishing, unregulated fishing, criminal network.

* Assistant Professor, sergej.uljanov@fbsp.edu.rs

UDK: 343.281(497.11)

doi: 10.5937/crimen2003314D

PREGLEDNI ČLANAK

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 19.05.2020. / 23.11.2020.

*Veljko Delibašić**

*Tijana Kostić***

POJEDINA SPORNA PITANJA U VEZI SA USLOVNOM OSUDOM

Apstrakt: U uvodnom delu se ističe da je uslovna osuda krivična sankcija koja se često primenjuje u Srbiji, kao i da se često menjaju odredbe kojima se ova sankcija reguliše, što sve zajedno nameće potrebu njenog konstantnog proučavanja. Zatim se ukazuje na njenu svrhu i uslove za njeno izricanje uz potenciranje izmena koje su nastale 2019, uz ukazivanje na pojedine probleme i objašnjenje kako bi se oni mogli rešiti. Posle toga se konstatuje da je moguće izreći uslovnu osudu samo ako je utvrđena kazna zatvora, odnosno da nije moguće izreći ovu sankciju ako je utvrđena novčana kazna. Onda se navode mogućnosti za opozivanje uslovne osude, a posvećena je pažnja i uslovnoj osudi sa zaštitnim nadzorom. Nakon toga se ukazuje na Zakonik o krivičnom postupku, koji kod instituta ročište za izricanje krivične sankcije ostavlja mogućnost javnom tužiocu da predloži izricanje uslovne osude uz utvrđivanje novčane kazne, što nije u skladu sa Krivičnim zakonikom. U zaključku se konstatuje da će novouvedena zakonska rešenja dovesti do smanjenja uslovnih osuda u strukturi krivičnih sankcija, ukazuje se na propuste zakonodavca koji se odnose na uslovnu osudu i daju se predlozi kako da se oni isprave.

Ključne reči: mere upozorenja, uslovna osuda, krivična sankcija, posebni postupci, izricanje sankcije.

UVOD

U prošlom veku kazna lišenja slobode je postala osnovni vid krivičnog pravnog reagovanja na najteža ugrožavanja pravom zaštićenih dobara izvršena od punoletnih uračunljivih lica. Međutim, jačaju i kritike takvog stanja, naročito sa stanovišta negativnog uticaja boravka osuđenih lica u kaznenim ustanovama. Javlja se i predlozi za ukidanje kazne lišenja slobode, ali takva zalaganja nisu naišla na odobravanje zato što društvo nije pronašlo odgovarajuću zamenu za tu kaznu. Međutim, zbog suviše česte primene kazne lišenja slobode već više od šezdeset godina su u krivičnim naukama prisutne ideje o potrebi uvođenja alternativa ka-

* Naučni saradnik, advokat iz Beograda, veljkodelibasic@mts.rs

** Advokat iz Beograda, info@tijanakostic.com

zni zatvora,¹ čime i uslovna osuda, kako „obična”, tako i ona sa zaštitnim nadzorom dobija na značaju.

„Osnovna karakteristika uslovne osude je težnja za postizanjem maksimalnih rezultata u suzbijanju određene vrste kriminaliteta uz minimalno angažovanje države.”² Kritikujući shvatanje koje glavni razlog za uvođenje i široko prihvatanje uslovne osude vidi u svesnoj težnji države ka humanizaciji krivičnih sankcija, Stojanović je osnovni cilj i suštinu uslovne osude formulisao tim rečima još u jednom svom ranijem radu,³ ističući da razlog za njeno široko prihvatanje i čestu primenu nije humanizacija sistema krivičnih sankcija, već njena efikasnost bez nekog naročitog angažovanja od strane države. Ona je prvobitno nastala kao zamena za kratkotrajne kazne lišenja slobode, ali je u praksi pokazala i niz drugih prednosti, što je uticalo da se prihvati u skoro svim zakonodavstvima.⁴ U Srbiji je ona do sada bila jedna od najčešće izricanih krivičnih sankcija, a uz to se relativno često menjaju odredbe kojima je regulisana (poslednji put je to učinjeno u decembru 2019), pa sve to nameće potrebu njenog stalnog proučavanja.

Ranija zakonska rešenja su eksplicitno propisivala da se može izreći uslovna osuda ako sud utvrditi kaznu zatvora ili novčanu kaznu, pa takvo rešenje poznaje Krivični zakon Savezne Republike Jugoslavije⁵ (član 53 stav 1), odnosno Osnovni krivični zakon⁶ (član 53 stav 1). Međutim, Krivični zakonik⁷ koji je donet 2005. a stupio je na snagu 1. januara 2006. propisuje mogućnost izricanja uslovne osude samo ako je utvrđena kazna zatvora (član 66 stav 1). Takvo rešenje je izazvalo određene dileme kako u teoriji tako i u praksi, po pitanju da li je prema Krivičnom zakoniku moguće da sud utvrdi samo novčanu kaznu a zatim izrekne uslovnu osudu. Ovo pitanje dodatno aktuelizuje i problematizuje činjenica da Zakonik o krivičnom postupku,⁸ kod instituta ročište za izricanje krivične sankcije, ostavlja mogućnost javnom tužiocu da sudu predloži da okrivljenom izrekne uslovnu osudu sa utvrđenom novčanom kaznom (član 512 stav 3). Takva situacija nameće potrebu da se zauzeme jasan stav, odnosno eksplicitno odgovori na pitanje da li je uopšte moguće izreći uslovnu osudu ako je sud utvrdio samo novčanu kaznu. To je osnovno pitanje kojim se autori bave u ovom radu, ali su pored toga razmotrena i druga relevantna pitanja kao što je svrha i uslovi za izricanje uslovne osude.

1 Đ. Ignjatović /2013/: Normativno uređenje izvršenja vanzavodskih krivičnih sankcija u Srbiji, *Crimen*, broj 2, Beograd, p. 144.

2 Z. Stojanović /2006/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 240.

3 Up. Z. Stojanović /1977/: Uslovna osuda u novom Krivičnom zakonu SFRJ, *Glasnik advokatske komore Vojvodine* 1, Novi Sad, p. 25.

4 Z. Stojanović /2006/: *op. cit.*, p. 240.

5 „Službeni list SFRJ“ br. 44/1976, 36/1977, 34/1984, 37/1984, 74/1987, 57/1989, 03/1990, 38/1990, 45/1990 i 54/1990, „Službeni list SRJ“ br. 35/1992, 16/1993, 24/1994 i 61/2001.

6 „Službeni list SFRJ“ br. 44/1976, 36/1977, 34/1984, 37/1984, 74/1987, 57/1989, 03/1990, 38/1990, 45/1990 i 54/1990, „Službeni list SRJ“ br. 35/1992, 16/1993, 24/1994 i 61/2001, „Službeni glasnik RS“ br. 39/2003.

7 „Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05 i 107/05.

8 „Službeni glasnik“ br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

1. SVRHA I USLOVI ZA IZRICANJE USLOVNE OSUDE

U okviru opšte svrhe krivičnih sankcija (član 4 stav 2 KZ), svrha uslovne osude je da se prema učiniocu lakšeg krivičnog dela ne primeni kazna kad se može očekivati da će upozorenje uz pretnju kazne dovoljno uticati na učinioca da više ne vrši krivična dela (član 64 stav 2 KZ). Ovom merom se ostvaruje princip da je kazna krajnje sredstvo (*ultima ratio*), odnosno da ne treba primenjivati strože sankcije sve dok se opšta svrha krivičnih sankcija može postići blažom vrstom sankcije.

Svrha uslovne osude određuje se pomoću tri elementa a koji su istovremeno i uslovi za njenu primenu. To su: 1) da se uslovna osuda može izreći samo za lakše krivično delo, koje mora biti lakše kako *in abstracto*, tako i *in concreto*; 2) da je cilj uslovne osude da se izbegne primena kazne, što znači da uslovna osuda predstavlja alternativu kazni; 3) da je reč o učiniocu kod koga se može očekivati da će uslovna osuda dovoljno uticati da ubuduće ne vrši krivična dela, odnosno da se radi o učiniocu od koga se, s obzirom na njegovu ličnost, ranije ponašanje i okolnosti dela, to realno može očekivati.⁹

Postoje objektivni i subjektivni uslovi za izricanje uslovne osude. Objektivni su vezani za krivično delo, odnosno kaznu, dok su subjektivni vezani za učinioca. Uslovna osuda se može izreći kad je učiniocu utvrđena kazna zatvora u trajanju manjem od dve godine, pod uslovom da se ne radi o krivičnom delu za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju od osam godina ili teža kazna. Kazna se prvo odmerava po opštim pravilima za odmeravanje kazne, a zatim utvrđuje u konkretnom slučaju i predstavlja glavni objektivni uslov za izricanje uslovne osude.¹⁰

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹¹ prošireni su subjektivni razlozi zbog kojih se ne može izreći uslovna osuda, tako da se ona sada ne može izreći ako nije proteklo više od pet godina od pravnosnažnosti osude kojom je učiniocu izrečena kazna zatvora ili uslovna osuda za umišljajno krivično delo. Ovde se postavljaju dva sporna pitanja. Prvo sporno pitanje je, zbog čega je kao ograničavajući faktor određena uslovna osuda za umišljajno krivično delo, a nije novčana kazna za umišljajno krivično delo. Imajući u vidu nespornu činjenicu da je novčana kazna ipak kazna, a samim tim stroža krivična sankcija od uslovne osude koja je mera upozorenja, što znači blaža krivična sankcija, bilo bi sasvim prihvatljivo da je zakonodavac, kao ograničavajući faktor, predvideo i novčanu kaznu za umišljajno krivično delo. Ovako, formalno gledano, imamo apsurdnu situaciju, ako je neko osuđen na kaznu (novčanu) može mu se izreći uslovna osuda, ali ako je osuđen na blažu krivičnu sankciju, meru upozorenja (uslovna osuda za umišljajno krivično delo), ne može. To bi moglo da se promeni, tako što bi i novčana kazna predstavljala ograničavajući faktor.¹²

9 Z. Stojanović /2015/: *Krivično pravo opšti deo*, Beograd, p. 323.

10 Z. Stojanović /2020/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 333.

11 „Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

12 Kada se raspravlja o ovom problemu, svakako treba imati u vidu da dosta okrivljenih, ali i sudija, tužilaca i branilaca novčanu kaznu doživljavaju kao blažu sankciju od uslovne osude, rukovođeni činjenicom da se kod novčane kazne jednom prestacijom (plaćanjem) zauvek izvršava sankcija,

Drugo sporno pitanje se odnosi na rok od pet godina. Naime, postavlja se pitanje da li je ispravan stav da se rok od pet godina računa od pravnosnažnosti presude, kako je to eksplicitno propisano Krivičnim zakonikom¹³ ili bi bilo bolje rešenje da se taj rok računa od dana izdržane, zastarele ili oprostene kazne, odnosno od dana kada istekne vreme proveravanja kod uslovne osude. Po sadašnjem rešenju, hipotetički, uslovna osuda bi mogla da se izrekne i učiniocu koji je proveo deset ili više godina u zatvoru, čak i ako izvrši krivično delo prvi dan po puštanju na slobodu, jer je proteklo više od pet godina od pravnosnažnosti presude, što ne bi imalo kriminalnopolitičko opravdanje. Iz tog razloga, bilo bi bolje da se taj rok računa od izdržane, zastarele ili oprostene kazne, odnosno od dana kada je isteklo vreme proveravanja kod uslovne osude.

Pri odlučivanju da li će se izreći uslovna osuda, mora se voditi računa o njenoj svrsi, pri čemu se posebno uzima u obzir ličnost učinioca, njegov raniji život, njegovo ponašanje posle izvršenog krivičnog dela, stepen krivice i druge okolnosti pod kojima je delo učinjeno.

2. KAZNA KOJA SE PREMA KRIVIČNOM ZAKONIKU MOŽE UTVRDIRI PRILIKOM IZRICANJA USLOVNE OSUDE

Krivični zakonik¹⁴ iz 2005. propisuje da se uslovna osuda može izreći kad je učiniocu utvrđena kazna zatvora u trajanju manjem od dve godine,¹⁵ odnosno, za razliku od ranijeg rešenja iz KZ SRJ,¹⁶ ne navodi da se ona može izreći ako je utvrđena novčana kazna. Iz tog razloga trebalo bi da bude nesporno da se uslovna osuda može izreći samo ako je utvrđena kazna zatvora a ne i novčana kazna. Do ovakvog zaključka se lako dolazi, kako jezičkim tako i teleološkim tumačenjem.

Međutim, s obzirom na to da zakonodavac eksplicitno propisuje da se u slučaju da je utvrđena i kazna zatvora i novčana kazna, uslovna osuda može izreći samo za kaznu zatvora (član 66 stav 5 KZ), moglo bi se na prvi pogled pomisliti da se u situaciji kada je reč samo o novčanoj kazni ipak može izreći uslovna osuda.¹⁷ Takav stav se ne može prihvatiti, jer, pored toga što jezičko i teleološko tumačenje ne dozvoljavaju takvu mogućnost, zakonodavac kod opozivanja uslovne osude govori

dok kod uslovne osude, okrivljenom pretnja zatvorskom kaznom ostaje, u zavisnosti od dužine vremena proveravanja, od jedne do pet godina. Ova činjenica ostavlja prostora da se polemiše o stavu koji se zastupa u radu po tom pitanju.

13 „Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

14 „Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

15 U prvobitnom tekstu KZ Srbije (tj. do ZID KZ iz 2009. godine) za izricanje uslovne osude kao uslov je predviđao da je utvrđena kazna zatvora u trajanju do dve godine.

16 „Službeni list SFRJ“ br. 44/1976, 36/1977, 34/1984, 37/1984, 74/1987, 57/1989, 03/1990, 38/1990, 45/1990 i 54/1990, „Službeni list SRJ“ br. 35/1992, 16/1993, 24/1994 i 61/2001.

17 Tako smatra M. Maločić /2005/: Uslovna osuda – sužavanje primene, *Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo*, Zlatibor, p. 119.

isključivo o kazni zatvora, odnosno da će sud izreći jedinstvenu kaznu zatvora i za ranije i za novo krivično delo, uzimajući kaznu iz opozvane uslovne osude kao utvrđenu (član 67 stav 3 KZ). Iz ovakve formulacije, jasno je da je u opozvanoj uslovnoj osudi mogla biti utvrđena samo kazna zatvora.

Dakle, zajedno sa uslovnom osudom kojom je utvrđena kazna zatvora može se izreći i novčana kazna, koja se u tom slučaju izvršava. Uz uslovnu osudu može se izreći i kazna oduzimanje vozačke dozvole, ali ne bi bilo opravdano da se za isto krivično delo izreknu uslovna osuda i kazna rada u javnom interesu, što proizlazi iz svrhe te dve krivične sankcije i njihovog položaja u sistemu krivičnih sankcija.¹⁸

Na kraju treba reći i to da u zavisnosti od toga da li se pretil novčanom kaznom ili kaznom zatvora, uslovna osuda bitno menja kvalitet, jer je ona mnogo efikasnija ako se pretil kaznom zatvora, s obzirom na pojačani stepen zastrašivanja. Zato je kriminalnopolitički prihvatljivije rešenje po kome može da se uslovi samo kazna zatvora a ne i novčana kazna.¹⁹

3. OPOZIVANJE USLOVNE OSUDE

Postoje tri razloga za opozivanje uslovne osude. Sud može, a u određenim situacijama i mora opozvati uslovnu osudu zbog novog krivičnog dela, odnosno ako osuđeni u vreme proveravanja učini jedno ili više krivičnih dela. Sud će opozvati uslovnu osudu i ako posle njenog izricanja utvrdi da je osuđeni izvršio krivično delo pre nego što je uslovno osuđen, pod uslovom da oceni da ne bi bilo osnova za izricanje uslovne osude da se znalo za to delo. I na kraju, ako je uslovnom osudom osuđenom određeno ispunjenje neke obaveze, a on ne ispuni tu obavezu u roku određenom u presudi, sud može, pored drugih mogućnosti, opozvati uslovnu osudu i izreći kaznu koja je utvrđena u uslovnoj osudi.

Uslovna osuda se može opozvati u toku vremena proveravanja. U slučaju da osuđeni u vremenu proveravanja učini krivično delo koje povlači opozivanje uslovne osude, a to je presudom utvrđeno tek posle isteka vremena proveravanja, uslovna osuda može se opozvati najkasnije u roku od jedne godine od dana kad je proteklo vreme proveravanja. Ako osuđeni u određenom roku ne ispuni neku obavezu koju mu je sud odredio, sud može, najkasnije u roku od jedne godine od dana kad je proteklo vreme proveravanja, odrediti da se izvrši utvrđena kazna u uslovnoj osudi. Ista je situacija i ako se posle izricanja uslovne osude utvrdi da je osuđeni izvršio krivično delo pre nego što je uslovno osuđen, zbog čega ne bi bilo osnova za izricanje uslovne osude, odnosno i u tom slučaju uslovna osuda se može opozvati najkasnije u roku od jedne godine od dana kad je proteklo vreme proveravanja.

Ako sud odluči da za novo krivično delo ne opozove uslovnu osudu, već da opet izrekne uslovnu osudu, dužan je da utvrdi jedinstvenu kaznu zatvora po pravilima koja važe za odmeravanje jedinstvene kazne za krivična dela izvršena u sticaju, pri čemu će raniju kaznu uzeti kao utvrđenu. Takođe, odrediće se i novi rok

18 Z. Stojanović, M. Škulić, V. Delibašić /2018/: *Osnovi krivičnog prava, Krivično materijalno pravo, Knjiga I*, Beograd, p. 134.

19 I. Đokić /2007/: *Uslovna osuda, Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, I deo*, Beograd, pp. 192–193.

proveravanja koji počinje da teče od pravnosnažnosti nove presude. S tim u vezi može nastati problem ako je za ranije ili novo delo utvrđena kazna zatvora u trajanju od jedne godine i jedanaest meseci. Pošto kazna zatvora utvrđena u uslovnoj osudi mora biti manja od dve godine, to dalje znači da bi se tada, umesto principa asperacije, primenio princip apsorpcije, odnosno kazna zatvora od jedne godine i jedanaest meseci bi apsorbovala drugu kaznu. Naravno, mogao bi se braniti i stav da se u tom slučaju ne bi ni mogla izreći uslovna osuda, jer bi se primenom pravila za odmeravanje kazne za krivična dela u sticaju došlo do teže kazne od jedne godine i jedanaest meseci. Zakonodavac očigledno nije imao u vidu ovakvu situaciju, pa bi bilo dobro i ovo pitanje precizno regulisati kako u praksi ne bi došlo do problematičnih situacija.²⁰

4. USLOVNA OSUDA SA ZAŠTITNIM NADZOROM

Sud može odrediti da se učinilac kome je izrečena uslovna osuda stavi pod zaštitni nadzor za određeno vreme u toku vremena proveravanja (član 71 stav 1 KZ), koji obuhvata zakonom predviđene mere pomoći, staranja, nadzora i zaštite (stav2). Zakonodavac nije propisao neku posebnu svrhu uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, što znači da nema bitne razlike između uslovne osude sa zaštinim nadzorom i obične uslovne osude kada je reč o svrsi koja se želi postići. Ona je u suštini ista u oba slučaja, s tim što se kod uslovne osude sa zaštitnim nadzorom ona postiže uz preduzimanje određenih radnji prema uslovno osuđenom, jer se pretpostavlja da će se on uz odgovarajući nadzor na slobodi dovoljno popraviti da ne ponovi krivično delo, odnosno da nije sigurno da će se uzdržati od vršenja krivičnih dela ako bude prepušten sam sebi.²¹

Dakle, iako je u oba slučaja krajnji cilj da se bez primene kazne izvrši uticaj na učinioca da ne vrši krivična dela, kod uslovne osude sa zaštitnim nadzorom potrebno je i aktivno (dodatno) delovanje jer se ne radi o učiniocu kod kojeg se sa sigurnošću može očekivati da će sama pretnja kaznom biti dovoljna da ubuduće ne vrši krivična dela. Prilikom odlučivanja da li će se učinilac staviti pod zaštitni nadzor i koje će mu obaveze biti određene, težina krivičnog dela nije od presudnog značaja, već se u obzir uzima priroda učinjenog krivičnog dela i okolnosti pod kojima je izvršeno, uz ocenu da li će određena obaveza uz zaštitni nadzor pozitivno uticati na učinioca da ne učini krivično delo.²²

U zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja, a pre svega ponašanja osuđenog, vezano za zaštitni nadzor, sud nakon pravnosnažnosti presude može doneti jednu od sledećih pet odluka: 1) ako se u toku trajanja zaštitnog nadzora utvrdi da je ispunjena svrha ove mere, može zaštitni nadzor ukinuti pre isteka određenog vremena; 2) u slučaju da osuđeni kome je izrečen zaštitni nadzor ne ispunjava obaveze koje mu je sud odredio, može ga opomenuti; 3) ili može ranije obaveze zameniti drugim 4) ili produžiti trajanje zaštitnog nadzora u okviru vremena proveravanja, 5) ili opozvati uslovnu osudu.

20 Z. Stojanović /2020/: *op. cit.*, pp. 336–337.

21 I. Đokić: *op. cit.*, p. 196.

22 Z. Stojanović, M. Škulić, V. Delibašić /2018/: *op. cit.*, p. 136.

Postoji veliki jaz između zakonskih mogućnosti za izricanje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom i stanja u praksi, jer u sistemu socijalne zaštite nisu izgrađeni potrebni mehanizmi, tako da ona nikada nije primenjena na adekvatan način.²³ Zbog teškoća oko kontrole obaveza koje se kod ove sankcije nameću učinioocu, ona se vrlo retko primenjuje, pa uz obrazloženje da ona nije opravdala razloge svog uvođenja, pojedini autori čak predlažu njeno ukidanje.²⁴ Međutim, ipak je bolje uložiti napor da se obezbede materijalni i kadrovski uslovi za izvršenje ove sankcije koja se u mnogim zemljama pokazala delotvornom, nego je jednostavno ukinuti.²⁵

Zakonom o izvršenju vanzavodskih sankcijam i mera²⁶ (čl. 34–37) propisan je način sprovođenja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, o čemu se stara poverenik. Njegova dužnost je da odmah po prijemu odluke suda kojom je određena ova sankcija preduzme sve potrebne radnje za njeno izvršenje, uz obavezu da u roku od 15 dana od dana njenog prijema izradi program izvršenja zaštitnog nadzora. Protiv ovog programa osuđeni ima pravo prigovora u roku od tri dana od dana upoznavanja sa njegovom sadržinom. Ukoliko osuđeni ne prihvati izvršenje zaštitnog nadzora, kao i ukoliko ono ne otpočne u roku od 30 dana od prijema izvršne presude, poverenik je dužan da o tome odmah obavesti sud koji je odredio ovu sankciju.²⁷

Inače, uslovna osuda se ne može primeniti prema maloletniku, iako bi se ovom sankcijom mogli ostvariti određeni pozitivni efekti, naročito ako bi se ona izricala uz zaštitni nadzor. Postojeće rešenje je prihvatljivo jer za maloletnike i bez uslovne osude postoji raznovrstan i fleksibilan sistem krivičnih sankcija, koji omogućava izbor adekvatne sankcije. Uz to i sud ima obavezu da nadzire njihovo izvršenje uz mogućnost zamene već izrečene vaspitne mere drugom vaspitnom merom, što omogućava ostvarenje onih efekata koji bi se postizali uslovnom osudom sa zaštitnim nadzorom.²⁸

5. ROČIŠTE ZA IZRICANJE KRIVIČNE SANKCIJE

Ročište za izricanje krivične sankcije predstavlja uprošćenu i maksimalno skraćenu formu krivičnog postupka, koja se svodi na krivično sankcionisanje pod posebnim uslovima i bez održavanja glavnog pretresa, kada su ispunjeni određeni uslovi kako u pogledu težine krivičnog dela, tako i s obzirom na dokaze koji postoje u konkretnom slučaju.²⁹ Na ovom ročištu se ne izvode dokazi, već nakon kratkog

23 M. Škulić /2007/: Alternative sanctions, some other measures and probations in the criminal law system of Republic of Serbia, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, I deo*, Beograd, p. 212.

24 Takav stav zauzima Đ. Đorđević /2018/: Kaznena politika sudova u Srbiji – izazovi i mehanizmi unapređenja, *Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji) – krivičnopravni aspekt*, Zlatibor, p. 172.

25 Z. Stojanović /2020/: *op. cit.*, p. 345.

26 “Službeni glasnik RS”, br. 55/2014 i 87/2018.

27 I. Stevanović, N. Vujičić /2018/: Rad u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom u Republici Srbiji i povrat (analiza uspešnosti primene iz ugla istraživača), *Crimen*, broj 3, Beograd, p. 274.

28 M. Škulić /2011/: *Maloletničko krivično pravo*, Beograd, p. 286.

29 Z. Stojanović, M. Škulić, V. Delibašić /2018/: *Osnovi krivičnog prava, Krivično procesno pravo, Knjiga II*, Beograd, pp. 401–402.

obraćanja stranaka sud odlučuje da li će izreći krivičnu sankciju. Takva mogućnost se izvodi iz kvaliteta dokaznog materijala i prihvatanja okrivljenog da se odrekne garancija koje pruža pravo na pravično suđenje. Odricanje od zaštite koju ovo pravo pruža mora biti slobodno i dato bez prinude, a potrebno je da bude i nedvosmisleno.³⁰ Iako je strankama data ograničena mogućnost da se izjasne, ipak se može konstatovati da je ovo ročište zasnovano na raspravnom modelu.³¹

Za krivična dela za koja se može izreći kao glavna kazna novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina javni tužilac može u optužnom predlogu staviti zahtev za održavanje ročišta za izricanje krivične sankcije (član 512 stav 1 ZKP). On će tako postupiti ako smatra da na osnovu složenosti predmeta i prikupljenih dokaza, a naročito usled hapšenja okrivljenog pri izvršenju krivičnog dela ili priznanja da je učinio krivično delo, održavanje glavnog pretresa nije potrebno (stav 2). Ako javni tužilac tako postupi može predložiti sudu, pored ostalih opcija, da okrivljenom izrekne uslovnu osudu sa utvrđivanjem novčane kazne do stoosamdeset dnevnih iznosa, odnosno do trista hiljada dinara i vremenom proveravanja do pet godina, ako je okrivljeni priznao da je učinio krivično delo za koje je propisana kazna zatvora do pet godina (stav 3 tačka 1), ili uslovnu osudu sa utvrđivanjem novčane kazne do stoosamdeset dnevnih iznosa, odnosno do trista hiljada dinara i vremenom proveravanja do tri godine, uz mogućnost stavljanja okrivljenog pod zaštitni nadzor, ako je okrivljeni učinio krivično delo za koje je kao glavna kazna propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine (stav 3 tačka 2).

Imajući u vidu činjenicu da Zakonik o krivičnom postupku³² eksplicitno dozvoljava javnom tužiocu da u navedenim situacijama predloži sudu da izrekne uslovnu osudu tako što će utvrditi novčanu kaznu, moglo bi se zaključiti da je to zaista i moguće. Međutim, imajući u vidu da Krivični zakonik ne dozvoljava takvu mogućnost, primat po tom pitanju svakako treba dati Krivičnom zakoniku, odnosno sud takav predlog javnog tužioca ne bi smeo da prihvati. S obzirom na to da bi ovakve situacije u praksi stvarale ne samo procene probleme, već i materijalnopravne, potrebno je ova dva zakona uskladiti tako što bi se izmenio Zakonik o krivičnom postupku, odnosno što bi se kod instituta ročište za izricanje krivične sankcije isključila mogućnost da javni tužilac predloži izricanje uslovne osude uz utvrđivanje novčane kazne.

ZAKLJUČAK

Iako je ranije zakonsko rešenje predviđalo mogućnost da se uslovnom osudom utvrdi novčana kazna, treba reći da takvo rešenje nema svoje kriminalnopolitičko opravdanje,³³ pa je dobro što se zakonodavac opredelio za rešenje po kome se može usloviti samo kazna zatvora, uz uslov da je utvrđena u trajanju manjem od dve godine. Iako ima mišljenja da se može utvrditi i samo novčana kazna a zatim izreći uslovna osuda, takav stav se ne može braniti valjanim argumentima jer je

30 G. P. Ilić i dr. /2012/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 999.

31 S. Bejatović /2013/: *Pojednostavljene forme postupanja kao bitno obeležje reforme krivičnog procesnog zakonodavstva zemalja regiona, Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima*, Beograd, p. 27.

32 „Službeni glasnik“ br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

33 Z. Stojanović /2006/: *op. cit.*, p. 245.

zakonodavac eksplicitno propisao da se uslovna osuda može izreći ako je utvrđena kazna zatvora, odnosno, za razliku od ranijeg zakonskog rešenja, više se ne ostavlja mogućnost da se može izreći uslovna osuda ako je utvrđena kazna zatvora ili novčana kazna, kako je to ranije bilo. U prilog tvrdnji da se kod uslovne osude može utvrditi samo kazna zatvora, govore i odredbe o opozivanju uslovne osude, kod kojih se govori da će se izreći jedinstvena kazna zatvora i za ranije učinjeno i za novo krivično delo, pri čemu će se kazna iz opozvane osude uzeti kao utvrđena.

S tim u vezi, treba reći da je zakonodavac napravio propust kada je Zakonikom o krivičnom postupku, u određenim procesnim situacijama, kod ročišta za izricanje krivične sankcije (član 512 ZKP) ostavio javnom tužiocu, pored ostalih mogućnosti, i mogućnost da sudu predloži izricanje uslovne osude tako što će utvrditi novčanu kaznu. Pošto ovakvu sankciju ne predviđa Krivični zakonik, kojem se u ovoj situaciji mora dati primat, potrebno je da se izmeni Zakonik o krivičnom postupku i da se ova sporna odredba uskladi sa materijalnim zakonodavstvom, tako što bi se takva mogućnost isključila.

Najnovijim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, sužena je mogućnost primene uslovne osude, tako što se ona više ne može izreći za dela za koja je propisana kazna zatvora osam godina ili teža kazna. S tim u vezi, treba imati u vidu činjenicu da se uslovna osuda često izricala za neka krivična dela za koja je propisan posebni maksimum kazne zatvora od osam godina (na primer, teška krađa), za koja, zbog novouvedenog ograničenja, to više neće biti moguće. Zato je realno očekivati da će se ubuduće smanjiti broj uslovnih osuda a povećati broj zatvorskih kazni u ukupnoj strukturi izrečenih krivičnih sankcija.³⁴

Takođe, uslovna osuda se ne može izreći učiniocu koji je osuđen na kaznu zatvora ili mu je izrečena uslovna osuda zbog umišljajnog krivičnog dela, ako od pravnosnažnosti presude nije proteklo više od pet godina. Imajući u vidu da je uslovna osuda, pa čak i kada je izrečena zbog umišljajnog krivičnog dela, mera upozorenja, odnosno blaža krivična sankcija od kazne, moglo bi se kao ograničavajući faktor propisati i izricanje novčane kazne za umišljajno krivično delo. Na kraju, treba reći i to da rok od pet godina ne bi trebalo računati od pravnosnažnosti presude. To u praksi može dovesti do apsurdne situacije, odnosno da se licu koje je izašlo sa izdržavanja kazne zatvora, gde je provelo više od pet godina (čak i više decenija), pa neposredno nakon toga izvrši krivično delo, može izreći uslovna osuda, što svakako nema kriminalnopolitičko opravdanje. Iz tog razloga, rok od pet godina bi trebalo računati od dana izdržane, zastarele ili oproštene kazne, odnosno od dana kada istekne vreme proveravanja kod uslovne osude, pa bi se to moralo izmeniti i u Krivičnom zakoniku.

LITERATURA

Bejatović S. /2013/: Pojednostavljene forme postupanja kao bitno obeležje reforme krivičnog procesnog zakonodavstva zemalja regiona, *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima*, Beograd.

Dokić I. /2007/: Uslovna osuda, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, I deo*, Beograd.

34 Z. Stojanović /2020/: *op. cit.*, p. 334.

- Đorđević Đ. /2018/: Kaznena politika sudova u Srbiji – izazovi i mehanizmi unapređenja, *Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji) – krivičnopravni aspekt*, Zlatibor.
- Ignjatović Đ. /2013/: Normativno uređenje izvršenja vanzavodskih krivičnih sankcija u Srbiji, *Crimen*, Beograd.
- Ilić G. P. i dr. /2012/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.
- Maločić M. /2005/: Uslovna osuda – sužavanje primene, *Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo*, Zlatibor.
- Škulić M. /2007/: Alternative sanctions, some other measures and probations in the criminal law system of Republic of Serbia, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, I deo*, Beograd.
- Škulić M. /2011/: *Maloletničko krivično pravo*, Beograd.
- Stevanović I., Vujičić N. /2018/: Rad u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom u Republici Srbiji i povrat (analiza uspešnosti primene iz ugla istraživača), *Crimen*, broj 3, Beograd.
- Stojanović Z. /1977/: Uslovna osuda u novom Krivičnom zakonu SFRJ, *Glasnik advokatske komore Vojvodine 1*, Novi Sad.
- Stojanović Z. /2006/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Stojanović Z. /2015/: *Krivično pravo opšti deo*, Beograd.
- Stojanović Z. /2020/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Stojanović Z., Škulić M., Delibašić V. /2018/: *Osnovi krivičnog prava, Krivično materijalno pravo, Knjiga I*, Beograd.
- Stojanović Z., Škulić M., Delibašić V. /2018/: *Osnovi krivičnog prava, Krivično procesno pravo, Knjiga II*, Beograd.

Veljko Delibašić*

Tijana Kostić**

CERTAIN CONTENTIOUS ISSUES RELATED TO THE SUSPENDED SENTENCE

SUMMARY

This paper addresses the issue of suspended sentence since it is a criminal sanction frequently applied in Serbia and statutory provisions regulating suspended sentence are also subject to frequent modification which altogether emphasizes the need of its continuous study. Within the general purpose of criminal sanctions, the purpose of a suspended sentence is to avoid imposing the sentence on an offender for a minor offence in cases when it can be reasonably expected that a warning with a threatened sentence shall suffice to prevent the offender from perpetrating other crimes. Suspended sentence can be granted only when the offender has been sentenced to less than two years imprisonment, however, on condition

* Research Associate, Attorney at Law (Belgrade), veljkodelibasic@mts.rs.

** Attorney at Law (Belgrade), info@tijanakostic.com.

(which was tightened in 2019) that the crime does not fall within the category of criminal offences for which an eight-year prison sentence (before it was 10 years) or longer can be delivered. Subjective reasons due to which suspended sentence cannot be granted have been also extended, so therefore, suspended sentence can be granted only if more than five years have elapsed from the time the judgment became final by which the offender was sentenced either to imprisonment or was pronounced a suspended sentence for a crime with premeditated intent. In view of the fact that a fine is still a form of punishment and, accordingly, a stricter criminal sanction than suspended sentence which is a non-custodial measure meaning a more lenient sanction, it would be quite acceptable if the legislator, as a limiting factor, also envisaged a fine for a crime with premeditated intent. As regards a five-year term calculated from the finality of judgment, a better solution would be that the period be calculated from the day of the sentence being served, prescribed or the day a pardon has been granted, i.e. from the day when the adherence monitoring period to probation conditions has expired. Furthermore, recently introduced statutory solutions would result in decrease in the number of suspended sentences in criminal sanctions structure. When it comes to suspended sentence supervision order, as it is rarely applied, it is necessary that minimum effort be invested in providing material conditions and human resources for carrying out this sanction which was found to be effective in many countries.

A serious omission of legislators is that the Criminal Procedure Code, when defining the institution of hearing for pronouncing a criminal sanction, leaves an option to the public prosecutor to propose passing of a suspended sentence with determining fine, which is contrary to the Criminal Code. This omission should be corrected by giving priority to the Criminal Code i.e. by excluding the option for the public prosecutor to propose such a sanction.

Key words: non-custodial measure, suspended sentence, criminal sanction, special proceedings, to pronounce/pass/deliver sanction.

UDK: 343.97:343.575(4)
doi: 10.5937/crimen2003325S

PREGLEDNI ČLANAK
PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 07.09.2020. / 23.11.2020.

*Kosara Stevanović**

SOCIAL TIES BETWEEN CRIMINAL NETWORKS IN COCAINE TRAFFICKING IN EUROPE

Abstract: This paper is highlighting the main criminal networks that are trafficking cocaine in Europe, through the lenses of social embeddedness and criminal network theories. We will try to show that social ties between European and Latin American organized crime networks, as well as between different European crime networks, are the main reason for the staggering success of European criminal groups in cocaine trafficking in the 21st century. In the beginning, we lay out the social embeddedness theory and criminal network theory, and then we review the main criminal networks involved in cocaine trafficking in Europe and social ties between them, with special attention to Serbian and Montenegrin criminal networks. At the end of the article, we analyze what role does ethnicity, seen as social ties based on common language and tradition, play in cocaine trafficking in Europe.

Keywords: cocaine trafficking, social ties, criminal networks, social embeddedness.

INTRODUCTION

The production of cocaine is specific for three Latin American countries – Peru, Bolivia, and Colombia,¹ while the United States has traditionally been the biggest cocaine market, due to proximity to producer countries.² However, cocaine trafficking has become a rising problem for most European countries since the beginning of the 21st century. An alarming trend was observed in the period 1998–2009, when cocaine consumption in Europe doubled from 63 to 124 tonnes, while in the US it has fallen from 267 to 157 tonnes during the same period.³ Besides, the highest level of purity of cocaine available in Europe is observed in 2016, alongside low prices.⁴ This trend continued into 2018 when there was the highest amount of

* Multidisciplinary Digital Publishing Institute, stevanovic.kosa@gmail.com.

1 EMCDDA /2018/: *European Drug Report: Trends and Developments*, Publications office of the European Union, Luxembourg, p. 25.

2 UNODC /2018/: *World Drug Report 2018: Analysis of Drug Markets – opiates, cocaine, cannabis, synthetic drugs*, United Nation publication, Vienna, p. 32.

3 M. Romero, M. Wigell /2013/: *Transatlantic drug trade – Europe, Latin America and the need to strengthen anti-narcotics cooperation*, Briefing Paper 132, Helsinki, p. 3.

4 F. Perraudin /2018/: Purity of cocaine in Europe at highest level in decade, report finds, <https://www.theguardian.com/society/2018/jun/07/purity-of-cocaine-in-europe-at-highest-level-in-decade-report-finds>.

seized cocaine ever recorded – amounting to 181 tonnes, with an increased level of cocaine purity and stable prices since 2008.⁵

This alarming data regarding the fast spread of cocaine trafficking in Europe, makes us wonder what is the main reason for this. Since it is not proximity as in the case of the United States, and since the route from Latin America to Europe is long and full of impediments for drug traffickers, we should look for the answer elsewhere. The author finds that data suggest that connections between European and Latin American criminal networks could be the reason for the spread of the cocaine market in Europe. For example, data show that a great amount of cocaine is imported in Europe through countries in Western Balkans and Southeast Europe, mainly through ports located on Adriatic and the Black Sea.⁶

What is indicative is that this expansion followed the market liberalization in this region after the fall of the Berlin Wall, which led to the strengthening of connections between criminal networks from the Balkans and cartels from Latin America.⁷ Although in the period 2011–2014 seized amount of cocaine in eastern Europe made only 2% of the total amount of seized cocaine in Europe, research indicates that we can now talk about the Balkan route for cocaine and ‘Balkan cartel’ as one of the main criminal networks.⁸ This is one of the most alarming trends in Balkan countries since the 1990s, and it deserves much more attention from academics and security officers not only in the Western Balkans but also in all European countries.

In light of these concerning indications and statistics regarding cocaine trafficking and consumption in Europe, the author thinks that research and law enforcement communities would highly benefit from more academic research about the European cocaine market, especially connections between European and Latin American cocaine trafficking networks. However, there is not enough body of work about subjects of cocaine trafficking in Europe and their social ties, which could be the main reason for the rise of ‘Balkan cartel’. The lack of empirical results on this topic is not surprising, since research about criminal networks is very hard to conduct and its empirical scope is very limited, let alone the research about the social connections between different criminal networks, which makes our subject even more complicated.

On the other hand, we feel that further research on this topic is necessary to understand how cocaine networks operate. Therefore, in this paper, we will analyze the subjects of cocaine trafficking in Europe by pointing out the social ties between main criminal networks that are involved in cocaine trafficking. We will try to offer some answers that will hopefully help us understand this problem a little bit more, by taking all research limitations and impediments into consideration. Since cocaine trafficking is comprised of various crime groups from Latin America and Europe, the purpose of this paper is to highlight social ties between these different

5 EMCDDA /2020/: *European Drug Report: Trends and Developments*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, p. 21.

6 UNODC /2011a/: *Drug situation analysis report – South Eastern Europe*, Vienna, p. 7.

7 UNODC, *ibid*.

8 EMCDDA and Europol /2016/: *EU drug markets report: In-depth analysis*, EMCDDA-Europol Joint publications, Luxembourg, p. 107.

crime groups, which plausibly are the main reason for the expansion of the European cocaine market.

Our methodology is based on document analysis, which is very helpful in regards to gaining relevant scope of statistical and qualitative data through a considerable number of institutional and research documents. On the other hand, we have to point out the limitation of this methodology when it comes to the possibility of gaining empirical reliable data since the empirical research in the field of organized crime is scarce. However, despite all those limitations, we hope that this paper will contribute to understanding how connections between criminal networks impact the rise of cocaine trafficking in Europe and that it will help us analyze the latest trends in the cocaine market in Europe. This paper will hopefully be of contribution not only to academics but also to the security and law enforcement community, in their efforts to understand and fight the illicit activity of cocaine traffickers.

Our theoretical frame will be social embeddedness and criminal network theories. Social embeddedness theory in criminology is presuming that social ties between members of criminal networks play a crucial role in organized crime.⁹ For example, a large number of migrants that came from Colombia to Europe in the 1990s formed a strong social connection between Colombian and European criminal groups that resulted in the rise of cocaine trafficking. Similarly, criminal network theory views subjects of organized crime as networks that are made of many interdependent 'nodes' which are connected by various relations and social ties.¹⁰ It will help us show how the European cocaine market is made of many criminal groups related to one another in international criminal networks.

At the beginning of the paper we shortly lay out the social embeddedness theory and criminal network theory, and then review social ties between European criminal groups, with a special reflection on Serbian and Montenegrin groups. At the end of the paper, we reflect on the role of ethnicity in cocaine trafficking in Europe, with no intention to justify 'alien conspiracy' theories, but merely to observe ethnic ties as social and kinship ties which are grouped around the same language, tradition, and origin.

1. SOCIAL EMBEDDEDNESS OF CRIMINAL NETWORKS

Social embeddedness theory is based on assumption that economic processes are based on social ties between economic actors. As organized crime is an illicit economic activity whose goal is profit, and also assumes strong social ties between actors because of the illegal and conspirative nature of the crime, this theory is useful for our analysis. Granovetter¹¹ thinks that social embeddedness accentuates the

9 E.R. Kleemans /2012/: Organized crime and the visible hand: A theoretical critique on the economic analysis of organized crime, *Criminology & Criminal Justice*, 13(5), pp. 615–629; E.R. Kleemans /2014/: Theoretical perspectives on organized crime – in: *Oxford handbook of organized crime* (L. Paoli, ed.), Oxford University Press, pp. 32–52.

10 P. Williams /2001/: Transnational criminal networks – in: *Networks and netwars: the future of terror, crime, and militancy*, 1382 (J. Arquilla, D. Ronfeldt, eds.), RAND Corporation, pp. 61–97.

11 M. Granovetter /1985/: Economic action and social structure: The problem of embeddedness, *American journal of sociology*, 91(3), p. 490.

role of personal relationships and the structure of those relations in building trust. Trust, which is the key to doing business, is based more on strength of personal relationships, than on an individual's reputation in society.¹² The importance of personal and ethnic ties are researched by authors like Albini,¹³ Ianni and Reuss-Ianni¹⁴ and Kleemans and van de Bunt,¹⁵ while Kleemans¹⁶ popularized social embeddedness in the field of criminology.

Kleemans and van de Bunt¹⁷ have analyzed how social embeddedness plays a vital role in international drug networks. They found that criminal networks operate in a very hostile environment, in some kind of a 'jungle', where there are no legal structures in which they can perform their transactions, like a bank for money transfers or the judiciary system for settling disputes.¹⁸ This absence of legal institutions, which would offer some degree of certainty in their social activities, constrain criminal networks to operate in an uncertain world. Criminals who are involved in illegal drug trafficking are facing many impediments in their efforts to efficiently distribute drugs from start to end. There are questions like how can suppliers guarantee that drugs will arrive safely to its destination, how can they be sure they will get money in exchange for drugs, and what to do in case of seizure from law enforcement or rival criminal groups.¹⁹

All these uncertainties are what differentiate illegal from legal activities and reasons why there is a crucial need for strong bonds and trust between members of criminal networks. However, it is not only 'strong' ties, but also 'weak' ties that are important in criminal networks. Strong ties are based on kinship and family ties, while weak ties are made deliberately with the people we meet in our daily activities.²⁰ Also, it is observed that social connections are mostly predetermined by social and geographical closeness, therefore people who perform their daily activities in the same geographical area and the same social circle are most probably to make social relations.²¹

If we look at international drug networks, the situation is much more complex than in the case of local criminal gangs. That is mostly because of geographical and social distance between different criminal groups from different countries. Kleemans calls these barriers 'structure holes' that need to be bridged so that international criminal networks could operate efficiently.²² Therefore, criminal networks

12 M. Granovetter, *ibid.*, p. 491.

13 J.L. Albini /1971/: *The American Mafia: Genesis of a legend*, New York.

14 F.A.J. Ianni, E. Reuss-Ianni /1972/: *A family business: Kinship and social control in organized crime*, New York.

15 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/: The social embeddedness of organized crime, *Transnational organized crime*, 5(1), pp. 19–36.

16 E.R. Kleemans /2012/, *op.cit.*, pp. 615–629; E.R. Kleemans /2014/, *op.cit.*, pp. 32–52.

17 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/, *op.cit.*, pp. 19–36.

18 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/, *ibid.*, p. 19.

19 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/, *ibid.*

20 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/, *ibid.*, p. 22.

21 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/, *ibid.*

22 E.R. Kleemans /2012/, *op.cit.*, p. 620.

that manage to connect with criminal groups from different countries and bridge these 'structural holes', become one of the most important international distributors of drugs. Therefore, we think that especially in the case of international drug trafficking, strong and weak ties play a very important, if not crucial role.

Trust between criminals is a crucial element of cocaine trafficking because the price of cocaine grows drastically as it travels to its destination countries in Europe. For the amount of coca leaves necessary to produce 1 kilo of cocaine, a farmer on the coca field in Latin America receives around 250 euros, while the wholesale price for that same kilo of cocaine in transit is between 12.000 and 15.000 euros.²³ Furthermore, at the end of the cocaine route, for example on the streets of Madrid, 1 kilo of pure cocaine costs around 80.000 euros.²⁴

Due to enormous financial benefits from international cocaine trafficking, it is even more important for crime networks to make sure that the drug is safely transported to its destination. Social ties are thought to be important in creating trust between members of criminal groups, which is necessary for illicit business as every member of the group depends on the other. These ties make cooperation between network members easier since they already know each other, but they also know that they will meet in the future.²⁵ As Kleemans explains it, they didn't only invest in their connection in the past, the so-called 'shadow of the past', but they are aware that their relationship in the present will bond them in the future, which he refers to as 'shadow of the future'.²⁶

Kleemans and Van de Bunt²⁷ found out that the most common occupational characteristic between Dutch criminals is the mobility of their job post, so a large number of offenders had a job in transport and logistics – taxi driver, car dealer, director of a transport company, warehouse employee, etc.²⁸ Also, most of the offenders could operate independently in their job post, and their occupations were 'social' – bar and disco owners, bodyguards, gold dealers, etc.²⁹ These findings indicate that there is a correlation between social contacts and crime. Jobs in the areas of transport and logistics provide the opportunity for international contact with different countries and different people, which plausibly makes a good foundation for transit crime. That is also true in the case of independent workers and workers in 'social' job posts since those occupations provide more opportunity to travel, socialize and meet a lot of different people, with whom they may connect into the criminal network.³⁰

23 D. Brombacher, G. Maihold /2009/: *The transatlantic cocaine business: Europe's options as it confronts new drug trafficking routes (WP)*, Working paper 45/2009, Elcano Royal Institute, Madrid, pp. 18–19.

24 D. Brombacher, G. Maihold, *ibid.*

25 E.R. Kleemans /2012/, *op.cit.*, p. 619.

26 E.R. Kleemans /2012/, *ibid.*

27 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /2008/: Organised crime, occupations and opportunity, *Global Crime*, 9:3, pp. 185–197.

28 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /2008/, *ibid.*, p. 189.

29 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /2008/, *ibid.*

30 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /2008/, *ibid.*, p. 195.

A study by Von Lampe and Ole Johansen³¹ also showed that social ties and trust are very important parts of organized crime. Since drug traffickers are faced with the risks of prosecution, arrests, drug seizures, and gang violence, the secrecy of their operations is a must, which highlights the necessity of deep mutual trust between members of a criminal network. Paoli also points out that in any European country with a relatively efficient state apparatus, criminals must work against the state, with a constant risk of detention and confiscation.³² Therefore, these groups and networks are created between individuals and groups with strong bonds, based either on long term friendships or kinship.

As organized crime is embedded in society, besides relational embeddedness (which is based on social relations), we can also talk about structural embeddedness, which refers to the structural context in which these relations are happening.³³ Structural embeddedness of cocaine trafficking on macro-level would pertain to trafficking routes, like airports and traditional air flights between different locations, or firms and companies that are used as fronts for illicit business or money laundering. Existing traditional, historical, and lingual connections between countries, for example between Netherlands Antilles and the Netherlands, or between Spain and Colombia, are fertile ground for both relational and structural embeddedness.

Besides social embeddedness theory, our analytical framework includes also a criminal network theory. We find that in the globalized world today when discussing international drug trafficking, we can see that criminal groups are organized in flexible and decentralized networks, rather than strict hierarchies. We can define a network as a series of ‘nodes’ that are connected, whether it be individuals, organizations, or groups.³⁴ On the micro-level, we can observe members of local criminal networks as nodes that are connected by various types of ties.

These ties can be based on ethnicity, kinship, friendship, or the same economic and transactional interests. In the case of international drug trafficking, we can look at different criminal networks as nodes that are connected to larger international drug networks. Since this paper analyzes how social ties between different cocaine networks are related to their rise and expansion, criminal network theory is a very useful framework for highlighting especially those ties and connections. These ties are not based on ethnicity and kinship, but rather on strategic reasons and long-term goals, which became an important element of organized crime during the 1990s.³⁵

Every crime group or individual involved in cocaine trafficking in Europe is a part (or a ‘node’) that has its function in the criminal network and it is connected to other nodes by different kinds of relationships. These relationships are built on trust, which is necessary because of the international and illicit nature of cocaine

31 K. Von Lampe, P.O. Johansen /2004/: Organized Crime and Trust: On the conceptualization and empirical relevance of trust in the context of criminal networks, *Global Crime*, 6(2), pp. 159–184.

32 L. Paoli /2004b/: The illegal drugs market, *Journal of Modern Italian Studies*, 9(2), p. 197.

33 H. Van de Bunt, D. Siegel, D. Zaitch /2014/: The social embeddedness of organized crime, *Oxford Handbooks Online*, Oxford University Press, p. 322.

34 P. Williams, *op.cit.*, p. 66.

35 P. Williams, *ibid.*, p. 75.

trafficking. The drug trafficking chain to Europe is very long since it stretches across the Atlantic, and it is impeded by a vast number of obstacles, like border controls, police investigations, and geographical distances, so only one group can't be active along the whole drug trafficking chain. That is why cooperation between various crime groups is needed for shipments to arrive safely from drug producers in Latin America to its destinations in Europe, and exactly by this cooperation is how the drug chain is created.

In the 1990s Dutch law enforcement and academic researchers recognized that most drug groups are organized as networks, rather than strict hierarchies, which was a common outlook on organized crime groups until then.³⁶ They noticed that organized crime is operating like entrepreneurship, where many flexible and fluid criminal groups were working together in various types of logistical arrangements.³⁷ When law enforcement and police officers realized that there is no 'mastermind' behind organized crime groups, they became concentrated to target criminal 'facilitators', who were bridging the gap between illegal activities and their legal partners.³⁸ That way, the critical link that tied different parts of the criminal network would have been removed, which would practically stop the bloodstream of the whole network.

However, Lemieux³⁹ finds that network is not well defined when it comes to a criminal organization, since a criminal network is not just a system of nodes and ties between them, but also has some other important traits. He thinks that there is a direct or indirect connection between pairs of actors in a network and that the main purpose of a network is internal pooling.⁴⁰ Pooling is important for network operations because criminal activities depend on the efficient sharing of information and other resources.⁴¹

Furthermore, what is important for pooling the resources inside one network and between multiple different networks, is the nature of the relationship which characterizes social ties.⁴² Even though the nature of social ties is very difficult to observe and research, we should make continuous attempts to analyze it, because it could provide valuable data about the organization and operation of criminal networks. Besides the nature or the quality of the connection, some other traits characterize the 'strength' of social ties, like the recency of contact, frequency of contact, and duration of the contact between two individuals.⁴³

36 P.A. Duijn, P.P. Klerks /2014/: Social network analysis applied to criminal networks: recent developments in Dutch law enforcement – in: *Networks and Network Analysis for Defence and Security* (A.J. Masys, ed.), Springer International Publishing Switzerland, p. 124.

37 P.A. Duijn, P.P. Klerks, *ibid.*

38 P.A. Duijn, P.P. Klerks, *ibid.*, pp. 124–125.

39 V. Lemieux /2003/: *Criminal Networks*, Research and Evaluation Branch Community, Contract and Aboriginal Policing Services Directorate Royal Canadian Mounted Police, Ottawa.

40 V. Lemieux, *ibid.*, p. 5.

41 V. Lemieux, *ibid.*

42 N. Coles /2001/: It's not what you know—It's who you know that counts. Analysing serious crime groups as social networks, *British Journal of Criminology*, 41(4), p. 590.

43 N. Coles, *ibid.*

Powell⁴⁴ researched network forms of organization and pointed out that hierarchies are not the end evolutionary stage of economic development, but that modern commerce is organized like family businesses, guilds, and cartels, in which there are no strict hierarchies and the boundaries are loose.⁴⁵ In hierarchical structures, there are clear boundaries between departments, clear divisions of authority, detailed mechanisms of making reports, and formal operating and decision-making procedures. On the other hand, the main traits of networks are interdependency between network members upon resources than the other members have, individuals don't operate independently and they are identified in relations to others, and relations between members are difficult to create and maintain, so the flexibility of members is very important.⁴⁶

Morselli⁴⁷ researched organized crime from the theoretical perspective of criminal networks while highlighting the crucial role of social embeddedness in criminal activities. He thinks that how 'network of contacts embeds individual actions has much to do in orienting the twists and turns that a given criminal career may take.'⁴⁸ Morselli also wrote about the important role of brokers in a network, who are highly efficient and low-constrained entrepreneurs. Brokers have a very good position in a social network, which allows them to receive recent and better information and information-based opportunities. Consequently, the broker can decide who will receive the information that is in his possession, which makes his position in the network even more valuable.⁴⁹

Research has proved that the key players in a network don't have authoritative roles, but the brokerage roles, which bring flexibility, integration, and creativity to the network organization and activities.⁵⁰ Besides these traits, brokers play a major role in the pooling of resources and coordination in criminal networks, so the presence of multiple brokers in a criminal network is likely to indicate its greater sophistication and organization.⁵¹ In the case of international drug trafficking, brokers are thought to play a crucial role in connecting different criminal groups, networks, and individuals, thus creating new opportunities for criminal endeavors of those networks and individuals.

Kleemans refers to people who create these connections between different groups as 'bridges' who fill the 'structural hole' made by numerous barriers to the international drug trade.⁵² Williams calls these mediators 'extenders' whose 'role is to extend the network by recruiting new members, by negotiating with other networks regarding collaboration, and by encouraging defectors from the world

44 W.W. Powell /1990/: Neither market nor hierarchy, *Organizational Behavior*, 12, pp. 295–336.

45 W.W. Powell, *ibid.*, p. 298.

46 W.W. Powell, *ibid.*, p. 303.

47 C. Morselli /2005/: *Contacts, opportunities, and criminal enterprise*, University of Toronto Press; C. Morselli /2009/: *Inside criminal networks*, Vol. 8, New York.

48 C. Morselli /2005/, *op.cit.*, p. 20.

49 C. Morselli /2005/, *ibid.*, p. 27.

50 C. Morselli /2009/, *op.cit.*, p. 16.

51 C. Morselli /2009/, *ibid.*, pp. 16–17.

52 E.R. Kleemans /2014/, *op.cit.*, pp. 38–39.

of business, government, and law enforcement'.⁵³ Granovetter, who studied the strength of weak ties, finds that these weak ties are crucial for connecting different social groups.⁵⁴ For example, Serb Dejan Stojanović Keka is thought to be a 'bridge' between the Montenegrin Kotor clan (before it split to Kavač and Škaljari clan) and Latin American cocaine producers, which enabled this clan to become one of the most powerful cocaine traffickers in Europe.⁵⁵

2. EUROPEAN CRIMINAL NETWORKS

Cocaine trafficking in Europe in the past was mainly organized by groups from Latin America, but that is changing since these crime gangs are now fragmented and selling licenses for cocaine trade to European crime groups.⁵⁶ These changes are speeding up after the demobilization of the main Colombian cocaine trafficker network – *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* (FARC), which started peace talks with the Colombian government in 2012.⁵⁷ This enabled European criminal networks to take part in the trafficking of large amounts of cocaine from Latin America, thanks to their social ties to Colombian crime groups, as well as with various groups originating from Europe, with whom they form a criminal network. For example, the author finds that Serbian 'drug lord' Darko Šarić and his criminal organization became serious cocaine traffickers possibly because of his connections to Colombian cocaine producers, but also with Italian criminal organizations.

Besides Šarić, groups from the United Kingdom, Spain, Netherlands, and Italy became important brokers in the European cocaine trade, mostly since they cooperate directly with cocaine producers in Latin America.⁵⁸ They are also connected, creating in that way European criminal networks. Since these bridges and cooperation between different criminal groups appear to be crucial for the rise of European criminal networks, we will now look at how different criminal groups are tied and connected.

When it comes to *British criminal networks*, security services discovered complex groups that are tied by strong kinship or ethnic ties, and are importing large amounts of cocaine. Pearson and Hobbs⁵⁹ noticed that the core of those networks makes only 4 to 5 people. The import of cocaine is coming from Colombia, while the middle-level market is made of flexible and complex groups that are based on

53 P. Williams, *op.cit.*, p. 83.

54 M. Granovetter /1983/: The strength of weak ties: A network theory revisited, *Sociological theory*, 1(1983), pp. 201–233.

55 D. Telesković /2020/: Koterski rat stigao do Ukrajine: Velika priča o sukobu škaljarskog i kavačkog klana, <https://www.nedeljnik.rs/koterski-rat-stigao-do-ukrajine-velika-prica-o-sukobu-skaljarskog-i-kavackog-klana/>.

56 EMCDDA and Europol /2016/: *EU drug markets report: In-depth analysis*, EMCDDA-Europol Joint publications, Luxembourg.

57 J. Otis /2014/: *The FARC and Colombia's illegal drug trade*, Wilson Center, p. 2.

58 L. Paoli /2004b/, *op.cit.*, pp. 186–207.

59 G. Pearson, D. Hobbs /2001/: *Middle market drug distribution*, Home office research study (227), London: The home office, pp. 27–41.

long-term social and family ties. London is the largest drug market, after which comes Liverpool as second, since now cocaine in Liverpool costs only 35 pounds per gram, while before 2000 this market didn't even exist.⁶⁰ Arguably one of the main reasons for this dramatic rise of the cocaine market in the UK is strong ethnic and social ties between a large number of immigrants that came from Colombia and Albania in the 1990s and members of British gangs.

Since Colombia is the main cocaine producer and the Albanian mafia plays a significant role in the drug market in the UK, social relations and friendships between immigrants and British gangs possibly enabled British criminals to make connections directly to people who produce and smuggle cocaine in Europe. The result of that is the drug market with a large amount of high-quality cocaine and much lower prices. An example of those connections is British man Andrew Deamer, who moved to Colombia and 'ran 345 million pounds cocaine ring in the Colombian town of Rionegro near Medellin.'⁶¹

Spanish criminal networks are also very active in the cocaine market in Europe, which is not surprising when we have in mind that through Spain goes the most prominent cocaine route – the Southwestern route.⁶² Expansion of the Spanish cocaine trade began in the 1980s, when groups from Galicia from Northwest Spain, shifted their operations from smuggling cigarettes to cocaine trafficking.⁶³ Organized crime groups from Galicia had legal businesses in fishing, which they used as a front for their illicit activities when they later got involved in cocaine trafficking with Colombian crime groups.⁶⁴

Even today, when there is a trend of redirecting cocaine shipments to the south of Spain through places like Algeciras, there is still a strong connection between crime groups from Galicia and Colombia. The contact is often made in prison, where people who have fishing boats, cars, and men, offer their services to the supplier, and this contact is made again when they come out of prison.⁶⁵ An example is a Galician man named Jorge Gomez Calvino, who by his activities in Colombia led to the arrest of 15 people in operation Poseidon, which cut the cocaine trafficking chain that started in Colombia and went through Spain into Europe.⁶⁶

Dutch criminal networks operate along the second most prominent cocaine route in Europe – The northwestern route, which goes through the Netherlands,

60 G. Pearson, D. Hobbs, *ibid.*, pp. 36–39.

61 J. Dalton /2018/: 'Britain's Escobar' suspected of masterminding giant Colombian cocaine racket arrested in dawn raid, <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/drugs-cocaine-andrew-deamer-pablo-escobar-colombia-dawn-raid-east-midlands-medellin-a8521311.html>.

62 L. Maftai /2012/: Illegal drug markets in Europe: the negative consequences of globalization, *CES Working papers*, 4(2), pp. 164–176.

63 A. Gimenez-Salinas /2015/: Spain: South American connection – in: *Financing of organized crime* (M. Levi, O. Shentov, B. Todorov, eds.), Sofia, pp. 162–169.

64 A. Gimenez-Salinas, *ibid.*, p. 162.

65 T. Barbulo /2019/: The new cocaine lords of Galicia, https://english.elpais.com/elpais/2019/04/10/inenglish/1554879472_974974.html.

66 T. Barbulo, *ibid.*

Belgium, and Germany.⁶⁷ The Netherlands is suitable for cocaine transit because of its busy harbors through which passes a large number of unchecked containers.⁶⁸ Therefore, as an investigative journalist Roberto Saviano says 'whoever controls the Netherlands has one of the arteries of the global drug market.'⁶⁹ That is why Van de Bunt, Kleemans, Bokhorst, et.al.⁷⁰ see a crime in the Netherlands primarily as transit crime. Organizational forms of Dutch criminal networks are flexible and there are no strict hierarchical structures.⁷¹

There are frequent contacts between Dutch criminal groups and countries that are historically and linguistically connected to the Netherlands, like the Netherlands Antilles and Suriname, which opened the door for the entry of cocaine from South America. The importance of these connections is seen by Kleemans and Van de Bunt, who made a point that people who migrated to the Netherlands in the 1960s and 1970s coincidentally came from countries that later became drug producers or transit countries.⁷² These migrations formed a network of connections between countries in South and Central America and the Netherlands, which is a plausible reason why Dutch crime groups grew their illicit activities into an international network. There is also a problem of 'Mocro mafia' or criminal networks in which members originate from Morocco, who are mostly stationed in Amsterdam and Utrecht and who are shipping cocaine from Colombia to Spain and Portugal.⁷³

One of the most important criminal networks which operate in the Netherlands, among a great number of others, is Italian 'Ndrangheta, which members use Italian immigrants to smuggle drugs for them.⁷⁴ The origin of its name is in the Greek language, and means 'behaving like a real man.'⁷⁵ 'Ndrangheta represents a coalition of hundreds of 'families' or mafia-like groups, with up to 5.000 members⁷⁶ and draws around 62% of its profits from the drug trade, mainly cocaine trafficking.⁷⁷ This network is responsible for a staggering 80% of the European drug trade, with a profit of around 60 billion dollars per year.

67 D. Brombacher, G. Maihold, *op.cit.*, p. 11.

68 EMCDDA and Europol /2016/, *op.cit.*, p. 106.

69 A. Holligan /2019/: Is Netherlands becoming a narco-state?, <https://www.bbc.com/news/world-europe-50821542>.

70 H. Van de Bunt, E.R. Kleemans, R.J. Bokhorst, et.al. /2007/: Organized crime in the Netherlands. Third report of the Organized Crime Monitor. The Hague.

71 P. Gruter, D. Van De Mheen /2005/: Dutch cocaine trade: The perspective of Rotterdam cocaine retail dealers, *Crime, law and social change*, 44(1), pp. 19–33.

72 E.R. Kleemans, H.G. Van de Bunt /1999/, *op.cit.*, p. 23.

73 EU-OCS /2020/: Suspected Dutch-Moroccan gang leader arrested in Colombia, <https://eu-ocs.com/suspected-dutch-moroccan-gang-leader-arrested-in-colombia/>.

74 M. De Boer, E.R. Kleemans /2013/: Italian Mafia in the Netherlands, *Sicurezza e scienze sociali*, 1(3), p. 8.

75 Đ. Ignjatović, M. Škulić /2010/: *Organizovani kriminalitet*, Beograd, p. 71.

76 L. Paoli /2004a/: Italian Organized Crime: Mafia Associations and Criminal Enterprises, *Global Crime*, 6(1), p. 20.

77 F. Calandra /2017/: Between Local and Global: the 'Ndrangheta's drug Trafficking Route, *International Annals of Criminology*, 55(1), p. 80.

The key for 'Ndrangheta's success in illicit business is that after World War II it has kept relations with immigrants who migrated to Germany, USA, Australia, Belgium, Colombia, and France, and then used those family ties to spread its criminal network to all over the world.⁷⁸ Police operations Columbus I and II discovered a trafficking network for cocaine import in Europe that stretched through Costa Rica, New York, and Calabria. The importance of brokers in Mexico, Bolivia, and Peru has also been noticed, while the core of the network is organized as a family business.⁷⁹ Thanks to its long tentacles, 'Ndrangheta became a big cocaine distributor from South America to Europe back in the 1990s,⁸⁰ but continues to play a great role in the cocaine market.

Besides 'Ndrangheta, there are three other *Italian organized crime groups* (Camorra, Cosa Nostra, and Sacra Corona Unita), among which Camorra is most active in the European cocaine market. Italian Mafia had a strong presence in the European drug market even back in the 1980s when some members of the Roman gang Banda della Magliana got caught in the Netherlands for smuggling cocaine from Colombia to Italy.⁸¹ Camorra is very active in Europe as a cocaine drug importer and distributor. There is an example of one member of Camorra who got caught with 23 kg of cocaine, and who was part of the distribution chain from Colombia, through Venezuela to the Netherlands and Belgium.⁸² In June 2020 also 23 members of Camorra were arrested for drug dealing, and they were believed to have bought cocaine through brokers from 'Ndrangheta.⁸³

Camorra is also believed to have imported an incredible shipment of 14 tons of ISIS made amphetamines named Captagon to the port of Salerno⁸⁴, which points to the dangerous and growing connection between organized crime and terrorism. This Italian crime organization also has a strong presence in Spain because members of Camorra view Spain as a country with traditionally low risk of detection,⁸⁵ but also since Camorra first emerged in Spain, and it later spread to Italy when the dynasty of Bourbon was in power.⁸⁶ Therefore, family and traditional ties that bind members of criminal groups between these two countries most probably made the foundation upon which international criminal network appeared. One recent example was two Camorra members that were trafficking cocaine to Spain but had maintained strong ties with Italy.⁸⁷

78 F. Calandra, *ibid.*, pp. 81–82.

79 F. Calandra, *ibid.*, p. 85.

80 L. Paoli /2004a/, *op.cit.*, pp. 21–23.

81 M. De Boer, E.R. Kleemans /2013/, *op.cit.*, p. 3.

82 M. De Boer, E.R. Kleemans /2013/, *ibid.*, pp. 3–8.

83 Ansa /2012/: 26 Camorra drugs arrests (5), https://www.ansa.it/english/news/general_news/2020/06/03/26-camorra-drugs-arrests-5_8108a248-8521-47de-9038-d5cdaef5d59.html.

84 J. Guy, S. Halasz, V. DiDonato, G. Tuysuz /2020/: Italian police claim world's largest drug bust after \$US1.1 billion of amphetamines seized, <https://www.ctvnews.ca/world/italian-police-claim-world-s-largest-drug-bust-after-us-1-1-billion-of-amphetamines-seized-1.5007211>.

85 F. Calderoni, G. Berlusconi, L. Garofalo, L. Giommoni, F. Sarno /2016/: The Italian mafias in the world: A systematic assessment of the mobility of criminal groups, *European Journal of Criminology*, 13(4), p. 12.

86 Đ. Ignjatović, M. Škulić, *op.cit.*, p. 71.

87 F. Calderoni, G. Berlusconi, L. Garofalo, L. Giommoni, F. Sarno, *op.cit.*, p. 14.

3. SERBIAN AND MONTENEGRIN CRIMINAL NETWORKS

Serbian and Montenegrin criminal networks emerged as major actors in the cocaine trade in Europe since the beginning of this century, due to their direct connections with Colombian crime groups. That is why recently we can talk about the Balkan cocaine route, which is forming alongside the traditional heroin route. These networks also managed to impose their strong presence in Italy, where they have become main cocaine traders beside Italian criminal networks.⁸⁸

Thanks to their connections to Latin American cocaine producers, Serbian and Montenegrin groups import huge amounts of drugs in Italy, approximately 3 tons a month,⁸⁹ and also distribute it to other European countries. Serbian criminal networks are successful in the drug trade probably because of their paramilitary structure and their experience in tobacco and arms smuggling in Yugoslav wars, during which they accumulated first capital and began to cooperate with Italian criminal gangs.⁹⁰

Cocaine is usually imported in Balkans through ports in Thessaloniki, Varna, and Burgas,⁹¹ but also through the coast of Romania. Romanian police seized over 1 ton of cocaine on its coast in 2019 and arrested two men from Serbia who imported the drugs from South America. The seized drug was high-quality cocaine of 90% purity, with a market worth around 300 million euros.⁹² This historic seizure is a good indicator of the fast spread of cocaine trafficking networks through the Balkans, which was never seen before.

In 2009 in a joint police operation of Serbian Security Information Agency, American Drug Enforcement Agency, and Uruguay's police, named symbolically 'Balkan warrior', near Montevideo was seized 3 tons of cocaine. The drug was trafficked by a criminal network which was led by Darko Šarić. Before his surrender, Šarić was the leader of a powerful Balkan criminal organization that imported huge amounts of cocaine into Europe between 2006 and 2009 from Brazil, Uruguay, and Argentina. Because of his social relations to Italian crime organizations, Šarić became the main cocaine importer to the Italian market after 'Ndrangheta.⁹³ On the other side of the Atlantic, he cooperated with Colombian crime group Rastrojos, which are known for their collaboration with European criminal groups.⁹⁴

88 F. Terenghi, A. Di Nicola /2015/: Italy: an increasingly competitive market – in: *Financing of organized crime* (M. Levi, O. Shentov, B. Todorov, eds.), Sofia, pp. 78–105.

89 B. Pavlović, S. Dojčinović /2018/: Tužilac Mario Venditi: Razotkrivanje fenomena Šarić, <https://www.krik.rs/tuzilac-mario-venditi-razotkrivanje-fenomena-saric/>.

90 F. Terenghi, A. Di Nicola, *op.cit.*, p. 84.

91 UNODC /2014/: *The illicit drug trade through South-Eastern Europe*, Vienna.

92 B. Jovanović /2019/: Rumunska policija zaplenila tonu kokaina, uhapšeni srpski državljani, <https://www.krik.rs/rumunska-policija-zaplenila-tonu-kokaina-uhapseni-srpski-drzavljani/>.

93 E. Manjini /2010/: Italijanska veza Darka Šarića, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=963550>.

94 G. Ramsey /2012/: A Look at Serbian Kingpin's Latin America Connections, <https://www.insight-crime.org/news/analysis/a-look-at-one-serbian-kingpins-latin-america-connections/>.

After Šarić surrendered in 2014, the gap in the cocaine market was filled by the Kotor clan, a crime group from town Kotor in Montenegro, which then split into two clans – Škaljari and Kavači clan. Kotor clan was connected to Šarić through Miroljub Miša Radulović and Dragan Dudić Fric.⁹⁵ This group also had social ties to Latin American main cocaine trafficker FARC through ‘middle man’ who originated from Balkans and lived in South America, who was suspected to be Dejan Stojanović Keka.⁹⁶

The author finds that the man who had the role of ‘middle man’ between the Kotor clan and FARC was the crucial link that bonded these two criminal groups into an international cocaine network. The plausible reason why the middle man is so important is that the drug route across the Atlantic is filled with barriers like geographical distance and social and lingual differences between the producer and consumer countries.⁹⁷ Therefore, these barriers need to be bridged by a man who earned great trust inside the criminal network, and who creates a link between the ‘nodes’ in the network. As Coles points out, these ‘brokers’ are very important in creating communication links between groups in an international criminal network.⁹⁸

Since the broker’s social relations are very important for criminal network operations, usually when some crime group members are arrested, his connections are redirected to different ‘nodes’ in the network. We can see this after the arrest of Šarić – when he was out of the picture, his social relations were maintained by members of the Kotor clan, who used those connections to climb the ladder in the cocaine market. This is supportive of criminal networks theory and indicates that networks are much difficult to break because of their flexible and decentralized structure.

Since these networks are made of a high number of individuals and groups which are interdependent and connected by social relations, there is no one ‘drug lord’ who controls the whole network. This indicates the inefficiency of ‘Mr. Big’ strategy, which implies that by the arrest of the mastermind of the organization, the whole organization would be dismantled.⁹⁹ The author finds that the error of this approach is the false premise that the criminal organization is a hierarchical structure with the boss on its top. Even if the criminal network is centralized by a certain degree, by drug seizures and police activities it becomes more decentralized, while at the same time drug trade doesn’t decrease.¹⁰⁰

95 D. Telesković /2020/: Koterski rat stigao do Ukrajine: Velika priča o sukobu škaljarskog i kavačkog klana, <https://www.nedeljnik.rs/koterski-rat-stigao-do-ukrajine-velika-prica-o-sukobu-skaljarskog-i-kavackog-klana/>.

96 D. Telesković, *ibid.*

97 E.R. Kleemans /2014/, *op.cit.*, p. 38.

98 N. Coles /2001/, *op.cit.*, p. 585.

99 C. Morselli /2009/, *op.cit.*, p. 15.

100 C. Morselli /2009/, *ibid.*, pp. 85–101.

4. IMMIGRANT CRIMINAL NETWORKS

Ethnicity is widely studied as an indicator of organized crime by authors like Bovenkerk and Siegel,¹⁰¹ Bovenkerk, Siegel, and Zaitch,¹⁰² Tonry,¹⁰³ Kahanec and Zimmerman¹⁰⁴ and Ignjatović.¹⁰⁵ Ignjatović says that it is observed both in the US and in Europe, that ethnic minorities are often involved in crimes regarding drug trafficking because of their desire to climb the social ladder in the societies they live in.¹⁰⁶ The reasons for their involvement in drug trafficking are large immigrant diaspora in consumer countries, strong family and local ties, and access to drugs and trafficking routes, among others.¹⁰⁷

It seems that ethnic background does play a role in drug trafficking, since ethnic minorities usually have low social and economic status in countries they migrated to and where they are not well integrated.¹⁰⁸ However, if we look at ethnic ties as grouped social ties that are based on a common language, tradition, and geographic origin, we can expand the theoretical usefulness of ethnic theories and avoid 'alien conspiracy' theories. Therefore, we presume that strong social and family ties between close people are the primary source of ethnic connectivity and not the other way around.

Paoli and Reuter found that three ethnic groups that are involved in the heroin and cocaine trade in Europe have large diaspora in at least one European country.¹⁰⁹ There are 5 million Turks in Europe that are connected to their homeland which possibly allows them to smuggle large amounts of heroin and be unnoticed.¹¹⁰ Around 1.4 million Albanians are living abroad across Europe, which is about one-fourth of the Albanian population, as well as half of million Colombians, who immigrated mostly to Spain in the 1990s, where they are involved in importing cocaine from their homeland.¹¹¹

Albanian criminal networks manage almost 5 billion pounds worth of cocaine market in the UK.¹¹² Albanians started working directly with the Colombian pro-

101 D. Siegel, F. Bovenkerk /2000/: Crime and manipulation of identity among Russian-speaking immigrants in the Netherlands, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(4), pp. 424–444.

102 F. Bovenkerk, D. Siegel, D. Zaitch /2003/: Organized crime and ethnic reputation manipulation, *Crime, Law and Social Change*, 39(1), pp. 23–38.

103 M. Tonry /1997/: Ethnicity, crime, and immigration, *Crime and justice*, 21, pp. 1–29.

104 M. Kahanec, K.F. Zimmermann /2011/: International Migration, Ethnicity, and Economic Inequality – in: *The Oxford Handbook of Economic Inequality* (B. Nolan, W. Salverda, T. M. Smeeding, eds.), Oxford University Press.

105 Đ. Ignjatović /2008/: Organizovani kriminalitet i etnička pripadnost, *Pravni život*, 9, pp. 3–22.

106 Đ. Ignjatović /2008/, *ibid.*, pp. 4–5.

107 Đ. Ignjatović /2008/, *ibid.*, p. 13.

108 L. Paoli, P. Reuter /2008/: Drug Trafficking and Ethnic Minorities in Western Europe, *European Journal of Criminology*, 5(1), pp. 13–37.

109 L. Paoli, P. Reuter /2008/, *ibid.*, p. 24.

110 L. Paoli, P. Reuter /2008/, *ibid.*

111 L. Paoli, P. Reuter /2008/, *ibid.*

112 M. Townsend /2019/: Kings of cocaine: how the Albanian mafia seized control of the UK drugs trade, <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/13/kings-of-cocaine-albanian-mafia-uk-drugs-crime>.

ducers and managed to buy 1 kg of cocaine for 4.000–5.000 pounds, while other gangs were buying it for 22.500 pounds from Dutch networks. This resulted in the highest quality of the drugs since the 1990s and lowest prices in the last 10 years.¹¹³ Albanians cooperate with 'Ndrangheta which gave them access to ports of Rotterdam and Antwerp.¹¹⁴ They are also active in Western European countries, like Germany, where police arrested an Albanian who smuggled 613 kg of cocaine from Colombia to Albania.¹¹⁵

Albanian criminal networks are based on strict rules and they are comprised of cells with 4–10 people from the same village or family since Albanian clans are based on blood ties.¹¹⁶ In the UK, Belgium, Italy, and Switzerland members of Albanian networks are embedded in those societies through marriages with local women, they refuse to live in ghettos, they push to get legal documents and citizenships of European countries, they cooperate with local crime gangs and they are buying small private businesses like bars.¹¹⁷ In the case of Albanian crime, we can see how relational and structural embeddedness enables a criminal network to become almost invisible by blending in with the rest of society.

It is observed that some members of the *Nigerian* community in Europe are also prominent cocaine importers and distributors in Europe and that they are stationed mainly in Amsterdam where they usually work as couriers on air flights from Netherlands Antilles and Surinam.¹¹⁸ Since board control had been tightened, they shifted to different routes like the Dominican Republic, Peru, and Mexico. Some crime groups from Western Africa (Nigeria, Ghana) import cocaine to the UK, because of numerous immigrants from that region. It is thought that Nigerians are the most common cocaine traffickers in France (in 2006 they made one-third of all arrested foreigners who were charged for cocaine trafficking).¹¹⁹ Ignjatović explains this by Nigerians' entrepreneurship skills, moral disorientation due to their government's corruption during a long period, and weak civil society.¹²⁰ Besides these factors, large diaspora and their social and family connections are the most probably the crucial reason for their drug trade activities in Europe.¹²¹

Colombians mostly migrated to Spain and the United Kingdom, especially from the 1980s and 1990s, when Colombian diaspora in these countries quickly grew in size.¹²² In the period 2004–2007, between 21% and 26% of all foreigners arrested for cocaine smuggling in Spain were Colombians.¹²³ This data shouldn't surprise us

113 M. Townsend, *ibid.*

114 M. Townsend, *ibid.*

115 The local /2018/: Germany arrests Albanian over record cocaine smuggling, <https://www.thelocal.de/20180505/germany-arrests-albanian-over-record-cocaine-smuggling>.

116 X. Raufer, S. Quere /2005/: *Albanska mafija*, Beograd.

117 X. Raufer, S. Quere, *ibid.*, p. 114.

118 UNODC /2011b/: *The transatlantic cocaine market*, Research Paper, Vienna, p. 39.

119 UNODC /2011b/, *ibid.*, p. 40.

120 Đ. Ignjatović /2008/, *op.cit.*, p. 18.

121 Đ. Ignjatović /2008/, *ibid.*

122 A. Bermudez /2011/: The "Diaspora Politics" of Colombian migrants in the UK and Spain, *International Migration*, 49(3), pp. 128–130.

123 UNODC /2011b/, *op.cit.*, p. 38.

since Colombians traditionally cooperate with Galician crime groups, with whom they import drugs, so they are mostly involved in large drug trades.¹²⁴ However, they are also active in the Italian cocaine market, where they mostly cooperate with 'Ndrangheta and arrange big cocaine shipments hidden in containers.¹²⁵ There is a big community of Colombians originating from Cali and Medellin in the Netherlands, so in the 1990s the number of Colombian prisoners was 20 times bigger than the number of Dutch prisoners.¹²⁶ This big Colombian community throughout Europe is arguably one of the crucial reasons for the cocaine market expanding since it enabled European crime networks to make direct connections to crime groups that produce and distribute cocaine in Latin America.

CONCLUSION

In this paper, we tried to show how social ties between European and Latin American criminal networks, but also between different criminal networks in Europe, are one of the main reasons for the rise of European criminal groups in the cocaine trade. We acknowledge the limited scope of our research since there is scarce data and empirical research on organized crime and especially about activities and social connections between members of criminal networks. Within these limitations, the author hopes that this paper contributes to understanding the emerging trends in cocaine trafficking and the way criminal networks operate in the European cocaine market.

Since all cocaine producer countries are in Latin America, the author finds that European criminal networks greatly benefited from making social ties to those groups, primarily because they got direct access to cocaine, which allowed them to become a major subject of cocaine trafficking in Europe. Since social embeddedness theory presumes that criminal activities are based on social ties, and criminal network theory reflects on the relations between groups inside the network, the author finds that these theories are a very useful analytical frame in analyzing connections between criminal networks involved in cocaine trafficking.

On the example of Darko Šarić and his criminal network, we analyzed the role that social ties between his network and criminal networks from Colombia and Italy played in their success in the cocaine trade. Even when Šarić was arrested, his social ties were redirected to the Kotor clan, which took his place as cocaine importer in Europe. Besides Serbian and Montenegrin criminal groups, the author finds that social relations play a major role in the rise of other cocaine smugglers, among which are British, Dutch, Italian, and immigrant networks. 'Ndrangheta, the biggest cocaine trafficker in Europe, used emigrants after World War II to make strong social connections in countries in all parts of the world. Dutch criminal networks have also used immigrants from Netherlands Antilles and Suriname to make connections to cocaine producer and transit countries. At the end of the paper, we

124 UNODC /2011b/, *ibid.*

125 UNODC /2011b/, *ibid.*, pp. 39–40.

126 UNODC /2011b/, *ibid.*

have seen that ethnicity can be a predictor of immigrants' involvement in cocaine trafficking, due to their low social and economic status, but also because of strong social relations they have with their origin country.

To fight cocaine trafficking it is necessary to have a strategic approach based on the knowledge of flexibility, decentralization, and interdependence of criminal groups in cocaine networks. Therefore, we should consider replacing 'Mr. Big' strategy in fighting organized crime, since removing a „kingpin“ doesn't solve the problem, as seen in the case of Šarić. We need a solution that is more efficient and that is based on international police cooperation, data sharing, and trust between police and security forces across countries. Also, the rigid and bureaucratic structure of law enforcement needs to be modernized into flexible operating networks, or otherwise, it won't be able to stand up to always adaptable organized crime networks. All these issues are very important and they make a good starting point for some future research endeavors.

REFERENCES

- Albini, J. L. /1971/: *The American Mafia: Genesis of a legend*, New York.
- Ansa /2012/: 26 Camorra drugs arrests (5), https://www.ansa.it/english/news/general_news/2020/06/03/26-camorra-drugs-arrests-5_8108a248-8521-47de-9038-d5cdaef5d59.html.
- Barbulo, T. /2019/: The new cocaine lords of Galicia, https://english.elpais.com/elpais/2019/04/10/inenglish/1554879472_974974.html.
- Bermudez, A. /2011/: The “Diaspora Politics” of Colombian migrants in the UK and Spain, *International Migration*, 49(3).
- Bovenkerk, F., Siegel, D., Zaitch, D. /2003/: Organized crime and ethnic reputation manipulation, *Crime, Law and Social Change*, 39(1).
- Brombacher, D., Maihold, G. /2009/: *The transatlantic cocaine business: Europe's options as it confronts new drug trafficking routes (WP)*, Working paper 45/2009, Elcano Royal Institute, Madrid.
- Calandra, F. /2017/: Between Local and Global: the 'Ndrangheta's drug Trafficking Route, *International Annals of Criminology*, 55(1).
- Calderoni, F., Berlusconi, G., Garofalo, L., Giommoni, L., Sarno, F. /2016/: The Italian mafias in the world: A systematic assessment of the mobility of criminal groups, *European Journal of Criminology*, 13(4).
- Coles, N. /2001/: It's not what you know—It's who you know that counts. Analysing serious crime groups as social networks, *British Journal of Criminology*, 41(4).
- Dalton, J. /2018/: 'Britain's Escobar' suspected of masterminding giant Colombian cocaine racket arrested in dawn raid, <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/drugs-cocaine-andrew-deamer-pablo-escobar-colombia-dawn-raid-east-midlands-meddellin-a8521311.html>.
- De Boer, M., Kleemans, E.R. /2013/: Italian Mafia in the Netherlands, *Sicurezza e scienze sociali* 1(3).
- Duijn, P. A., Klerks, P. P. /2014/: Social network analysis applied to criminal networks: recent developments in Dutch law enforcement – in: *Networks and Network Analysis for Defence and Security* (Masys, A.J., ed.), Springer International Publishing Switzerland.

- EMCDDA /2018/: *European Drug Report: Trends and Developments*, Publications office of the European Union, Luxembourg.
- EMCDDA /2020/: *European Drug Report: Trends and Developments*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EMCDDA and Europol /2016/: *EU drug markets report: In-depth analysis*, EMCDDA-Europol Joint publications, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EU-OCS /2020/: Suspected Dutch-Moroccan gang leader arrested in Colombia, <https://eu-ocs.com/suspected-dutch-moroccan-gang-leader-arrested-in-colombia/>.
- Gimenez-Salinas, A. /2015/: Spain: South American connection – in: *Financing of organized crime* (Levi, M., Shentov, O., Todorov, B., eds.), Sofia.
- Granovetter, M. /1983/: The strength of weak ties: A network theory revisited, *Sociological theory* 1(1983).
- Granovetter, M. /1985/: Economic action and social structure: The problem of embeddedness, *American journal of sociology*, 91(3).
- Gruter, P., Van De Mheen, D. /2005/: Dutch cocaine trade: The perspective of Rotterdam cocaine retail dealers, *Crime, law and social change*, 44(1).
- Guy, J., Halasz, S., DiDonato, V., Tuysuz, G. /2020/: Italian police claim world's largest drug bust after \$US1.1 billion of amphetamines seized, <https://www.ctvnews.ca/world/italian-police-claim-world-s-largest-drug-bust-after-us-1-1-billion-of-amphetamines-seized-1.5007211>.
- Holligan, A. /2019/: Is Netherlands becoming a narco-state? <https://www.bbc.com/news/world-europe-50821542>.
- Ianni, F.A.J., Reuss-Ianni, E. /1972/: *A family business: Kinship and social control in organized crime*, New York.
- Ignjatović, Đ. /2008/: Organizovani kriminalitet i etnička pripadnost, *Pravni život*, 9.
- Ignjatović, Đ., Škulić, M. /2010/: *Organizovani kriminalitet*, Beograd.
- Jovanović, B. /2019/: Rumunska policija zaplenila tonu kokaina, uhapšeni srpski državljani, <https://www.krik.rs/rumunska-policija-zaplenila-tonu-kokaina-uhapseni-srpski-drzavljan/>.
- Kahanec, M., Zimmermann, K.F. /2011/: International Migration, Ethnicity, and Economic Inequality – in: *The Oxford Handbook of Economic Inequality* (Nolan, B., Salverda, W., Smeeding, T. M., eds.), Oxford University Press.
- Kleemans, E.R. /2012/: Organized crime and the visible hand: A theoretical critique on the economic analysis of organized crime, *Criminology & Criminal Justice*, 13(5).
- Kleemans, E.R. /2014/: Theoretical perspectives on organized crime – in: *Oxford handbook of organized crime* (Paoli, L., ed.) Oxford University Press.
- Kleemans, E.R., Van de Bunt, H.G. /1999/: The social embeddedness of organized crime, *Transnational organized crime*, 5(1).
- Kleemans, E.R., Van de Bunt, H.G. /2008/: Organised crime, occupations and opportunity, *Global Crime*, 9:3.
- Lemieux, V. /2003/: *Criminal Networks*, Research and Evaluation Branch Community, Contract and Aboriginal Policing Services Directorate Royal Canadian Mounted Police, Ottawa.
- Maftai, L. /2012/: Illegal drug markets in Europe: the negative consequences of globalization, *CES Working papers*, 4(2).
- Manjini, E. /2010/: Italijanska veza Darka Šarića. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=963550>.

- Morselli, C. /2005/: *Contacts, opportunities, and criminal enterprise*, University of Toronto Press.
- Morselli, C. /2009/: *Inside criminal networks*, Vol. 8, New York.
- Otis, J. /2014/: *The FARC and Colombia's illegal drug trade*, Wilson Center.
- Paoli, L. /2004a/: Italian Organized Crime: Mafia Associations and Criminal Enterprises, *Global Crime*, 6(1).
- Paoli, L. /2004b/: The illegal drugs market, *Journal of Modern Italian Studies*, 9(2).
- Paoli, L., Reuter, P. /2008/: Drug Trafficking and Ethnic Minorities in Western Europe, *European Journal of Criminology*, 5(1).
- Pavlović, B., Dojčinović, S. /2018/: Tužilac Mario Venditi: Razotkrivanje fenomena Šarić, <https://www.krik.rs/tuzilac-mario-venditi-razotkrivanje-fenomena-saric/>.
- Pearson, G., Hobbs, D. /2001/: *Middle market drug distribution*, Home office research study (227), London: The home office.
- Perraudin, F. /2018/: Purity of cocaine in Europe at highest level in decade, report finds, <https://www.theguardian.com/society/2018/jun/07/purity-of-cocaine-in-europe-at-highest-level-in-decade-report-finds>.
- Powell, W.W. /1990/: Neither market nor hierarchy, *Organizational Behavior*, 12.
- Ramsey, G. /2012/: A Look at Serbian Kingpin's Latin America Connections. *InSight Crime*, <https://www.insightcrime.org/news/analysis/a-look-at-one-serbian-kingpins-latin-america-connections/>.
- Raufar, X., Quere, S. /2005/: *Albanska mafija*, Beograd.
- Romero, M., Wigell, M. /2013/: *Transatlantic drug trade – Europe, Latin America and the need to strengthen anti-narcotics cooperation*, Briefing Paper 132, The Finish institute of international affairs, Helsinki.
- Siegel, D., Bovenkerk, F. /2000/: Crime and manipulation of identity among Russian-speaking immigrants in the Netherlands, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(4).
- Telesković, D. /2020/: Koterski rat stigao do Ukrajine: Velika priča o sukobu školjarskog i kavačkog klana, <https://www.nedeljnik.rs/koterski-rat-stigao-do-ukrajine-velika-prica-o-sukobu-skaljarskog-i-kavackog-klana/>.
- Terenghi, F., Di Nicola, A. /2015/: Italy: an increasingly competitive market – in: *Financing of organized crime* (Levi, M., Shentov, O., Todorov, B., eds.), Sofia.
- The local /2018/: Germany arrests Albanian over record cocaine smuggling, <https://www.thelocal.de/20180505/germany-arrests-albanian-over-record-cocaine-smuggling>.
- Tonry, M. /1997/: Ethnicity, crime, and immigration, *Crime and justice*, 21.
- Townsend, M. /2019/: Kings of cocaine: how the Albanian mafia seized control of the UK drugs trade, <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/13/kings-of-cocaine-albanian-mafia-uk-drugs-crime>.
- UNODC /2011a/: *Drug situation analysis report – South Eastern Europe*, Vienna.
- UNODC /2011b/: *The transatlantic cocaine market*, Research Paper, Vienna, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Transatlantic_cocaine_market.pdf.
- UNODC /2014/: *The illicit drug trade through South-Eastern Europe*. Vienna, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Illicit_DT_through_SEE_REPORT_2014_web.pdf.
- UNODC /2018/: *World Drug Report 2018: Analysis of Drug Markets – opiates, cocaine, cannabis, synthetic drugs*, United Nation publication, Vienna.
- Van de Bunt, H., Kleemans, E.R., Bokhorst, R.J., et al. /2007/: *Organized crime in the Netherlands*, Third report of the Organized Crime Monitor, The Hague.

- Van de Bunt, H., Siegel, D., Zaitch, D. /2014/: The social embeddedness of organized crime, *Oxford Handbooks Online*, Oxford University Press.
- Von Lampe, K., Johansen, P.O. /2004/: Organized Crime and Trust: On the conceptualization and empirical relevance of trust in the context of criminal networks, *Global Crime*, 6(2).
- Williams, P. /2001/: Transnational criminal networks – in: *Networks and netwars: the future of terror, crime, and militancy*, 1382 (Arquilla, J., Ronfeldt, D., eds.), RAND Corporation.

Kosara Stevanović*

SOCIJALNA POVEZANOST KRIMINALNIH MREŽA U KRIJUMČARENJU KOKAINA U EVROPI

APSTRAKT

Autorka u radu prikazuje dominantne kriminalne organizacije koje se bave krijumčarenjem kokaina na teritoriji Evrope, kroz prizmu socijalne povezanosti i teorija o kriminalnim mrežama. Autorka pokazuje da su najvažniji faktori koji doprinose ogromnom uspehu kriminalnih grupa u krijumčarenju narkotika u 21. veku upravo socijalne veze između različitih evropskih i latinoameričkih organizovanih kriminalnih grupa, ali i veze koje postoje između samih kriminalnih organizacija koje deluju na evropskom kontinentu. Na samom početku prikazana je teorija o socijalnoj povezanosti, kao i teorija o kriminalnim mrežama. Potom je dat pregled dominantnih kriminalnih grupa koje su uključene u trgovinu kokainom na teritoriji Evrope, a ukazano je i na socijalne veze koje među njima postoje. Poseban akcenat stavljen je na organizovane grupe koje deluju na tlu Srbije i Crne Gore. Na samom kraju, analizira se uloga koju etnička pripadnost, koja se smatra društvenom vezom zasnovanom na zajedničkom jeziku i tradiciji, igra u trgovini kokainom u Evropi.

Ključne reči: trgovina kokainom, socijalna povezanost, kriminalne mreže, socijalna uključenost.

* Multidisciplinary Digital Publishing Institute, stevanovic.kosa@gmail.com.

*Minja Blažić Pavićević**

SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVIČNOG DELA – POJAM, PRAVNA PRIRODA I KORIŠĆENJE SPORAZUMA O PRIZNANJU KRIVIČNOG DELA KAO DOKAZA

Apstrakt: Sporazum o priznanju krivičnog dela predstavlja institut na temelju kog se poslednjih godina vrlo često okončava krivični postupak. Iniciran od strane odbrane i prihvaćen od strane tužilaštva ili obratno nije sporan u situacijama kada se konkretan krivični događaj vezuje za jednog učinioca krivičnog dela. Situacija se dodatno usložnjava u situacijama kada u konkretnom slučaju postoje sublimirani instituti saizvršilaštva, saučesništva, postojanja grupe ili organizovane kriminalne grupe. Naime, pitanje koje savremena praksa nameće jeste kako tretirati sporazum o priznanju krivičnog dela jednog učinioca krivičnog dela u odnosu na ostale učinioce krivičnog dela. Iako važeće zakonske odredbe o sporazumu o priznanju krivičnog dela ne predviđaju obavezu zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela svih okrivljenih u jednom krivičnom postupku, odbrana veoma često ostaje nemoćna kod predloga tužilaštva da se kao dokaz u krivičnom postupku koristi presuda kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela jednog od učinioca. Pored ovog pitanja praksa je takođe nametnula i pitanje kako koristiti iskaz okrivljenog koji je zaključio sporazum o priznanju krivičnog dela, kao i da li se presuda kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela može koristiti kao dokaz u drugom krivičnom postupku.

Ključne reči: sporazum o priznanju krivičnog dela, saizvršilaštvo, dokaz, krivični postupak.

UVODNA RAZMATRANJA

Sporazum o priznanju krivičnog dela, u formi u kojoj je normiran važećim Zakonikom o krivičnom postupku¹ (u daljem tekstu ZKP), sedam godina nakon otpočinjanja njegove primene postao je institut koji se redovno koristi u najrazličitijim krivičnim postupcima. Iako tradicionalno ne pripada konceptu evropskokontinentalnog prava, odnosno kako pojedini autori navode, nekada je pokušaj nagodbe mogao biti tretiran kao pokušaj korupcije², sporazum o priznanju krivičnog dela predstavlja čest način okončanja krivičnog postupka, odnosno temelj osuđujućih presuda. Iako potekao iz sistema porotničkog odlučivanja, u velikoj meri pravno, ali i psihološko-sociološki različitog u odnosu na profesionalni sastav suda, kao i činje-

* Advokat, master prava i student doktorskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, minjablazic@hotmail.com.

1 Zakonik o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

2 M. Škulić, G. Ilić /2012/: *Kako je propala reforma – Šta da se radi*, Beograd, p. 89.

nicu da je isti nastao kao način da se okrivljeni priznanjem krivičnog dela privoli da se pojavi kao svedok protiv drugih, možda „ozbiljnih“, učinilaca krivičnih dela³, sporazum o priznanju krivičnog dela je kao institut zaživeo i na strani optužbe, a i na strani odbrane. Upravo činjenica na temelju koje je nastao ovaj institut nije bila odlučujuća u domaćem krivičnoprocesnom zakonodavstvu iz prostog razloga što važeći Zakonik sadrži tri vrste sporazuma između javnog tužioca i okrivljenog, te predviđa posebne mogućnosti svedočenja okrivljenog ili osuđenog, a sporazum o priznanju krivičnog dela ostavlja kao način okončanja krivičnog postupka, koji u svojoj biti nema za svrhu korišćenje sporazuma protiv drugih učinilaca krivičnog dela. U smislu navedenog postavlja se pitanje zašto se u praksi sve češće javlja situacija, gotovo nerešiva za odbranu, korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza, odnosno kao utvrđene činjenice protiv drugih učinilaca krivičnog dela.

1. SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVIČNOG DELA

Sporazum o priznanju krivičnog dela, prema odredbama ZKP predstavlja jedan od tri sporazuma javnog tužioca i okrivljenog, ali koji zapravo jedini predstavlja posebnu krivičnoprocesnu formu⁴. Sporazum o priznanju krivičnog dela predstavlja uprošćenu krivičnoprocesnu formu⁵ zasnovanu na sporazumu stranaka, u kom se ishod krivičnog postupka temelji na prethodnom dogovoru stranaka⁶. Osnovna obeležja ove uprošćene krivičnoprocesne forme su potpuno isključenje dokaznog postupka i ograničeno korišćenje pravnih lekova. Sistem sporazuma bazira se na dogovoru i određenim ustupcima, a isti u domaćem zakonodavstvu nije uslovljen vrstom i težinom krivičnog dela, kao ni visinom zaprećene kazne ili svojstvom okrivljenog lica⁷. I pored brojnih kontroverzi i oprečnih mišljenja u pogledu prednosti i mana navedenog instituta, institut sporazuma o priznanju krivičnog dela, iako tvorevina anglosaksonskog pravnog sistema⁸, postao je sastavni deo savremenog krivičnoprocesnog zakonodavstva evropskokontinentalnih sistema⁹. Iako je praktična primena navedenog instituta zasnovana na ostvarivanju ekonomičnosti i efikasnosti postupka¹⁰, a što se može istaći kao prednost na strani pravosudnih organa¹¹, sa druge strane se interes okrivljenog može sagledati u kontekstu potencijalno blažeg kažnja-

- 3 M. Škulić, G. Ilić /2012/: *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – Reforma u stilu „Jedan korak napred – dva koraka nazad“*, Beograd, p. 94.
- 4 Kod sporazuma o svedočenju okrivljenog i sporazuma o svedočenju osuđenog, primarna svrha je davanje iskaza koje služi za otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje drugog krivičnog dela, a sekundarna okončanje krivičnog postupka.
- 5 S. Brkić /2016/: *Krivično procesno pravo II*, Novi Sad, p. 230.
- 6 S. Brkić /2004/: *Racionalizacija krivičnog postupka i uprošćene procesne forme*, Novi Sad, p. 436.
- 7 S. Brkić: *ibid.*, p. 438.
- 8 M. Škulić /2016/: *Krivično procesno pravo*, Beograd, p. 332.
- 9 M. Jimeno-Bulnes /2013/: *American Criminal Procedure in European Context*, *Cardozo Journal of International and Comparative Law*, Vol. 21, No. 2, pp. 409–459.
- 10 S. Bejatović /2015/: *Efikasnost krivičnog postupka kao međunarodni pravni standard i reforma krivičnog procesnog zakonodavstva Srbije (norma i praksa)*, *NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo*, No. 2, pp. 23–54.
- 11 M. Grubač /2011/: *Nove ustanove i nova rešenja Zakonika o krivičnom postupku Srbije od 26. septembra 2011. godine*, *Pravni zapisi*, No. 2, pp. 467–514.

vanja, brzine i izvesnosti u pogledu ishoda postupka, izbegavanja javnog suđenja i smanjenja troškova postupka¹². Nesumnjivo je da interes tužilaštva može postojati u slučaju kada nema „sigurnog optuženja, ili „sigurnog potkrepljivanja optužnice, određenim dokazima, te se u tom smislu rizik opstanka optužnice svodi na minimum. Sa druge strane, interes odbrane se može zasnivati na oprečnim elementima, odnosno ukoliko postoje čvrsti dokazi na strani tužilaštva. Takođe je značajno istaći da priznanje okončava potrebu za prikupljanjem dokaza, te na taj način minimizuje angažovanje tužilaštva u dokazivanju postojanja krivičnog dela, ali na teret iznalaženja materijalne istine. Imajući u vidu da se ishod krivičnog postupka temelji na načelu slobodnog sudijskog uverenja (ZKP čl. 16), a ne na načelu materijalne istine, postojanje i dobrovoljno zaključenje sporazuma nije u suprotnosti sa navedenim načelom, ali ni u suprotnosti sa drugim načelima. U smislu navedenog, na temelju dobrovoljnog priznanja okrivljenog, neće postojati povreda pretpostavke nevinosti, čak ni u slučaju ukoliko je sporazum iniciran od strane javnog tužioca¹³ imajući u vidu da ponuda ne obavezuje, kao ni povreda prava na izjavljivanje pravnog leka, imajući u vidu da se okrivljeni prihvatanjem sporazuma dobrovoljno odriče prava na izjavljivanje pravnog leka. U prilog navedenom Evropski sud za ljudska prava je u presudi *Deweer protiv Belgije*¹⁴ zauzeo stav da se okrivljeni može odreći prava na pravično suđenje, u kontekstu izricanja sankcije bez suđenja, pod uslovom da njegov pristanak nije prisilan.

Sporazum o priznanju krivičnog dela prema ZKP-u može se zaključiti od donošenja naredbe o sprovođenju istrage, pa sve do završetka glavnog pretresa¹⁵. U slučaju da se sporazum postigne do faze potvrđivanja optužnice, o sporazumu, čije su sve obavezne elemente u pismenoj formi ugovorili tužilac i okrivljeni, uz obavezno učešće branioca, odlučuje sudija za prethodni postupak, čime se odstupa od načela zbornosti suđenja, odnosno nakon potvrđivanja optužnice o sporazumu odlučuje predsednik veća. U konkretnom slučaju nailazimo na još jedno odstupanje, a to je da se u konkretnom slučaju na optužnicu ne primenjuju pravila o ispitivanju optužnice (ZKP čl. 313, st. 5). Iz navedenog proizlazi da okrivljeni priznaje krivično delo, optužnica se ne ispituje, sudija za prethodni postupak ili predsednik veća usvaja sporazum, ukoliko sadrži sve obavezne elemente sporazuma¹⁶, a okrivljeni se odriče prava na izvođenje dokaza na glavnom pretresu, kao

- 12 E. Ivičević Karas, D. Puljić /2013/: Presuda na temelju sporazuma stranaka u hrvatskom kaznenom procesnom pravu i praksi Županijskog suda u Zagrebu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, No. 2, pp. 823–849.
- 13 M. Milovanović /2010/: Sporazum o priznanju krivice – *Pro et Contra*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 2, pp. 415–431.
- 14 Case *Deweer v. Belgium*, app. no. 6903/75, Judgment of 27 February 1980.
- 15 ZKP, čl. 313.
- 16 Zakonik o krivičnom postupku u čl. 314. predviđa obavezan sadržaj sporazuma: 1. Opis krivičnog dela koji je predmet optužbe, 2. Priznanje okrivljenog da je učinio krivično delo iz optužbe, 3. Vrstu, meru ili raspon kazne ili druge krivične sankcije, 4. Sporazum o troškovima krivičnog postupka, o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim delom i o imovinskopravnom zahtevu, 5. Izjavu o odricanju stranaka i branioca od prava na žalbu protiv odluke o prihvatanju sporazuma, osim u izričito predviđenim slučajevima, 6. Potpis stranaka i branioca. Zakonik takođe istim članom predviđa i fakultativne elemente sporazuma i to u odnosu na mogućnost odustajanja od krivičnog gonjenja za druga krivična dela, koja nisu predmet sporazuma, izjavu o

i prava na izjavljivanje pravnog leka, osim u slučaju kada predmet optužbe nije krivično delo (ZKP, čl. 338, st. 1) ili ukoliko se presuda ne odnosi na predmet sporazuma (ZKP, čl. 319).

Kako bi se navedena tvrdnja potkrepila stvarnim korišćenjem ovog instituta u praksi, ukazaće se na činjenicu da je Više javno tužilaštvo u Novom Sadu, prema upisniku o podnetim predlozima za zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela u periodu od 01.01.2017. do 31.12.2017. imalo ukupno 83 upisa, od ukupno 4233 predmeta, a u periodu od 01.01.2018. do 01.08.2018. godine 120 predloga sporazuma od ukupno 2434 predmeta, dok je posebno odeljenje za suzbijanje korupcije Višeg tužilaštva u Novom Sadu u istom periodu imalo 25 predloga sporazuma od 2185 predmeta¹⁷. Osnovno tužilaštvo u Novom Sadu je prema upisniku o podnetim predlozima za zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela u periodu od 01.01.2017. do 31.12.2017. imalo 362 predloga sporazuma od ukupno 5382 predmeta, a u periodu od 01.01.2018. do 01.08.2018. godine 207 predloga sporazuma od ukupno 3391 predmeta¹⁸. Više javno tužilaštvo u Beogradu je u 2016. imalo ukupno 257 predloga sporazuma o priznanju krivičnog dela, a u 2017. ukupno 220 predloga¹⁹, dok je Prvo osnovno javno tužilaštvo imalo 962 predloga sporazuma o priznanju krivičnog dela u toku 2017. od predmeta primljenih u 2017. od kojih je Prvi osnovni sud u Beogradu prihvatio 844 sporazuma, a uključujući i predmete iz prethodnih godina ukupno 1013, od kojih je sud prihvatio 850 predloga sporazuma²⁰.

Imajući u vidu činjenicu da je sporazum o priznanju krivičnog dela institut koji se koristi u praksi, odnosno institut kojim se okončava krivični postupak, neophodno je ukazati na određene praktične, ali i teorijske probleme primene navedenog instituta.

U praksi se sporazum o priznanju krivičnog dela najčešće sastoji iz priznanja onoga što se okrivljenom stavlja na teret krivičnom prijavom i/ili naredbom o sprovođenju istrage. U smislu navedenog funkcionisanje sporazuma, iako u biti protivno načelu materijalne istine, ne može biti tretirano kao nepravično za okrivljenog. Primena instituta u tom smislu može izazvati moralne polemike, najčešće u pogledu visine izrečene kazne, ali ukoliko u konkretnom krivičnom postupku postoji samo jedan izvršilac krivičnog dela, opravdanje instituta se vrlo lako može potkrepiti činjenicom da je okrivljeni imao mogućnost da se ne odriče svih prava koje mu pruža opšti krivični postupak, a da je tužilaštvo imalo mogućnost da vodi opšti krivični postupak²¹. Situacija se dodatno usložnjava u postupcima gde su uključeni instituti

prihvatanju određenih obaveza i dogovora u pogledu imovine proistekle iz krivičnog dela koja će okrivljenom biti oduzeta.

17 Informator o radu Višeg javnog tužilaštva u Novom Sadu za 2018, http://www.ns.vi.jt.rs/images/dokumenti/dokumenti_pdf_lat/informator_vjtns_2018_lat.pdf, 08. novembar 2018.

18 Informator o radu Osnovnog javnog tužilaštva u Novom Sadu za 2018, <http://www.ns.os.jt.rs/>, 08. novembar 2018.

19 Informator o radu Višeg javnog tužilaštva u Beogradu, <http://bg.vi.jt.rs/index.php/informator-ogradu/>, 08. novembar 2018.

20 Informator o radu Prvog osnovnog javnog tužilaštva u Beogradu, http://prvo.os.jt.rs/wp-content/uploads/2018/09/Informator_o_radu-a%C5%BEuriran-10.09.18.pdf, 08. novembar 2018.

21 Navedeno se odnosi i na posebne postupke, odnosno na prava koja su okrivljenom zagarantovana u opštem krivičnom postupku i posebnim postupcima.

saučesništva, postojanje grupe²² ili organizovane kriminalne grupe²³. Naime postavlja se pitanje šta se dešava u situaciji ukoliko više lica učestvuje u radnji izvršenja, u slučaju podstrekavanja, pomaganja, odnosno kako sporazum o priznanju krivičnog dela jednog saizvršioca može uticati na položaj drugog saizvršioca u krivičnom postupku. I pored činjenice da se učestvovanje više lica u ostvarenju krivičnog dela može ispoljiti na različite načine²⁴, u radu će se posebna pažnja posvetiti pitanju uticaja sporazuma o priznanju krivičnog dela na ostale okrivljene u krivičnom postupku, ali ne i na pitanje njihove uloge ili odgovornosti²⁵. U pogledu pitanja uticaja sporazuma o priznanju krivičnog dela ukazaće se na problem korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza u krivičnom postupku.

2. SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVIČNOG DELA KAO DOKAZ

Sporazum o priznanju krivičnog dela predstavlja institut koji je u velikoj meri obrađen u domaćoj, ali i inostranoj literaturi, ali se čini da je mala pažnja posvećena pitanju dejstva, posledica i dometa sporazuma o priznanju krivičnog dela. Iako su brojna pitanja otvorena, radi sveobuhvatnijeg sagledavanja problema korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela, pre svega će se ukazati na određene teorijske probleme, pojedina uporednopravna rešenja, kao i na probleme u praksi.

Sporazum o priznanju krivičnog dela, kako je već i navedeno, nije sporan u situacijama kada postoji jedan učinilac krivičnog dela, ali postoje brojni problemi u praksi kada je jedan okrivljeni zaključio sporazum o priznanju krivičnog dela, a u odnosu na ostale okrivljene se i dalje vodi opšti ili poseban krivični postupak. Iako se bilo koji krivični postupak uvek mora posmatrati u kontekstu javnog interesa, postavlja se pitanje da li ova uprošćena krivičnoprocesna forma može da se tumači na isti način. Naime, govori se o institutu koji više ima odnos, kako često navodi sudija Apelacionog suda u Beogradu Miodrag Majić²⁶, *inter partes*, a ne *erga omnes* i to na temelju činjenice da je u konkretnom postupku javnost isključena, odnosno odstupa se od načela javnosti, da se oštećeno lice ne može protiviti sporazumu, niti ima bilo kakve procesne mogućnosti osporavanja istog, kao i da se drugi okrivljeni u inicijalno istom krivičnom postupku mogu upoznati sa sadržinom sporazuma tek nakon pravnosnažnosti presude kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivič-

22 Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2015-isp. 107/2005-isp. 72/2009, 111/2009, 121/2013, 104/2013, 108/2014, 94/2016, grupom smatra najmanje tri lica povezanih radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih dela koja ne moraju da imaju definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu (čl. 112, st. 22).

23 Krivični zakonik, organizovanu kriminalnu grupu definiše kao grupu od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi (čl. 112, st. 35).

24 Z. Stojanović /2010/: *Krivično pravo: opšti deo*, Beograd, p. 221.

25 I. Vuković /2015/: *Kauzalnost radnje pomagača u odnosu na delo izvršioca*, *Crimen*, No. 1, pp. 46–60.

26 <https://misamajic.com/2016/02/15/presuda-na-osnovu-priznanja-krivicnog-dela-kao-dokaz/>, 02. mart 2019.

nog dela. Postoje i mišljenja domaćih autora da sporazum o priznanju krivičnog dela predstavlja sporazum *sui generis*²⁷, ali i pojedinih inostranih autora koji sporazum o priznanju krivičnog dela posmatraju kao ugovor²⁸. Navedene karakteristike sporazuma o priznanju krivičnog dela znače da ne postoji mogućnost osporavanja sporazuma van odnosa odbrana-tužilaštvo, a da sud prihvata sporazum ako su ispunjeni uslovi predviđeni zakonom, ne zadirući u samo priznanje. Sudija za prethodni postupak, odnosno predsednik veća ispituje samo da li je okrivljeni svesno i dobrovoljno priznao krivično delo, da li je svestan posledica prihvatanja priznanja, da li postoje drugi dokazi koji nisu u suprotnosti sa datim priznanjem i da li je kazna u skladu sa zakonom²⁹. U odnosu na pitanje postojanja drugih dokaza, koji nisu u suprotnosti sa datim priznanjem, u praksi se najčešće dešava da priznanje sadržinski odgovara navodima iz krivične prijave, naredbe o sprovođenju istrage, optužnice ili optužnog predloga, odnosno da dato priznanje nije u suprotnosti sa dokazima koji su prikupljeni u određenoj fazi postupka. Navedeno ne znači da u svakom konkretnom slučaju okrivljeni mora priznati sve što mu se stavlja na teret, ali ukoliko predlog potekne od odbrane, tužilaštvo retko ulazi u „nagodbu“, šta će biti priznato, odnosno u kom obimu će biti priznato. U odnosu na pitanje dobrovoljnosti priznanja, odnosno svesti o posledicama datog priznanja, kroz kratko pitanje upućeno od strane sudije okrivljeni potvrđuje da je priznanje dobrovoljno, kao i da je svestan posledica datog priznanja.

Na osnovu navedenog postavlja se pitanje da li sporazum o priznanju krivičnog dela može predstavljati dokaz u krivičnom postupku za druga okrivljena lica, imajući u vidu da načelo materijalne istine nije predviđeno kao neprikosnoveno načelo krivičnog postupka. Pobude za zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela mogu biti najrazličitije, ali da li se korišćenjem presude o priznanju krivičnog dela povređuje pravo na odbranu, imajući u vidu da se sporazum tretira kao utvrđena činjenica, a da odbrana drugih okrivljenih lica nije imala priliku da prisustvuje davanju iskaza, postavlja pitanja, odnosno osporava i dokazuje suprotno od datog priznanja. Pored navedenog postavlja se pitanje da li korišćenjem sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza biva povređeno pravo na pravično suđenje, odnosno da li je povređeno pravo na „jednakost oružja“. U praksi se najčešće dešava da tužilaštvo kao dokaz predloži presudu kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela³⁰, da se odbrana protivi izvođenju navedenog dokaza, ali da sud prihvata predloženi dokaz. U praksi se dešava i da se sporazum o priznanju krivičnog dela koristi i u drugim krivičnim predmetima, odnosno da se priznanje krivičnog dela od strane jednog lica, koje obuhvata i opis samog događaja i uključenost drugih lica, koristi kao dokaz protiv drugog okrivljenog lica u drugom krivičnom postupku. Razlika između ove dve situacije se sastoji u tome što sud najčešće dozvoljava da se lice koje je zaključilo sporazum o priznanju krivičnog dela sasluša u drugom krivičnom

27 V. Djurdjić, D. Subotić /2010/: *Procesni položaj javnog tužioca i efikasnost krivičnog postupka*, Beograd, p. 74.

28 R.E. Scott, W. Stuntz /1992/: *Plea Bargaining as Contract*, *Yale Law Journal*, Vol. 101, pp. 1909–1968.

29 V. Bajović /2015/: *Odmeravanje kazne i sporazum o priznanju krivičnog dela*, *NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo*, No. 2, pp. 179–190.

30 V. Delibašić /2017/: *Sporazum javnog tužioca i okrivljenog o priznanju krivičnog dela*, *Kultura polisa*, No. 32, pp. 361–373.

postupku, dok kada se radi o istom krivičnom postupku, predlog za saslušanjem osuđenog lica se odbija. U praksi se takođe dešavaju i situacije da se u slučaju više učinilaca krivičnog dela, krivični postupak razdvoji u odnosu na lice koje je u pregovorima za zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela, ali da se iskaz dat pred tužilaštvom, pa čak i ukoliko se iskaz razlikuje od prethodnih iskaza, posmatra kao odlučujući dokaz odnosno temelj osuđujuće presude drugih okrivljenih lica. Stručna javnost je postavila još jedno pitanje, o kom su mišljenja za sada podeljena, a to je ukoliko se sporazum može koristiti u kom obimu se može koristiti. Mišljenja stručne javnosti koja podržavaju mogućnost korišćenja sporazuma zapravo u velikoj meri olakšavaju posao tužilaštva u pogledu dokazivanja činjenica, ali ograničavaju odbranu u pravu na osporavanje dokaza.

Ukoliko se postavi pitanje kako se može tretirati ovakav dokaz, koji evidentno odbrana ne može osporavati, a u kontekstu činjenice da se ovakvi dokazi ne mogu podvesti ni pod zakonsku definiciju nezakonitih niti nevaljanih dokaza³¹, te u tom smislu ne mogu biti isključeni, kako se odbrana može efikasno suprotstaviti navedenom dokazu.

Odredbe važećeg zakonodavstva ne daju odgovore na postavljena pitanja, a stručni i naučni krugovi su podeljeni u mišljenjima o navedenim pitanjima. Odbrana zastupa stav da se navedeni institut ne bi trebao koristiti kao dokaz, dok sa druge strane za tužilaštvo je mnogo lakše da u postupku ima čvrst dokaz, ili činjenice koje ne mora dokazivati.

Sa druge strane se postavlja pitanje da li bi spremnost tužilaštva za zaključenje sporazuma bila velika i u situaciji ukoliko bi važeći zakonski tekst sadržao odredbu kojom bi zabranio korišćenje sporazuma van konkretnog odnosa okrivljeni-tužilac. Kao logično nameće se i pitanje zašto zakon predviđa tri vrste sporazuma javnog tužioca i okrivljenog ukoliko svi postoje zarad istog cilja, a to je korišćenje sigurnog dokaza. U smislu navedenog ne treba zanemariti činjenicu da sporazum o priznanju krivičnog dela ipak predstavlja uprošćenu krivičnoprocesnu formu, odnosno način racionalizacije krivičnog postupka, čija je primarna svrha okončanje krivičnog postupka, a ne korišćenje kao dokaza.

U krivičnim postupcima u kojima postoji više učinilaca krivičnog dela, pitanje korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela jednog okrivljenog jeste veoma ozbiljno pitanje od čijeg ishoda u velikoj meri može zavisiti položaj drugih okrivljenih u krivičnom postupku. Naime, ukoliko se sagleda pitanje trenutka u kom se sporazum može zaključiti, sporazum o priznanju krivičnog dela se može zaključiti od donošenja naredbe o sprovođenju istrage, odnosno od procesnog momenta u kome je dovoljno postojanje osnovane sumnje, ali ne i opravdane sumnje. U skladu sa važećom zakonskom normom mogućnost za zaključenjem sporazuma, a u kontekstu pitanja postojanja drugih dokaza, ne zahteva postojanje skupa činjenica koji neposredno potkrepljuju osnovanu sumnju, već samo činjenica koje neposredno ukazuju da je određeno lice učinilac krivičnog dela. Pored navedenog, okrivljeni vođen svojim ličnim pobudama može odlučiti da je celishodnije da zaključi sporazum o priznanju krivičnog dela, odnosno da prizna ono što mu se krivičnom prijavom i/ili naredbom o sprovođenju istrage i/ili optužnicom, odnosno optužnim predlogom

31 T. Bugarski /2014/: *Dokazne radnje u krivičnom postupku*, Novi Sad, p. 15.

stavlja na teret. Imajući u vidu navedeno čini se da korišćenje sporazuma o priznanju krivičnog dela može u velikoj meri otežati položaj drugih okrivljenih u krivičnom postupku, odnosno ograničiti pravo na odbranu i pravo na pravično suđenje. I u situaciji kada se sporazum o priznanju krivičnog dela zaključi nakon stupanja na snagu optužnice, ili optužnog predloga, činjenica da se u krivičnom postupku ne utvrđuje materijalna istina, već da se cene dokazi, od kojih jedan od dokaza ne može biti osporavan, dovodi okrivljene u neravnopravan položaj, odnosno onemogućava da se okrivljeni izjasni o dokazima koji ga terete. To dalje znači da okrivljeni biva uskraćen u pravu da osporava činjenice i dokaze koji ga terete, jer se i pored nepostojanja načela materijalne istine sporazum o priznanju krivičnog dela tretira kao istinit dokaz. To dalje znači da se mogućnošću korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza okrivljeni ograničavaju u korišćenju zagarantovanih prava i samim tim stavljaju u neravnopravan položaj.

3. SPORAZUM O PRIZNANJU U UPOREDNOM PRAVU

Pre elaboracije pitanja korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza, analiziraće se pojedina uporednopravna rešenja, te problem sagledati i iz uporednopravnog aspekta. Posebno će se istaći razlog uvođenja sporazuma o priznanju krivičnog dela, odnosno sporazuma o kazni u konkretno krivičnoprocesno zakonodavstvo, a sa ciljem sagledavanja postavljenog problema u domaćem zakonodavstvu i praksi.

Sporazum o priznanju krivičnog dela koji poznaju evropskokontinentalni pravni sistemi, a koji vodi poreklo od američkog modela sporazuma u velikoj meri se razlikuje i to pre svega u pogledu pitanja šta sporazum može obuhvatati. Američki model sporazuma zapravo čini mogućnost pregovaranja o kvalifikaciji dela (*charging bargaining*), pokretanju odnosno nepokretanju krivičnog postupka (*plea bargaining*), smanjenju kazne (*sentencing bargaining*), ali i dogovore o saradnji u cilju prikupljanja informacija (*crown witness*)³². Institut nagodbe se menjao, oblikovao i prilagođavao društvenim promenama i potrebama, a postoje mišljenja da je uveden iz razloga potrebe za ekonomičnijim i efikasnijim postupkom, ali i da je rastuća složenost procesa suđenja doprinela razvoju instituta nagodbe. Pored navedenog, razvoju instituta nagodbe doprineli su i povećanje stope kriminala, proširenje materijalnog krivičnog prava i birokratizacija službenika³³. Zakon o krivičnom postupku Republike Hrvatske³⁴ predviđa samo sporazum o kazni, odnosno donošenje presude na temelju sporazuma stranaka. Presuda se donosi na osnovu izjave za donošenje presude na temelju sporazuma, a pojedini autori smatraju da je jedan od razloga uvođenja ovog instituta upravo efikasno i sigurno sprovođenje postupka u situacijama kada postoje optužnice sa većim brojem izvršilaca krivičnog dela³⁵. Pre samog prihvatanja sporazuma, Zakon predviđa obavezu ispitivanja i potvrđivanja optužni-

32 Federal rules of Criminal procedure, <https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp>, 08. novembar 2018.

33 A. Alschuler /1979/: Plea Bargaining And Its History, *Columbia Law Review*, Vol. 79, No. 1, pp. 1–43.

34 Zakon o kaznenom postupku, *Narodne Novine*, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, čl. 359–364.

35 N. Cambj /2013/: Sporazumijevanje prema noveli Zakona o kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, No. 2, pp.663–678.

ce. Kod krivičnih dela protiv života i tela, kao i kod krivičnih dela protiv polnih sloboda, kod kojih se može izreći kazna zatvora u trajanju dužem od 5 godina, Zakon predviđa ispunjenje još jednog uslova. Naime, uslov za zaključenje sporazuma o kazni, kod tačno određenih krivičnih dela kod kojih je visina zaprećene kazne zatvora u trajanju dužem od 5 godina, je saglasnost oštećenog, odnosno njegovih bliških srodnika. Navedeno ograničenje je bilo predmet brojnih stručnih rasprava, ali i predmet oprečnih mišljenja dela skupštinske radne grupe, koja je smatrala da se autonomija oštećenih lica mora ograničiti. Upravo pobornici ovakvog mišljenja su stava da je primena navedenog ograničenja u velikoj meri uticala na visinu kazne koja se izriče, odnosno da je visina izrečene kazne znatno viša kod krivičnih postupaka koji se okončavaju sporazumom uz saglasnost oštećenog lica u odnosu na visinu kazne koja se izriče u opštem krivičnom postupku, odnosno postupcima koji se ne okončavaju sporazumom³⁶. Zakon o krivičnom postupku Savezne Republike Nemačke³⁷ predviđa mogućnost zaključenja sporazuma, ali je veoma važno istaći da postoji mogućnost suda da u prikladnim slučajevima, koji nisu posebno navedeni, dogovori sa strankama dalji tok i okončanje postupka. Mogućnost suda da dogovori sa strankama dalji tok i okončanje postupka nije izuzeto od primena načela materijalne istine, te u tom smislu nakon davanja iskaza okrivljenog sud može proširiti izvođenje dokaza na sve činjenice i sredstva dokazivanja koje su relevantne za konačnu odluku. Navedena odredba jasno propisuje da ključnu ulogu u zaključenju sporazuma ima sud, ali da sporazum ne oslobađa obavezu suda da u cilju utvrđenja materijalne istine ocenjuje dokaze o svim odlučujućim činjenicama. Pojedini autori čak navode da je osnov za zaključenje sporazuma kompletno sprovedena istraga, što potkrepljuje činjenicu važnosti načela materijalne istine u nemačkom krivičnom pravu³⁸. Takođe je važno istaći da predmet sporazuma mogu biti pravne posledice, procesne mere i priznanje, ali da proglašenje krivice i druge mere (kao što su npr. preventivne) ne mogu biti sastavni deo sporazuma. Navedeno znači da sporazum nastaje kada se okrivljeni i tužilaštvo saglase sa predlogom suda. Iako se čini da je sporazum jasno definisan u nemačkom krivičnoprocesnom zakonodavstvu, u praksi je zabeležen veliki broj ustavnih žalbi, te je Savezni Ustavni sud (*Bundesverfassungsgericht*) doneo Odluku u kojoj su izneta stanovišta tumačenja i primene ovog instituta³⁹. U navedenoj odluci istaknuto je da nisu prihvatljivi nikakvi neformalni dogovori, kao i da okrivljeni uvek ima pravo korišćenja pravnog leka u potpunosti. Zakon o krivičnom postupku Republike Italije⁴⁰ predviđa mogućnost dogovora o kazni na zahtev stranaka (*applicazione della pena su richiesta delle parti*) i isti se podnosi sudu nakon postizanja dogovora između okrivljenog i tužilaštva i to u odnosu na vrstu i visinu kazne. Institut sporazumevanja se može primeniti u slučaju

36 N. Cambj; *ibid.*, p. 675.

37 Strafprozeßordnung, art. 257c, http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/index.html, 06. novembar 2018.

38 J. Turner /2016/: Plea Bargaining and Disclosure in Germany and the United States: Comparative Lessons, *Wm & Mary L. Rev.*, Vol. 57, pp. 1549–1596.

39 Head notes to the judgment of the Second Senate of 19 March 2013, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2013/03/rs20130319_2bvr262810en.html, 07. novembar 2018.

40 Codice di Procedura Penale, https://www.polpenuil.it/attachments/048_codice_di_procedura_penale.pdf, art. 444–448, 07. novembar 2018.

kada kazna zatvora umanjena za 1/3 ne prelazi pet godina, uz napomenu da se institut sporazumevanja ne može primeniti kod taksativno nabrojanih krivična dela (npr. proizvodnja pornografskog materijala). Primena instituta sporazumevanja takođe zavisi i od činjenica koje se tiču samog okrivljenog (npr. višestruki povratnik se ne može dogovoriti o kazni)⁴¹. To dalje znači da se institut sporazumevanja o kazni ne može koristiti kod svih krivičnih dela, već da je mogućnost primene uslovljena visinom zaprećene kazne i svojstvima okrivljenog, kao i da predmet dogovora ne može biti kvalifikacija krivičnog dela. Važno je istaći i da sud nakon prijema zahteva utvrđuje i da li su ispunjeni uslovi za vođenje krivičnog postupka (delo nije krivično delo, nastupila je zastarelost ili postoje činjenice koje ukazuju da nije učinjeno krivično delo, ili da nije učinjeno od strane lica koje je podnelo zahtev za sporazum). Postoje i mišljenja da dogovor o kazni zapravo izostavlja suštinsko priznanje krivice i to iz razloga jer bi se priznavanjem krivice ugrozila zagarantovana pretpostavka nevinosti, odnosno da sporazum o kazni ne podrazumeva izjašnjavanje o krivici, već samo dogovor o kazni i odricanje od prava na suđenje⁴². Iako je uvođenje instituta sporazuma izazvalo brojne kritike, kako pozitivne tako i negativne, nijedan od komentara stručne javnosti nije se odnosio na problem korišćenja dogovora kao dokaza⁴³, pre svega iz razloga ograničenja korišćenja sporazuma, kao i još važnijeg razloga a to je da je osnovna svrha uvođenja ovog instituta postizanje ekonomičnijeg postupka, a ne korišćenje informacija u cilju donošenja osuđujućih presuda u odnosu na druge okrivljene. Zakon o krivičnom postupku Republike Slovenije⁴⁴ predviđa sporazum o priznanju krivice, koji se zaključuje između okrivljenog i tužilaštva i nije ograničen kvalifikacijom krivičnog dela niti visinom zaprećene kazne, ali je isključena mogućnost sporazumevanja o pravnoj kvalifikaciji krivičnog dela, merama bezbednosti i visini protivpravno stečene imovinske koristi. O sporazumu odlučuje sud uz poštovanje načela javnosti suđenja, uz obavezu sprovođenja dokaznog postupka i ispitivanja okrivljenog na okolnosti od značaja za izricanje visine krivične sankcije, što ne isključuje obavezu postupanja u skladu sa načelom materijalne istine⁴⁵. Imajući u vidu navedene odredbe, u praksi se nametnulo pitanje da li je moguće zaključiti sporazum u postupku koji prethodi krivičnom postupku. Vrhovni sud Republike Slovenije je izneo mišljenje da je moguće zaključiti sporazum u fazi koja prethodi krivičnom postupku i to pod uslovom priznanja krivice i postojanja dogovora o kazni, ali uz obavezu da se utvrde i razjasne sve okolnosti koje su predmet dokazivanja⁴⁶. Zakon o krivičnom postupku Republike Bu-

41 I. Trudić (ed.) /2016/: Sporazum stranaka u kaznenom postupku – Trgovina pravdom ili?, *Pravni vjesnik*, No. 1, pp. 121–153.

42 W. Pizzi, L. Marafioti /1992/: The New Italian Code of Criminal Procedure: The difficulties of Building an Adversarial Trial System on a Civil Law Foundation, *The Yale Journal of International Law*, Vol. 17, No. 1, pp. 3–39.

43 A. Krstulović /2002/: Primjena kazne na zahtjev stranaka kao mehanizam konsesualnog stranačkog upravljanja postupkom u Italijanskom kaznenom procesnom pravu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, No. 2, pp. 373–399.

44 Zakon o kazenskom postupku, *Uradni list RS* št.32/2012, čl. 450a-450č.

45 Vrhovno sodišče Republike Slovenije I Ips 60778/2011–213, <http://www.sodisce.si/vsrs/odlocitve/2012032113061875/>, 07. novembar 2018.

46 www.aca-europe.eu/seminars/2017_Ljubljana/Latvia.pdf, p. 10, 17. mart 2019.

garske⁴⁷ predviđa mogućnost zaključenja sporazuma na predlog javnog tužioca ili branioca i to nakon završetka istrage. Sadržina sporazuma je precizno definisana odredbama Zakona, a sporazum se u pismenoj formi dostavlja sudu. Sporazum se ne može zaključiti kod taksativno nabrojanih krivičnih dela (npr. ubistvo, korupcija, krivična dela povezana sa upotrebom nuklearne energije, krivična dela protiv vojske). Sporazum javnog tužioca i okrivljenog, koji ispunjava formalne uslove, sud prihvata ukoliko nije protivan pravu i moralu. Postoje mišljenja da je sporazum u velikoj meri doprineo racionalizaciji krivičnog postupka, odnosno ekonomičnosti i efikasnosti krivičnog postupka. Sa druge strane, postoje mišljenja da se u predmetima u kojima postoji više okrivljenih lica, a posebno kada se radi o predmetima u kojima se sudi organizovanim kriminalnim grupama, sadržina sporazuma modifikuje potrebama svedočenja protiv ostalih članova organizovane kriminalne grupe. U smislu navedenog ukazivalo se da je poželjno da se poštuju i primenjuju sve preventivne mere poštovanja procedure, odnosno da se mora voditi računa o poštovanju svih zakonskih preduslova za zaključivanje sporazuma o priznanju krivice⁴⁸. Navedeno se pre svega odnosi na činjenicu da se sporazum može zaključiti nakon sprovođenja istrage, odnosno nakon sagledavanja svih činjenica i dokaza koji neposredno potkrepljuju osnovanu sumnju. Zakon o krivičnom postupku Češke Republike⁴⁹ predviđa sporazum o krivici i kazni ukoliko rezultati istrage dovoljno potkrepljuju zaključak da je okrivljeni učinio krivično delo. Uslov zaključenja sporazuma je pored priznanja i nepostojanje sumnje o datom iskazu, koje potvrđuju i drugi pribavljeni dokazi. Sporazum se ne može zaključiti kada se radi o izuzetno teškim krivičnim delima i kada se sudi okrivljenom u odsustvu. Primarna svrha uvođenja ovog instituta jeste bila racionalizacija krivičnog postupka, ali postoje mišljenja da uvođenje novog instituta nije smelo da izmeni osnovne principe krivičnog postupka, a posebno poštovanje načela materijalne istine. Sa druge strane, postoje i mišljenja da se uvođenjem instituta sporazuma ostvaruje i pravičnost postupka i to na temelju činjenice da se okrivljenom ipak omogućava odbrana u toku pregovara za zaključenje sporazuma⁵⁰. Zakon o krivičnom postupku Republike Mađarske⁵¹ u delu koji nosi naziv odricanje od suđenja u slučaju saradnje okrivljenog, predviđa mogućnost zaključenja sporazuma između tužioca i okrivljenog koji se zasniva na priznanju izvršenja krivičnog dela i dogovoru o vrsti i visini kazne. Sporazum se dostavlja sudu, koji uz poštovanje načela javnosti suđenja odlučuje o sporazumu. Ono što je značajno jeste da je članom 538, st. 9. predviđeno da sporazum ne može proizvoditi pravne posledice van ciljeva postupka odricanja od suđenja. Ova odredba je odvojena od odredbe koja reguliše pitanje nemogućnosti korišćenja nacрта

47 Penal procedure Code, *Promulgated State Gazette* no. 83/18, 46/12, 109/20, 69/5, 109/23, 12/13, 27/10, 32/27, 101/28, 13/11, art. 381–384.

48 M. Yordanova, D. Markov /2012/: *Countering Organized Crime in Bulgaria: Study on the legal framework*, Sofia, p. 118.

49 Code of criminal procedure, art. 175a-175b, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>, 07. novembar 2018.

50 F. Ščerba /2013/: The concept of plea bargaining under the Czech criminal law and the criminal law of other countries within the region of Central Europe, *International and Comparative Law Review*, Vol.13, No. 1, pp. 7–22.

51 Act LXXXIX of 2011, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/25/Hungary/show>, (art. 537–542), 08. novembar 2018.

sporazuma koji nije zaključen, ili od kog se odustalo. To zapravo znači da se sporazum može koristiti samo u kontekstu postupka odricanja od suđenja i ni u jednom drugom predmetu. Postoje mišljenja da se ovakav stav temelji na činjenici da svako lice ima svoju interpretaciju dokaza i istine⁵². Zakon o krivičnom postupku Republike Rumunije⁵³ predviđa obavezu pravosudnih organa o obaveštavanju okrivljenog o njegovoj mogućnosti da zaključi sporazum o priznanju krivice, uz pogodnost u vidu redukcije kazne. Priznanje krivice mora biti potkrepljeno i drugim dokazima koji ukazuju da je učinjeno krivično delo, kao i da je učinjeno od strane lica koje pristupa zaključenju sporazuma. U slučaju kada postoji formalna optužba protiv više okrivljenih lica, sporazum može biti zaključen sa svakim pojedinačno, ali ukoliko nisu svi okrivljeni zaključili sporazum, zaključen sporazum jednog okrivljenog ne može se koristiti u korist sumnje u odnosu na ostale optužene. Razlog uvođenja instituta sporazuma o priznanju krivice jeste mogućnost rešavanja slučajeva u vremenski optimalnom i predvidivom periodu, skraćanje postupka i rasterećenje sudova. Postoje i mišljenja da je uvođenje instituta sporazuma o priznanju krivice u velikoj meri izmenilo osnovna prava okrivljenog u krivičnom postupku odnosno prezumpciju nevinosti, pravo okrivljenog da se brani ćutanjem, pravo predlaganja dokaza i pravo na pravično suđenje⁵⁴. Zakon o krivičnom postupku Ruske Federacije⁵⁵ ne predviđa institut sporazuma o priznanju krivičnog dela, već mogućnost da okrivljeni postigne sporazum o kazni na osnovu saradnje sa pravosudnim organima, odnosno na temelju davanja informacija koje će pomoći pravosudnim organima u krivičnom gonjenju drugih saučesnika u krivičnom postupku. To znači da okrivljeni ima mogućnost postizanja nagodbe o visini kazne, ukoliko učini dostupnim informacije koje mogu biti od značaja za vođenje krivičnog postupka u odnosu na druga lica. To znači da okrivljeni ne može priznanjem i dogovorom kazne dati samo informacije koje se odnose na njegovu ulogu u krivičnom postupku, već se saradnja zasniva na davanju informacija o drugim učiniocima krivičnog dela, odnosno informacijama koje mogu dovesti do otkrivanja i dokazivanja drugih učinilaca krivičnih dela. Postoje mišljenja da se način izricanja kazni i sama politika kažnjavanja nije mnogo izmenila uvođenjem instituta sporazuma o kazni, odnosno da se sama struktura krivičnog postupka u najmanjoj meri izmenila u odnosu na ostala zakonodavstva koja su implementirala institut sporazuma⁵⁶. Navedeno mišljenje se može potkrepiti i tvrdnjom da institut sporazuma o kazni ne predstavlja klasičan sporazum o priznanju krivice, već da je bliži sporazumu o svedočenju okrivljenog⁵⁷ koji postoji u domaćem zakonodavstvu, a u kom je značaj iskaza za otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje krivičnog dela pretežniji od posledica učinjenog krivičnog dela. Nakon što se jasno precizira koje će informacije okrivljeni dati pravosudnim organima, izriče se kazna na osnovu priznanja krivičnog dela, koja može biti predmet sudske kontrole ukoliko se utvrdi da je okrivljeni davao lažne podatke ili nepotpune informacije. Navedeno znači da je svrha postojanja sudske saradnje isključivo

52 S.J. Cheesman: *op. cit.*, p. 137.

53 Law 135/2010, Law 63/12, 255/13, Government Emergency Order 116/13, 3/14.

54 A. Uzlau /2013/ Plea bargaining – A new criminal procedure institution, *International Journal of Juridical Sciences*, No. 4, pp. 239–274.

55 Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации N 174-ФЗ, art. 317.

56 P.H. Solomon /2012/: Plea Bargaining Russian Style, *Demokratizatsiya*, Vol. 20, Issue 3, pp. 282–299.

57 ZKP, čl. 320–326.

prikupljanje podataka o drugim učinocima krivičnog dela, kao i da ne postoji klasičan institut sporazuma o priznanju krivičnog dela.

Analizom pojedinih uporednopravnih zakonskih rešenja može se zaključiti da su pre unošenja instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela ili kazne jasno bile definisane pobude uvođenja novog instituta. Takođe je značajno istaći da u pravnim sistemima u kojima je uvođenje instituta sporazuma imalo za cilj korišćenje radi efikasnijeg sprovođenja postupka u odnosu na ostale saokrivljene, ne postoje instituti sporazuma o svedočenju okrivljenog niti sporazuma o svedočenju osuđenog.

Pojedini uporednopravni sistemi razdvajaju sporazum o priznanju krivičnog dela i dogovore o saradnji u cilju prikupljanja podataka o drugim učinocima krivičnog dela, dok pojedini uporednopravni sistemi u svom krivičnoprocesnom zakonodavstvu jasno preciziraju nemogućnost korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela, odnosno sporazuma o kazni u drugim krivičnim postupcima (pr. Zakon o krivičnom postupku Mađarske, čl. 538, st. 9). U navedenim rešenjima pitanje korišćenja sporazuma kao dokaza je jasno rešeno, te se pitanje sporazuma kao dokaza u praksi i ne postavlja. Sa druge strane postoje pravni sistemi (pr. Zakon o krivičnom postupku Ruske Federacije, čl. 317) koji predviđaju isključivo korišćenje sporazuma kao instrumenta prikupljanja informacija, odnosno zakonodavstva koja su ovaj institut unela isključivo radi efikasnijeg sprovođenja postupka u odnosu na ostala okrivljena lica (pr. Zakon o krivičnom postupku Republike Hrvatske). Ne sme se zanemariti činjenica ni da većina prikazanih zakona predviđa načelo materijale istine, kao jedno od osnovnih načela krivičnog postupka, te se nameće pitanje zašto domaći pravni sistem koji se ne temelji na načelu materijalne istine i koji poznaje tri instituta sporazuma okrivljenog i tužioca u najvećoj meri koristi sporazum o priznanju krivičnog dela kao dokaz.

4. SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVIČNOG DELA KAO DOKAZ U DOMAĆOJ SUDSKOJ PRAKSI

Pitanje korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela jeste pitanje koje se postavljalo u praksi domaćih sudova, ali i pitanje koje se postavlja u tekućim predmetima. Čini se da domaća sudska praksa i dalje nema argumentovan stav po pitanju zašto sporazum o priznanju krivičnog dela može ili ne može da se koristi kao dokaz.

U presudi Vrhovnog Kasacionog suda Kzz 867/2017⁵⁸ branilac okrivljenog je izjavio zahtev za zaštitu zakonitosti protiv pravnosnažne presude Višeg suda u Valjevu i istakao da su bitno povređene odredbe krivičnog postupka iz razloga što je pravnosnažna presuda utemeljena na nezakonitom dokazu. Naime, branilac okrivljenog je tvrdio da je sporazum o priznanju krivičnog dela nezakoniti dokaz i da se ne temelju istog ne mogu bazirati odlučujuće činjenice u konkretnom krivičnom postupku. Vrhovni Kasacioni sud je zahtev odbio kao neosnovan, na temelju činjenice da sporazum o priznanju krivičnog dela kao dokaz nije izveden na glavnom pretresu, već da je sud zasnovao presudu na iskazu okrivljene datom pred PS Laj-

58 Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz 867/2017 od 06. septembra 2017.

kovac i zapisniku o saslušanju okrivljene pred Višim javnim tužiocem, ali i iskazu svedoka datim pred Višim javnim tužilaštvom u Valjevu. U obrazloženju presude Apelacionog suda u Kragujevcu KŽ1 329/2017⁵⁹ iznet je stav da se osuđeni, koji je zaključio sporazum o priznanju krivičnog dela ne može pozvati na pretres niti ispitivati ili saslušavati u svojstvu svedoka, već da se saokrivljeni samo mogu upoznati sa sadržinom zapisnika o ranijim iskazima osuđenog. Iako je odbrana ukazivala na povredu prava na postavljanje pitanja, ali i da se presuda doneta u drugom krivičnom postupku ne može koristiti kao dokaz, postupajući sud je zauzeo stav da se radi o istom krivično-pravnom događaju, kao i da iako se ne radi o saizvršilaštvu u konkretnom slučaju, osuđeni se ne može ispitivati u svojstvu svedoka, već se odbrana samo može upoznati sa njegovim iskazom, bez mogućnosti da ga osporava⁶⁰. Rešenjem Apelacionog suda u Kragujevcu KŽ 1611/2016⁶¹ utvrđena je bitna povreda odredaba krivičnog postupka i to iz razloga jer se pobijana presuda zasnivala na presudi kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela trećeokrivljenog i to iz razloga jer se na ovom dokazu ne može isključivo i u odlučujućoj meri zasnivati osuđujuća presuda, posebno iz razloga što isti nije izveden na glavnom pretresu. Presudom Apelacionog suda u Kragujevcu KŽ1 243/2018⁶² utvrđeno je da se presuda ne može zasnivati na presudi kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela, kao odlučujućem dokazu imajući u vidu da se iskaz sadržan u sporazumu i raniji iskaz osuđenog u velikoj meri razlikuju.

Pored navedenih pravnosnažnih sudskih odluka, postoji i određeni broj neokončanih postupka u kojim se postavlja pitanje korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza, odnosno postupaka u kojima tužilaštvo temelji optužnicu na sporazumu o priznanju krivičnog dela jednog od okrivljenih lica⁶³. Imajući u vidu činjenicu da svrha krivičnog postupka u predmetima u kojima postoji jedan od instituta saučesništva, saizvršilaštva, grupe ili organizovane kriminalne grupe ne sme postati, „trka za sporazumom“ već pravilna primena važećih zakonskih propisa, pravilno utvrđenje uloga i odgovornosti svakog učinioca krivičnog dela, neophodno je da se stručna javnost više posveti navedenom problemu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Veoma je teško govoriti o jednakosti stranaka u postupku ukoliko postoji „nejednakost u oružju“⁶⁴. U situacijama kada tužilaštvo iznosi dokaz, koji ne može biti osporavan od strane odbrane, postavlja se pitanje da li je jednakost stranaka u po-

59 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ1 329/2017 od 24. marta 2017.

60 Sud je na isti način obrazložio svoju odluku u sledećim predmetima: Rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽm1 15/18 od 08. juna 2018, Rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ1 1152/2018 od 17. oktobra 2017.

61 Rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ 1611/2016 od 26. decembra 2016.

62 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ1 243/2018 od 20. marta 2018.

63 Imajući u vidu da se radi o postupcima koji nisu okončani, može se samo navesti da se radi o krivičnim postupcima koji se vode pred Višim sudom u Beogradu.

64 S.J. Cheesman /2014/: *A Comparative analysis of plea bargaining and the subsequent tensions with an effective and fair legal defence*, Szeged, p. 52.

stupku zagarantovana. Navedeno je u direktnoj vezi sa pretpostavkom nevinosti, u situacijama kada je jedini dokaz nešto što nije moglo da bude osporavano. Ukoliko se odbrani onemogućiti da osporava određeni dokaz, ograničava joj se i pravo na odbranu i pravo na pravično suđenje.

Analizirajući uporednopravnu regulativu, jasno se može zaključiti da je sporazum o priznanju krivičnog dela ili krivice zaista u određenim sistemima unet u zakonodavstvo sa ciljem efikasnijeg sprovođenja postupka u odnosu na saokrivljene. Sa druge strane, jasno se može zaključiti da pobuda zakonodavca u slučaju Republike Srbije nije bila da sporazum o priznanju krivičnog dela koristi sa ciljem efikasnijeg sprovođenja postupka u odnosu na ostale saokrivljene jer inače ne bi propisao još dva instituta i to sporazum o svedočenju sa okrivljenim i sporazum o svedočenju sa osuđenim, koji upravo tome služe. Naime, na temelju ideje korišćenja iskaza protiv ostalih učinioca krivičnog dela već postoje zakonom regulisani postupci, te se jasno zaključuje da je ideja uvođenja sporazuma o priznanju krivičnog dela isključivo imala za cilj racionalizaciju krivičnog postupka. Iz navedenog se postavlja pitanje zašto se institut koji ima za cilj okončanje krivičnog postupka u praksi koristi u potpuno druge svrhe. Ukoliko tužilaštvo ima za cilj efikasnije sprovođenje postupka u odnosu na ostale saokrivljene u krivičnom postupku, Zakonik o krivičnom postupku daje nedvosmisleni mogućnost korišćenja sporazuma iz čl. 320–330⁶⁵.

Ukoliko se učini pokušaj davanja odgovora na sva postavljena pitanja, može se izvesti zaključak da primarna ideja zakonodavca nije bila da se sporazum o priznanju krivičnog dela koristi kao dokaz, jer u tom slučaju ne bi bilo potrebe za normiranjem barem sporazuma o svedočenju okrivljenog. U odnosu na pitanje da li sporazum o priznanju krivičnog dela može biti osporavan kao dokaz, jasno je da ne može jer i sama sudska praksa za sada ukazuje na činjenicu da odbrana ima jedino pravo da se upozna sa sadržinom sporazuma, ali ne i da isti osporava. Imajući u vidu da načelo slobodnog sudijskog uverenja ne podrazumeva utvrđenje materijalne istine, kao i da se sporazumom u fazi pretkrivičnog postupka i odbrana i optužba odriču prava na izvođenje dokaza na glavnom pretresu, čini se da postojanje osnovane sumnje nije dovoljno za potpuno razjašnjenje činjenica koje se mogu koristiti protiv drugih lica. Da li je time povređeno pravo na pravično suđenje, pravo na jednakost oružja i pretpostavka nevinosti – čini se da jeste.

Ukoliko se osvrnemo na činjenicu da se sporazum o priznanju krivičnog dela može zaključiti za bilo koje krivično delo bez obzira na ulogu okrivljenog u grupi ili organizovanoj kriminalnoj grupi, nesumnjivo je da posledice korišćenja sporazuma, kao i njegovo dejstvo može uticati na ostale članove grupe ili organizovane kriminalne grupe. Naime, ukoliko jedan od pripadnika organizovane kriminalne grupe nakon donošenja naredbe o sprovođenju istrage zaključi sporazum o priznanju krivičnog dela, nemoguće je da bilo koji postupajući organ u ovako ranoj fazi krivičnog postupka može sa sigurnošću da utvrdi ulogu konkretnog člana, kao i

65 Navedena tvrdnja se potkrepljuje činjenicom da je tužilaštvo za organizovani kriminal, a prema podacima dobijenim od Sekretara tužilaštva za organizovani kriminal, od početka primene ZKP podnelo Posebnom odeljenju Višeg suda u Beogradu samo 3 predloga sporazuma o svedočenju okrivljenog, Dopsis Tužilaštva za organizovani kriminal od 01. februara 2019.

pravičan raspon kazne. U prilog navedenom govori i činjenica da u fazi istrage tužilaštvo raspolaže sa činjenicama koje neposredno ukazuju da su određena lica učinila krivično delo, odnosno da faza istrage ne zahteva postojanje opravdane sumnje, kao skupa činjenica koji neposredno potkrepljuju osnovanu sumnju. Pored toga, u slučaju prihvatanja predloga sporazuma o priznanju krivičnog dela optužnica se ne ispituje, što znači da se sporazum o priznanju krivičnog dela prihvata na temelju postojanja osnovane sumnje. Iako sporazum o priznanju krivičnog dela može biti prihvaćen kada nije u suprotnosti sa drugim dokazima, ipak se mora istaći da se radi o dokazima koji nisu bili predmet sudske ocene.

Nemogućnost kontrole predloženog dokaza i nemogućnost osporavanja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza, u sistemu koji se ne temelji na načelu materijalne istine predstavlja razlog potrebe za analizom navedenog problema. Uvođenjem mogućnosti kontrole sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza, ili mogućnošću direktnog saslušanja osuđenog u krivičnom postupku, omogućilo bi se da svi učesnici u postupku budu jednaki. Na ovaj način bi se u komplikovanijim predmetima moglo ostvariti poštovanje svih procesnih načela. Navedena tvrdnja se može potkrepiti činjenicom da se sporazum o priznanju krivičnog dela vrlo često koristi kod krivičnih dela za koja su zaprećene visoke kazne, kao što je neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, pranje novca (maksimalne kazne 12 godina), krivičnih dela protiv službene dužnosti (npr. primanje mita), krivičnih dela protiv privrede (npr. falsifikovanje isprava), kao i da su navedena krivična dela najčešće izvršavana od strane više učinilaca.

Ukoliko se sagleda pitanje opravdanosti korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela, čini se da bi isto bilo pravično pod uslovom da je jedno od načela krivičnog postupka načelo materijalne istine. Sa druge strane, čini se pravičnim da se u slučaju korišćenja sporazuma o priznanju krivičnog dela kao dokaza, okrivljeni koji pristupa zaključenju sporazuma upozori da dato priznanje može proizvoditi pravno dejstvo u odnosu na ostale okrivljene u krivičnom postupku, a kao što je slučaj kod sporazumu o svedočenju okrivljenog i osuđenog lica. Sa druge strane, moglo bi se smatrati opravdanim da se sporazum o priznanju krivičnog dela koristi kao dokaz, kada je isti zaključen nakon sprovedene istrage, odnosno nakon što tužilaštvo prikupi sve činjenice koje neposredno potkrepljuju osnovanu sumnju i opravdavaju podizanje optužnice.

Rešenje navedenog problema bi se moglo rešiti izmenom odredaba Zakonika o krivičnom postupku kojim bi se predvidelo da se sporazum o priznanju krivičnog dela ne može koristiti kao dokaz u drugim krivičnim postupcima, ili obavezom osporavanja ovog dokaza kao i svakog drugog dokaza, odnosno mogućnošću njegovog ispitivanja. Ukoliko se naveden predlog čini i suviše komplikovanim, rešenje bi se moglo iznaći u pravnom shvatanju Vrhovnog Kasacionog suda čime bi se na jednostavan način ustanovio pravni standard, popunila pravna praznina i ujednačila sudska praksa.

LITERATURA

- Alschuler A. /1979/: Plea Bargaining And Its History, *Columbia Law Review*, Vol. 79, No. 1.
- Bajović V. /2015/: Odmeravanje kazne i sporazum o priznanju krivičnog dela, *NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo*, No. 2.
- Bejatović S. /2015/: Efikasnost krivičnog postupka kao međunarodni pravni standard i reforma krivičnog procesnog zakonodavstva Srbije (norma i praksa), *NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo*, No. 2.
- Bugarški T. /2014/: *Dokazne radnje u krivičnom postupku*, Novi Sad.
- Brkić S. /2016/: *Krivično procesno pravo II*, Novi Sad.
- Brkić S. /2004/: *Racionalizacija krivičnog postupka i uprošćene procesne forme*, Novi Sad.
- Cambj N. /2013/: Sporazumijevanje prema noveli Zakona o kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, No. 2.
- Cheesman S.J. /2014/: *A Comparative analysis of plea bargaining and the subsequent tensions with an effective and fair legal defence*, Szeged.
- Delibašić V. /2017/: Sporazum javnog tužioca i okrivljenog o priznanju krivičnog dela, *Kultura polisa*, No. 32.
- Djurdjić V., Subotić D. /2010/: *Procesni položaj javnog tužioca i efikasnost krivičnog postupka*, Beograd.
- Grubač M. /2011/: Nove ustanove i nova rešenja Zakonika o krivičnom postupku Srbije od 26. septembra 2011. godine, *Pravni zapisi*, No. 2.
- Ivičević Karas E., Puljić D. /2013/: Presuda na temelju sporazuma stranaka u hrvatskom kaznenom procesnom pravu i praksi Županijskog suda u Zagrebu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, No. 2.
- Jimeno-Bulnes M. /2013/: American Criminal Procedure in European Context, *Cardozo Journal of International and Comparative Law*, Vol. 21, No. 2.
- Krstulović A. / 2002/: Primjena kazne na zahtjev stranaka kao mehanizam konsesualnog stranačkog upravljanja postupkom u Italijanskom kaznenom procesnom pravu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, No. 2.
- Milovanović M. /2010/: Sporazum o priznanju krivice – *Pro et Contra*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, No. 2.
- Pizzi W., Marafioti L./1992/: The New Italian Code of Criminal Procedure: The difficulties of Building an Adversarial Trial System on a Civil Law Foundation, *The Yale Journal of International Law*, Vol. 17, No.1.
- Scott R.E., Stuntz W. /1992/: Plea Bargaining as Contract, *Yale Law Journal*, Vol. 101.
- P.H. Solomon /2012/: Plea Bargaining Russian Style, *Demokratizatsiya*, Vol. 20, Issue 3.
- Stojanović Z. /2010/: *Krivično pravo: opštii deo*, Beograd.
- F. Ščerba /2013/: The concept of plea bargaining under the Czech criminal law and the criminal law of other countries within the region of Central Europe, *International and Comparative Law Review*, Vol. 13, No.1.
- Škulić M. /2016/: *Krivično procesno pravo*, Beograd.
- Škulić M., Ilić G. /2012/: *Kako je propala reforma – Šta da se radi*, Beograd.
- Škulić M., Ilić G. /2012/: *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – Reforma u stilu „Jedan korak napred – dva koraka nazad“*, Beograd.
- Trudić I. (ed.) /2016/: Sporazum stranaka u kaznenom postupku – Trgovina pravdom ili?, *Pravni vjesnik*, No. 1.

- Turner J. /2016/: Plea Bargaining and Disclosure in Germany and the United States: Comparative Lessons, *Wm & Mary L. Rev.*, Vol. 57.
- Uzlau A. /2013/ Plea bargaining – A new criminal procedure institution, *International Journal of Juridical Sciences*, No. 4.
- Vuković I. /2015/: Kauzalnost radnje pomagača u odnosu na delo izvršioca, *Crimen*, No. 1.
- M. Yordanova, D. Markov /2012/: *Countering Organized Crime in Bulgaria: Study on the legal framework*, Sofia.

PROPISI, SUDSKE ODLUKE I OSTALI IZVORI

- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2015-ispr. 107/2005-ispr. 72/2009, 111/2009, 121/2013, 104/2013, 108/2014, 94/2016.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.
- Zakon o kaznenom postupku, *Narodne Novine*, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17.
- Strafprozeßordnung, http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/index.html, 06. novembar 2018.
- Head notes to the judgment of the Second Senate of 19 March 2013, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2013/03/rs20130319_2bvr262810en.html, 07. novembar 2018.
- Codice di Procedura Penale, https://www.polpenuil.it/attachments/048_codice_di_procedura_penale.pdf, 07. novembar 2018.
- Zakon o kazenskom postupku, *Uradni list RS* št.32/2012.
- Penal procedure Code, Promulgated State Gazette No.83/18, 46/12, 109/20, 69/5, 109/23, 12/13, 27/10, 32/27, 101/28, 13/11.
- Code of Criminal procedure, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>, 07. novembar 2018.
- Act LXXXIX of 2011, <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/25/Hungary/show>, 08. novembar 2018.
- Law 135/2010, Law 63/12, 255/13, Government Emergency Order 116/13, 3/14.
- Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации N 174-ФЗ.
- Federal rules of Criminal procedure, <https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp>, 08. novembar 2018.
- Informator o radu Višeg javnog tužilaštva u Novom Sadu za 2018, http://www.ns.vi.jt.rs/images/dokumenti/dokumenti_pdf_lat/informator_vjtns_2018_lat.pdf, 08. novembar 2018.
- Informator o radu Osnovnog Javnog tužilaštva u Novom Sadu za 2018, <http://www.ns.os.jt.rs/>, 08. novembar 2018.
- Informator o radu Višeg javnog tužilaštva u Beogradu, <http://bg.vi.jt.rs/index.php/informator-o-radu/>, 08. novembar 2018.
- Informator o radu Prvog osnovnog javnog tužilaštva u Beogradu, http://prvo.os.jt.rs/wp-content/uploads/2018/09/Informator_o_radu-a%C5%BEuriran-10.09.18.pdf, 08. novembar 2018.
- Dopis Tužilaštva za organizovani kriminal od 01. februara 2019.

Case *Deweere v. Belgium*, app. no. 6903/75, Judgment of 27 February 1980.

Vrhovno sodišče Republike Slovenije I Ips 60778/2011–213, <http://www.sodisce.si/vsrs/odlocitve/2012032113061875/>, 07. novembar 2018.

Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz 867/2017 od 06. septembra 2017.

Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž1 329/2017 od 24. marta 2017.

Rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu, Kžm1 15/18 od 08. juna 2018.

Rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž1 1152/2018 od 17. oktobra 2017.

Rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž 1611/2016 od 26. decembra 2016.

Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž1 243/2018 od 20. marta 2018.

<https://misamajic.com/2016/02/15/presuda-na-osnovu-priznanja-krivicnog-dela-kao-dokaz/>, 02. mart 2019.

www.aca-europe.eu/seminars/2017_Ljubljana/Latvia.pdf, 17. mart 2019.

Minja Blažić Pavićević^{*66}

PLEA BARGAIN – TERM, LEGAL NATURE AND USE OF THE PLEA BARGAIN AS EVIDENCE

SUMMARY

Plea bargain is an institute that is used in most different criminal proceedings, and does not represent an issue in matter when a certain criminal event is being related to a single perpetrator of a criminal act. In situations where more perpetrators exist, or more criminal acts, verdict that has accepted the plea bargain can be frequently used as evidence, which cannot be tested. Having in mind that Code of criminal proceedings is regulating three kinds of bargains between public attorney and offender, those being plea bargaining of criminal act, which goal is to rationalize the sole criminal procedure, as well as bargain on account of witnessing of offender or convict, whose goal is to efficiently carry out the procedure in relation to other offenders of criminal acts, question is raised on why is plea bargain used as evidence in criminal procedure. Using the plea bargain as evidence, without option of that evidence being tested, represents a violation of the right to defense, right to fair trial and presumption of innocence. Having in mind the fact that principle of material truth is not one of principles in criminal procedure, as well as the fact that option to sign the plea bargain is not limited with qualification of criminal act, nor prescribed punishment, as well as the matter of facing practical problems of using the plea bargain as a formed fact, that cannot be tested, questions is raised how can we solve the practical problem using theory. It's doubtless that public attorney is benefiting from the option of using plea bargain as established and inexcusable evidence, but the position of defense is in matter here, and its position to test the evidence that cannot be a subject of dispute. Having in mind that public attorney has on disposal other bargains as well, that can be signed with the offender, or convicted person in goal of efficiently implementing the proceedings in relation to other offenders of criminal acts, we realize that using the plea bargain should have for, its purpose, sole rationalization of criminal procedure. Alongside criminal procedures that are finalized,

* Attorney at Law, MML, PhD student at Faculty of Law University of Novi Sad, minjablazic@hotmail.com.

there are many criminal proceedings that are not finalized, where defense is helplessly fighting the use of plea bargain as evidence. Realizing the practical problem, it can be useful to take this issue in aspect from few angles, as well as suggesting the means on how to solve a problem in issue. In regard what was said earlier, in goal of respecting the principles of criminal procedure, changes of Code of criminal procedure were suggested, as well as easier solution regarding the lawful stand of Supreme court of cassation that would answer this theoretical problem, would fulfill the void in law system, harmonize case law, as well as fully respect and use right to defense.

Key words: plea bargain, complicity, evidence, criminal procedure.

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

ПРАВИЛО: „NULLUM CRIMEN, NULLA POENA, SINE LEGE“ У ЦРКВЕНОМ КАЗНЕНОМ ПРАВУ.*

Правило: *nullum crimen, nulla poena, sine lege*, припада новијем свјетовном казненом праву.¹ По томе правилу подлеже казни само она дјела, за која закон изрично одређује казну, и та се казна може примијенити само онако, како је то изрично утврђено у закону. Овако одређују мал не сви новији Казнени Законици.²

Друкчије је ово и у римском казненом праву, и у црквеном казненом праву.

У старој римској држави за вријеме краљева, исто и за вријеме републике у доба аристократске владе, судило се по личној увиђавности самих краљева или односних државних чиновника о свима пријеступима, и јавнима и приватнима. Кад је у римској републици наступила демократска влада, заведени су били народни судови, *comitia centuriata* и *comitia tributa*, који су судили опет по својој увиђавности и савјести о свима пријеступима, објављујући гласом народа дотична дјела за пријеступе, и одређујући начин, којим треба казнити кривце. Наравно је, да при овоме није могло бити строго одређенога казнога права, ни у теорији, ни у пракси, и дакле није могло бити уопће ни системе о пријеступним дјелима. Овакав начин суђења и досуђивања казни врло је често бивао на штету самога казнога права; и то тијем више, што услјед уплива народних трибуна на народне судије, који трибуни често су имали својих личних интереса, кад би оптужено било једно или друго лице, и услјед разних страначких трзавица у самом народу, много је пута страдала правичност саме пресуде. Ово је дало повода у половини II вијека прије хришћанске ере да се уведу такозване *questiones perpetuae* за редовни поступак у казним стварима. Прва би била она, која је уведена са *lex Calpurnia* противу изнуде (*crimen repetundarum*).

* Архив за правне и друштвене науке, бр. 1, 1913. год, стр. 1–10.

1 *Dr. Fr. v. Liszt*, Lehrbuch des deutschen Strafrechts. XV Aufl. Berlin, 1905. S. 87.

2 Чл. 4. *француској* Code pénal одређује: Nulle contravention, nul délit, nul crime, ne peuvent être punis de peines qui n'étaient pas prononcées par la loi avant qu'ils fussent commis. Одредба ова узета је у данашњи француски Казнени Законик из пређашњег Законика 1795. године, и исту су одредбу затијем усвојили готово сви потоњи Казнени Законици других држава. Испореди §. 2. Казн. Законика 1870. у *Њемачкој*; чл. 1. Казн. Законика у *Италији*; §. 2. Казн. Законика у *Србији*. У *Аустрији* чл. 4. царског патента 27. маја 1852., којим је објављен данашњи Казн. Законик, каже, да се само за она дјела може неко судити и казнити, која су споменута у Законнику. Дакле *nullum crimen sine lege*; али друга половина правила: *nulla poena sine lege*, и покрај све одредбе §. 32. истог Законика, која везује слободу судије при налагању казне, не може се рећи да важи у строгоме смислу, јер за све друге прилике, које могу наступити при истраживању дотичног кажњивог дјела, мора важити и аналогија, и то не само при испитивању околности, које отежавају или олакшавају учињено дјело и при одмјеривању казне, него особито тада, кад у дотичном §. Законика није изрично одређена казна (на прим. §§. 434. 459. 525), и кад дакле има судија сам да одлучи, какву ће казну да у таквим случајевима наложи кривцу.

Умјесто дотадашњих народних судова, од сада су имали да суде о казним дјелима стални судови, које су састављали стручни људи, и то према одређеном писаном закону, од којег се није смејло у ничему одступати, те су се и налагале само оне казне, које је изрично одређивао закон. Судија није имао права да се упушта у никакво тумачење онога што је било речено у закону, него је имао само да изрекче, да ли је или није криво дотично оптужено лице – *condemno* или *absolvo*. Овијем је уведена корјенита реформа у римском казненом праву, премда је ово послјије било у многоме преиначено и исправљено.

Течајем времена издано је било много онаких закона, као *lex Calpurnia*, о различним пријеступима и односним казнама за те пријеступе. Између тих закона најважнији су из посљедњих година римске републике, *leges Corneliae*, које је издао Корнилије Сула, као диктатор, и *leges Juliae*, које је издао Јулије Цезар, противу разноврсних пријеступа, за које су кривци морали бити подвргнути изрично одређеним у закону казнама. По овоме за поменуте *questiones perpetuae* важило је правило, да су кажњива само она дјела, која за таква означају сами закони, и да се за такво кажњиво дјело смије наложити кривцу само она казна, коју закон изрично одређује. *Nullum crimen, nulla poena, sine lege*.

Кад је у римској држави наступило доба царева (30. год. пр. Хр.), наступила је промјена и у казненом праву. Остали су на снази поменути закони Суле и Јулија, исто као и други, који су били издани о раним пријеступима, али су укинуте биле *questiones perpetuae* ради крутости своје, и ради скученога положаја, у којем су се налазили судије при изрицању својих пресуда. Судијама је сада остављено било да слободније поступају у криминалним процесима, и да поред писаног закона може да им важи и обичајно право или судска пракса, исто као и интерпретација законâ и аналогија. Као опћа норма усвојено је било правило Улпијаново: *Poena non irrogatur, nisi quae quaque lege, vel quo alio jure specialiter huic delicto imposita est.*³ Признаје се према томе извором за казнено право не само писани закон, *lex*, него и оно, о чему нијесу постојали изрични закони, а што је неким другим правним путем уведено било, дакле и неписани закони. Ово је још јасније формуловао Улпијанов ученик, Модестин, који, наводећи нека кажњива дјела, о којима је имао цар сам да каже посљедњу ријеч, напомиње како судије не смију пренагљивати судом својим, *si non tale sit delictum, quod vel ex scriptura legis, vel ad exemplum legis vindicandum est*, т.ј. ако није такав пријеступ, који треба казнити, или по писаном закони, или *io љримјеру љисаноia закона*.

Ово је правило важило од тога доба (прва пола III вијека хришћ. ере) у римској и византијској држави кроз све даље вијекове. Свједочи о овоме то, што је исто правило ушло у Јустинијанов *Corpus Juris*⁴ и затијем у Базилике.⁵ Исто ово правило унесено је и у Номоканон XIV титула,⁶ те тијем постало мјеродавним и за казнено право источне цркве.

И у казненом праву западне цркве важи исто правило. Тек у другој поли прошлога вијека поједини западни канонисти хтјели су да доказују, да и у црквеном казненом праву важи ово правило, које је у новијем свјетовном казненом праву, наиме, да подлеже казни само она дјела, за која писани закон прописује казну.⁷ Ово су ти

3 Dig. L. 16, 131. §. 1. Bas. II. 2, 126.

4 Dig. XLVIII. 4, 7. §. 3.

5 Bas. LX. 36, 8.

6 Nomoc. IX, 36 (Атинска Синтагма, 1852. I, 228).

7 Cf. *Icard, Praelectiones juris canonici*. Paris, 1862. III, 146. *Heiner, Kathol. Kirchenrecht*. Paderborn, 1893. II, 82. *Katz, Ein Grundriss des kanonischen Strafrechts*. Berlin, 1881. На стр. 3.

канонисти изводили из односнога списка св. Амвросија миланског о патријарсима, гдје је казано: *Poenam criminis ex tempore legis est, quae crimen inhibuit; nec ante legem ulla rei damnatio, sed ex lege.*⁸ Али ово мјесто из Амвросијеве књиге, премда је оно и приведено у Грацијанов *Decretum* (С. з. с. XXXII. qu. 4), говори не о црквеном закону, и тиче се Аврамова прељубочинства, које је он учинио *ante legem Moysi et ante evangelium*, које прељубочинство није могло бити узето за гријех пред Богом, јер се догодило прије него што је законом објављено било да је то пријеступ, као што то исти Амвросије тумачи: *non ergo in legem commisit Abraham, sed legem praevenit*. У осталом мишљење о овоме питању оних новијих западних канониста данас је већ оповргнуто.⁹

Источном црквеном казненом праву сасвијем је непознато оно правило, да без изричнога закона не може бити ни пријеступа, ни казне. У овоме погледу може се рећи, да у основи за ово право је оно исто, што и у римском казненом праву, а што се већ показало и тијем, што је горенаведено Модестиново правило усвојено и примљено у основни Канонски Зборник православне цркве.

Према религиозно-моралној задаћи цркве у свијету, црквена власт мора пазити и настојати, да се добри поредак свагда уздржава у црквеном друштву, и да сви чланови тога друштва, били они клирици или свјетовњаци, врше строго и без пријекора своје дужности. Ко поступањем својим руши так поредак и пренебрегава дужности, које га везују као члана цркве, тај мора подлећи црквеној казни, коју му за такво његово поступање наложи црквена власт. Према томе, црквено казнено право има да послужи главној задаћи саме цркве, како би својим казним средствима учинило, да не буде од никога поремећен правилни ток црквеног организма. Али чинећи ово и употребљујући односно казне за кривце, црквено казнено право не тежи тијем да се кривац одмах и морално уништи, него на првоме мјесту тежи, да би се он поправио и постао опет добар члан цркве; и тек у крајњем случају и кад се кривац покаже упоран у злу, тада тек он бива излучен из црквене заједнице, и постаје, као што каже Основатељ цркве, као незнабожац и цариник за цркву (Мат. XVIII, 17). Ап. Павао каже за власт, коју је примио од Господа да казни кривце, да је он ту власт добио на поправљање, а не на раскопавање (II Кор. XIII, 10), као што и сам Господ није дошао на земљу да погуби душе човечије, него да их спасе (Лук. IX, 56). Обзиром на ово, и обзиром на широку област казнога права, у коју спадају сва она безбројна дјела, која изазивље људска опачина и која се на један или други начин косе са религиозно-моралним заповиједима, које се садрже у Декалогу и које су затијем проширене биле у Новозавјетним књигама, црква је увијек признавала односно својим органима, а на првом мјесту епископима, који су поред легислативне, имали и јудицијелну власт, да могу погледом на интерес цркве и црквенога поретка просуђивати о томе, каквој казни треба подвргнути дотичне кривце за разна дјела, која би се косила са религиозно-моралним заповиједима, да по својој увиђавности квалификују тежину таквих дјела, и да у особитим случајевима налажу црквену казну и за такво дјело, за које у канонима није била прописана нарочита казна. По томе, органи црквене власти, колико су били везани канонским прописима да истражују и суде о оним пријеступима, који су за такве били квалификовани законодавством, толико је исто тим органима била дана слобода, да самостално објављују за пријеступе и таква дјела, која су била у ближој или даљој зависности од првих, а за која није постојао још никакав писани закон,

ове књиге писац каже: *Nothwendig ist für die Strafbarkeit des Delicts ein dasselbe unter Strafe sellendes Gesetz.*

8 *De Patriarchis lib. I. de Abraham cap. 4.*

9 *Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts. Berlin, 1869–1897. IV, 745. Anm. 4.*

него су била, као што је у овакој истој прилици казано у римском казненом праву, *contra bonos mores*, или су била *res mali exempli*.¹⁰ Овакви пријеступи названи су у том римском казненом праву *crimina extra legem*, или обичније *crimina extraordinaria*. Па као што у световном законодавству сви пријеступи ове врсте нијесу могли бити предвиђени, јер су се појављивали према свагда измијенљивим приликама времена и мјеста, тако је то исто било и у црквеном казненом праву. У овоме праву, потпуно једнако као и римском казненом праву, поред одређених *crimina legitima, juxta legem*, која су у односним законима изрично била наведена, постојала су још сва она многа *crimina extra legem, extraordinaria*, која је немогућно било сва квалификовати и сва уврстити у један завршени законски кодекс.

Ово се исто мора рећи и за казне. Као што су у римскоме праву за пријеступе, који су споменути били у дотичним законима постојале односне изричне казне, *poenae legitimae*, или иначе *ordinariae*,¹¹ које су надлежне судске власти морале да налажу кривцима за те пријеступе, и даље, као што су се у томе праву за ванредне пријеступе налагале *poenae extra ordinem*, иначе *extraordinariae*,¹² тако је све то једнако било и у црквеном казненом праву.

У овоме праву све казне корективног карактера, а таквих је велика већина упоредо са виндикативнима, могу се сматрати за *poenae extra ordinem*. Сврха је сваке корективне казне, да се кривац поправи; а налаже се таква казна увијек за неко одређено вријеме, према тежини повриједе црквене дисциплине и религиозно-моралних заповиједи. Казнено црквено законодавство нема могућности да предвиди све случајеве, у којима се може јавити та повриједа, и да ли је и у колико је она већа или мања. Ради тога исто законодавство спомиње само да за одређену врсту пријеступа треба наложити корективне казне, остављајући надлежној црквеној судској власти, да она пресуди о тежини саме повриједе, и према томе да установи, колико времена има да траје дотична казна, којој ће та власт да подвргне кривца, док се не поправи, те заслужи да му се опет поврате изгубљена права у цркви. О овоме најбоље свједочи да дјелу сами начин, како гласи већина канонских одредаба црквеног казног права. Велики број тих одредаба не спомиње никакву изричну казну за разне пријеступе. Дотични канони говоре само о томе, шта је забрањено чинити, али не одређују изрично и казне, којима морају подлећи они, који презиру ту забрану и који су тијем постали кривци. Као примјер овога могу послужити канони лаодикијскога сабора. Између 60 канона тога сабора, само два (29. и 34.) спомињу анатему, као казну за дотичне пријеступе, и један канон (36.) спомиње свргнуће; а сви остали канони не смомињу никакве казне, којима би имали да подлегну кривци. Остављају дакле оци лаодикијскога сабора надлежним судским властима, да саме оне по својој увиђавности одреде кривцима оне казне, које ће најбоље одговорити сврхи, ради које се уопће налажу црквене казне.

10 Види на прим. Dig. XLVII. 20, 1. *Stellionatus*.

11 Dig. XLVII. 20, 3. §. 2.

12 Испореди Dig. XLVIII. 11, 7. §. 3 (Bas. LX. 43, 7. §. 3). Dig. XLVIII. 16, 3 (Bas. LX. 1, 12). Dig. XLVIII. 19, 1. §. 3 (Bas. LX. 51, 1. §. 3). Под бр. 13. истог овог титула и исте главе у Дигестама приведено је ово Улпијаново правило: *Hodie licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit, quam vult sententiam ferre, vel graviorem, vel leviozem; ita tamen, ut in utroque modo rationem non excedat*. У Базилике (LX. 51, 13) унесено је ово правило још јасније: *Qui de extraordinario crimine cognoscit, augete et minuere poenam potest: ita tamen, ut in utroque moderationem non excedat*. У односној глоси на ово мјесто у Базиликама показује се, каква је разлика велика између судијске слободе у примијењавању казни у IX вијеку и оне скучености у томе судија, док су на снази биле *questiones perpetuae*. Допуштало се сада судијама, да могу слободно мијењати и ону казну, која је законом изрично одређена била за неки пријеступ.

Овај примјер, који нам пружају лаодикијски канони, налазимо више или мање и у другим канонима.

Многи опет канони прописују за разне пријеступе *epitimiју* (роена) у правном смислу. На примјер, за епископа који је оптужен и признат кривим, ап. 74. канон прописује, да му се одреди епитимија (*statuatur poena*); трулски 96. канон одређује, да се подвргну односној епитимији (*convenienti supplicio*) клирици, који вјештачки косу плету; за епископе који носе раскошну одјећу, 16. канон седмог васељенског сабора наређује, да се такви епископи морају принудити епитимијом (*poenis coerceri*) да носе скромне хаљине; истога сабора 18. канон наређује, да се подвргне епитимији (*reprehendatur*) епископ, који држи женска лица у епископском дому, исто и игуман, који допушта да жена живи у манастиру; за епископа, који рукоположи туђег клирика, без приволе надлежног епископа, 22. канон антиохијскога сабора наређује, да синод мора таквог епископа подвргнути епитимији (*a synodo puniatur*). Епитимија у црквеном казненом праву има врло широко значење и много степена, те кад канони спомињу, да надлежна власт мора да подвргне сходној епитимији (*convenienti poenae, supplicio*) дотичне кривце, они тијем сами остављају тој власти, да према приликама по својој увиђавности одреди онај степен епитимије и онакву епитимију, какву нађе за најцијелисходнију. – Ово исто треба казати и за све оне многе каноне, који одређују, било члановима клира, било свјетовњацима, за односне пријеступе, да кривац *буде одлучен* (*segregetur*), јер и *одлучење* (*segregatio*) има неколико степена, било да се тој казни има подвргнути члан клира, било пак свјетовњак, према различном значају одлучења за чланове клира и за свјетовњаке.

Осим овога, у многим се канонима спомиње односна казна сасвијем неодређено највише тога налазимо у канонима четвртог васељенског сабора, на прим. у 3. и 25. канону каже, да се дотични кривац има подвргнути црквеним казнама (*poenis ecclesiasticis subjiatur*), у 8. канону да се дотични подвргну канонским казнама (*canonum poenis subjiatur*), исто у 9., 14. и 24. канону, или у 26. канону да кривца треба подвргнути божанственим канонима (*divinis canonibus*). За све пријеступе, који се спомињу у овим халкидонским, исто и у другим канонима, и за које се наводе овакве неодређене казне, нема ни у другим канонима изрично одређене казне, те је јасно, да су поменути халкидонски и слични им други канони остављали надлежним судским властима, да налажу такве казне, какве по својој увиђавности нађу за најцијелисходније. А да је ово тим властима, односно епископима остављено било, види се из односних одредаба о томе у другим опет канонима. За епископа који је оптужен, па неће да се прикаже сабору да би се оправдао, 74. ап. канон одређује, да сабор изрече против таквог епископа осуду, каква му се свиди (*synodus ea quae videntur adversus eum pronuntiet*); канон 22. антиохијскога сабора одређује, да дотични сабор казни епископа (*a synodo puniatur*), који хоће да простире власт своју на туђу епархију; за разне врсте криваца анкирски сабор у неколико канона (2., 5., 7.) каже, да је у власти епископâ (*in episcoporum potestate esse*) пресудити о односној казни.

Све ово, што је сада било овдје наведено, потврђује 102. канон трулскога сабора, који прописује, како се мора поступати и на што обраћати пажња при налагању казни онима, који се огријеше о црквене законске прописе. Овај канон подробно напућује црквене судије да морају добро пазити, какве ће казне да налажу за различне пријеступе, и како имају поступати у томе са онима, који се кају за учињени пријеступ, како ли са онима, који су упорни у злу, те напомињући оно што заповиједа највиши закон и оно што је везано за обичај (*quae sunt summi juris et quae sunt consuetudinis*), ставља судијама пред очи сврху црквених казни, а то је, да се кривац поправи и да постане опет добар, – *ut errantem ovem reducat et ei medeatur*. Овим трулским канонима може

се рећи, да је добило црквену санкцију оно Модестиново правило римског казног права, које смо правило у почетку споменули.

Ако сада сведемо све оно што је речено о црквеним пријеступима *extra legem*, и опет о црквеним казнама *extra legem*, ми не можемо а да не дођемо до закључка, да онако исто као што није важило у римском казненом праву правило: *nullum crimen, nulla poena, sine lege*, тако то правило не само што није важило у црквеном казненом праву, него оно и не може да важи и томе праву, већ и ради саме сврхе, којој тежи то право. Усвојивши ово правило у црквеном казненом праву, противурјечило би се многим изричним канонима, који говоре о црквеним пријеступима и о начину како треба за те пријеступе казнити кривце; противурјечило би се и самој сврхи тога права, коју не би било могуће остварити, јер у таквом случају црква не би могла да својом влашћу поступа противу свих оних непредвиђених повриједа религиозно-моралних заповиједи, које повриједе могу бити изазване новим приликама времена, те не би могла ништа предузимати да освети те повриједе, да кривце поврати на прави пут и да уздржи правилни поредак у црквеном организму. А усвојивши исто правило, показала би се и друга аномалија, требало би наине сматрати, да су *дозвољена* сва она разна дјела, која се косе са религиозно-моралним заповиједима, а о којим се дјелима изрично у канонима не спомиње, и досљедно томе, да за сва та дјела не треба подвргавати кривце црквеним казнама с узрока, што канони не говоре о кажњењу за таква дјела.

Пошто је дакле непознато у источном црквеном казненом праву оно правило, које важи данас у новијем свјетовном казненом праву, да без изричнога писаног закона не може бити пријеступа, ни казне, то за црквено казнено право мора важити и важи ово правило: За све оне црквене пријеступе, о којима канони изрично спомињу и уједно одређују односне казне са изричним напоменом врсте и степена тих казни, црквена власт мора поступати строго по прописима тих канона; у свима осталим случајевима иста власт поступаће онако, како прописује 102. канон трулскога сабора, и како учи о томе опће црквено право, а то је, служећи се или тумачењем позитивних канонских прописа (*ex legum sententia*) или извађањем из тих прописа онога, што треба у даним приликама (*ad exemplum legis*), или на посљетку обичајним правом, то јест судском праксом (*vis consuetudinis, mos iudiciorum*). Норме за поступање црквене власти у овим случајевима изложене су у опћем црквеном праву.

VINCENZO RUGGIERO

Dirty Money, On Financial Delinquency

Oxford University Press, Oxford, 2017, 267 str.

Čini se da nema tipa kriminaliteta za koji se u kriminološkoj literaturi upotrebljava toliko različitih termina kao što je kriminalitet belog okovratnika. Pored njega, za sve oblike kriminalnog i devijantnog postupanja u poslovnom i privrednom okruženju koriste se i sledeći termini: ekonomski, finansijski kriminalitet, kriminalitet poziva, kompanija, elitna devijantnost. Svi navedeni podtipovi označavaju pojave koje se međusobno u određenim segmentima preklapaju, ali ne postoji saglasnost među kriminolozima u pogledu njihovih granica. Ove podele ne treba shvatati kao nepotrebno klasifikovanje, već kao težnju ka potpunijem razumevanju raznovrsnih kriminalnih aktivnosti i njihovih učinilaca. Knjiga „Prljav novac“ čiji je autor Vincenzo Ruggiero, profesor sociologije Pravnog fakulteta Univerziteta u Oksfordu, predstavlja još jednu monografiju kojom pomenuti autor daje doprinos razumevanju „finansijske delinkvencije“, što je i u ranijim delima bio predmet njegovog interesovanja (*Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology; The Crimes of the Economy, A Criminological Analysis of Economic Thought*). Iako koristi već navedeni termin, Ruđero nas kroz knjigu „Prljav novac“ vodi na putovanje odnosa prema novcu kroz istoriju i pokazuje kako od

korisnog novac postaje sredstvo zloupotreba koje se mogu uvrstiti u neki od pomenutih podtipova. Polazeći od religijskih ideja pa do dešavanja u ovom veku, autor daje značajan doprinos razumevanju kriminaliteta u finansijskom kontekstu i to ne samo iz ugla kriminologa, već i teologa, sociologa, filozofa i ekonomista.

U prvom poglavlju oslovljenom „Novac i spasenje“ autor nas sprovodi kroz istorijski razvoj hrišćanskog pogleda na novac, zarađivanje ali i zelenašenje. Oslanjajući se prvobitno na grčko filozofsko nasleđe, novac je posmatran kao sredstvo koje ne obezbeđuje duhovno ispunjenje dok je zelenašenje prema, na primer, rečima proroka Jezekilja poistovećeno sa silovanjem, ubistvom i razbojništvom. Postepeno se percepcija o ovom grehu menjala, a ideja o čistilištu omogućila je iskupljivanje ukoliko nametnuta zelenaška kamata nije bila previsoka. U periodu između 11 i 12. veka dolazi do legitimizacije novca na osnovu sledećih tvrdnji: upravljanje novcem je posao; trgovina omogućava povezivanje Istoka i Zapada; bogatstvo je svrsishodno kada pomaže umetnost i nauku. Naposljetku, novac i bogatstvo dobija pozitivnu konotaciju kada se ima u vidu da može pomoći siromašnima koji prema interpretaciji Talmuda ne mogu pomoći

ni sebi, a ni drugima. Donacije bogatih posmatrane su kao ulog koji treba da obezbedi odlazak u raj, što je potkrepljivano Hristovim rečima da je onima koji daju sve što imaju namenjeno mesto u raju. Ekonomska razmena između Carstva nebeskog i Hrišćana bazirana je na konceptu ropstva kojim gospodari sata-na, a autor knjige citira reči Svetog Avgustina po kome je oslobađanje ljudi od prvobitnog greha razapinjanjem Hrista bilo svojevrsan dogovor. U tom smislu novac je posmatran kao đavolje oličenje, dok je Bog suprotno njemu sve dao ne tražeći bilo šta zauzvrat. Autor potom ukazuje na različita viđenja sukoba između Katolicizma i Protestantizma navodeći poimanja ekonomske aktivnosti i odnosa između religije i ekonomije u delu „Gargantua i Pantagruel“, a potom i Veberove stavove o osnovnim postulatima Protestantizma koji su utrljali put duhu modernog kapitalizma. Posle raskola religije i ekonomije kako bi se drugoj omogućio razvoj, autor razmatra Hegelove stavove o njihovom ponovnom ujedinjenju. Ova previranja završena su trijumfom grčkog boga Plutona koji je simbol bogatstva, korupcije, sarkastičnosti i nezgrapnosti u sticanju materijalnog. Trijumf u interpretaciji stavova mnogih autora znači transformaciju ekonomije u teologiju, a kapitalizma u novu religiju.

Istorijski razvoj finansijskog kriminaliteta nastavlja se u poglavlju oslovljenom „Između greha i krize“. Rasprostranjenost prevarne prakse u 17. i 18. veku oličena je u primeru kompanije „South Sea Bubble“ čiji naziv i simbolično ukazuje na obrasce postupanja – registrovanje kompanija za najrazličitije delatnosti, izdavanje hartija od vrednosti, a kada se od investitora prikupi dovoljno novca osnivač prestaje sa poslovanjem

na štetu svih onih koji su uložili novac. U tom periodu javljaju se i prva teorijska razmatranja kriminaliteta u okviru Klasične škole. Polazeći od ideje o slobodnoj volji Bekarija (Beccaria), na primer, ukazuje na značaj potrebe za luksuzom čije zadovoljenje prevazilazi nezadovoljstvo zbog deprivacije. Finansijski uspeh, bio on legalan ili ne, rukovođen je upravo ovom željom, a Bekarija pravi razliku između prihvatljivih i neprihvatljivih finansijskih aktivnosti. Druge su u osnovi prevarne radnje. Tako na primer, ovaj autor smatra da davanje zajmova uz kamatu postaje zelenašenje samo ako zarada prevazilazi socijalnu korist koju novac ima. U tom smislu može se pratiti nastavak ideja o legitimizaciji finansijskog poslovanja i sticanja profita, jer bez potrebe za luksuznim dobrima ne bi bilo napretka, inicijative i ekonomskog razvoja. Bentam (Bentham) pravi takođe razliku između primarne i sekundarne delinkvencije. Drugu čine upravo brojna finansijska krivična dela koja Bentam poredi sa prirodnim katastrofama imajući u vidu da nisu učinjena umišljajno i da ne pogađaju pojedinca već neograničeni broj ljudi koji pri tome i ne moraju biti svesni viktimizacije. Izuzetak su krivična dela koja predstavljaju zloupotrebu poverenja kao što je, na primer, pronevera, a to je već teren individualne patologije.

Poglavlje „Bankari i baroni pljačkaši“ vodi čitaoca kroz period koji su karakterisali moćni tajkuni, izgradnja puteva, špekulacije, monopoli, finansijske krize i stečajni postupci. I sam autor primećuje da je teško odrediti uzroke finansijskih skandala u 19. veku, ali su određenu ulogu u tom pogledu imali nedostatak regulative tržišta kao i nedostatak transparentnosti poslovanja kompanija. Otpor prema regulaciji

proisticao je od mišljenja da ne treba sprečavati razvoj slobodnog tržišta, a finansijski gubici posmatrani su kao nesmotrenost viktimizovanih. Posle kratkog prikaza biografija barona pljačkaša koji su obeležili ovaj istorijski period (Jay Gould, Cornelius Vanderbilt, John D. Rockefeller), autor ukazuje na razmišljanja predstavnika Pozitivizma u kriminologiji i analizira koliko se te ideje mogu odnositi na kriminalitet u sferi finansija. Tako, na primer, navodi da bi se Kettleova (Quetelet) tvrdnja o osiromašenju kao jednom od faktora kriminaliteta mogla primeniti i u odnosu na krivična dela izvršena u finansijskom sektoru; u Lombrosovoj (Lombrozo) klasifikaciji prestupnika u odnosu na učinioce pomenutih krivičnih dela došla bi u obzir najpre kategorija slučajnih ili prestupnika iz strasti; dok bi se prema Garofalovoj podeli svih nedozvoljenih ponašanja na prirodne i društvene zločine finansijska krivična dela svrstala u drugu kategoriju. Feri (Ferri) ukazuje da postoji grupa pojedinaca koja se ne može okarakterisati ni kao moralna ni nemoralna, a njihovo ponašanje zavisi od dejstva unutrašnjih i spoljašnjih činilaca. Tard (Tarde) navodi da su učinioци krivičnih dela u oblasti finansija inkarnacija *homo economicusa*, da su izumi i inovacije njihovo glavno oružje u uspostavljanju novih praksi koje se potom ponavljaju. Nekim preduzetnicima ne može se negirati genijalnost, a pri tome njihov društveni status doprinosi usvajanju i imitaciji njihovog ponašanja.

Najviše pažnje u poglavlju „Crni utork i predatori“ posvećeno je finansijskom krahу koji se dogodio 1929. godine. Tokom finansijske krize kriminalitet je bio rasprostranjen i uključivao radnje poput krađa, lažnih izveštaja, prevara, zloupotreba namenskih fondo-

va, trgovine poverljivim informacijama i falsifikovanja. Slično kao i u prethodnom razdoblju, autor najpre prikazuje biografije poznatih prestupnika. Sa jedne strane tu je Ivar Kroyger (Ivar Kreuger), koji je bio monopolista, uživao reputaciju poslovnog genija imajući i vidu i zadovoljstvo investitora zbog velikih dividendi. No, posle njegovog samoubistva ispostavilo se, između ostalog, da finansijsko stanje kompanija prikazivano u godišnjim izveštajima uopšte nije odgovaralo stvarnom. Drugi primer je Ponci (Ponzi). I pre nego što je postao poznat po šemama koje se i danas nazivaju po njemu, ovaj migrant iz Italije nekoliko puta bio je osuđivan. No, zbog prevare investitora njegova ideja je propala, a on osuđen na četrnaest godina zatvora. U vreme ovih dešavanja teoretičar Ros (Ross) dao je preteču definicije kriminaliteta belog okovratnika čiji su učinioци lica koja sebe ne doživljavaju kao kriminalce niti ih na taj način doživljava javnost. Definiciju je uobličio Saterlend (Sutherland) želeći najpre da ukaže na pogrešne zaključke o kriminalitetu do kojih se dolazi ukoliko se istraživači oslanjaju isključivo na zvanične registre kriminaliteta. Suprotno tome, više se o finansijskom kriminalitetu može pročitati u novinskim listovima iz oblasti ekonomije nego u podacima o registrovanom kriminalitetu. Njegovo shvatanje o diferencijalnoj asocijaciji prihvaćeno je i u Bongerovoj teoriji koja akcenat stavlja na ekonomske nejednakosti u objašnjenju kriminaliteta. Egoizam, ispoljen i nagrađen kod viših klasa, kažnjava se kada je u pitanju konvencionalni kriminalitet nižih društvenih slojeva. Iako su motivi isti kod pripadnika obe klase, finansijski kriminalitet je neuporedivo teži, ali ne i onaj koji podleže formalnoj reakciji.

Sledi izlaganje o oblicima finansijskog kriminaliteta u vreme Drugog svetskog rata, da bi nakon njegovog završetka kompanije bar prividno bile manje okrenute ilegalnim načinima sticanja profita imajući u vidu da je taj period karakterisao postepeni ekonomski oporavak. Poglavlje „Nekompetentni i ljudi organizacije“ potom ukazuje na pojavu off-shore zona, a London je među prvima postao privlačan bankarima Vol Strita nakon uvođenja određenih pravnih ograničenja poslovanja. Londonске banke nisu striktno sledile nacionalne propise. Istovremeno, interesantno je da posle Saterlendovog ukazivanja na problem belog okovratnika, pažnja kriminologa nije bila značajnije usmerena ka ovom tipu kriminaliteta. Ipak, izuzetak čini analiza pronevere i učinilaca ovih dela koju je sproveo Kresi (Cressey) kao i primena tehnika neutralizacije u objašnjenju finansijskog kriminaliteta (Sykes, Matza). U vreme 50-ih i 60-ih godina prošlog veka pojavljuju se i objašnjenja koja akcenat u izvršenju finansijskog kriminaliteta vide prevashodno u strukturi organizacije, a ne ličnim karakteristikama zamenljivih pojedinaca koji samo izvršavaju odluke. Fragmentacija i postojanje više sektora kao i više ciljeva unutar jedne organizacije, odnosno kompanije, omogućava da sveukupni cilj može biti poznat samo korporacijskom vrhu. Iako zanemaren, koncept kriminaliteta belog okovratnika je postao predmet preispitivanja pojedinih autora pa tako, na primer, Edelherc (Edelhertz) smatra da je potrebno napraviti razliku između kriminaliteta pojedinaca koji u okviru organizacija deluju zarad sopstvene koristi, kriminaliteta koji pospešuje korporativnu aktivnost i kriminaliteta kao centralne aktivnosti kompanija. Ovaj vremenski period takođe odlikuje ukazivanje na nemogućnost jasnog razgraničenja organizovanog i kriminal-

iteta belog okovratnika, o čemu autor diskutuje i u sledećim poglavljima.

„Svet od papira“ je deo knjige posvećen analizi finansijskog kriminaliteta kao društvenog problema 80-ih i 90-ih godina prošlog veka. Slično kao i u prethodnim poglavljima, autor najpre daje pregled karakterističnih slučajeva finansijskog kriminaliteta (na primer, Drexel & Milken Savings & Loans, Bank of Credit and Commerce International), a potom ukazuje na istaknuta kriminološka objašnjenja fenomena u istom razdoblju. I dalje je primetna ideja o značaju razumevanja organizacije, a ne pojedinaca u okviru nje. Neslaganja su postojala između stava da je finansijski kriminalitet redovna odnosno ciklična pojava, kao i između stava da loše finansijsko stanje doprinosi kršenju propisa (Clinard, Yeager) i na drugoj strani tvrdnje da ta veza nije dokazana (Braithwaite). Ideje o uticaju korporativnog vrha na etički duh cele kompanije zastupljene su i tokom ovog perioda (Clinard), a autor posvećuje pažnju i značaju poverenja i njegovoj zloupotrebi (Shapiro), pokušaju primene opšte teorije kriminaliteta na finansijski kriminalitet (Gottfredson, Hirschi) i naposljetku integrativnom pristupu koji ujedinjuje elemente motivacije i prilike na nekoliko različitih nivoa (Coleman). Dalji tok ideja, i to ne samo kriminoloških, išao je u pravcu ukazivanja na kriminogene faktore ne samo kompanija već i tržišta, što je posledica stvaranja prilika za kršenje propisa. Uporedo sa tim, zagovara se da je finansijski kriminalitet nužna posledica takvih okolnosti, eksperiment koji se mora prihvatiti, a negativne posledice posmatrati kao neizbežna šteta. Autor primećuje kako u ovim stavovima pojavljuju već predstavljene ideje klasičara.

U poglavlju naslovljenom „Psihopate i uzbuđenje“ posle ukazivanja na primere propasti velikih kompanija (Enron, WorldCom, Parmalat) zbog različiti-

tih prevarnih aktivnosti, autor razmatra kriminološke ideje o objašnjenju kriminaliteta kompanija u 21. veku. Najpre, veliki broj autora vidi u racionalnom izboru značajno objašnjenje. Ovi prestupnici vagaju prednosti i nedostatke njihovih izbora u ostvarivanju potencijalne koristi. Iako postulati teorije racionalnog izbora, kao i rutinskih aktivnosti negiraju determinističko objašnjenje kriminaliteta, nemali broj autora ipak ukazuje na određenu psihopatologiju prestupnika u sferi finansija. Psihopatološke karakteristike obuhvataju: neodgovornost koja se vidi u rizikovanju svega i svih radi postizanja cilja; manipulativnost; grandioznost; nedostatak empatije; nepriznavanje sopstvenih grešaka; izostanak kajanja. Racionalizacije koje ovi prestupnici koriste nisu nove, već su rasprostranjene u datom okruženju. Ovim tehnikama svakako pogoduju organizacioni konteksti u kojima se opravdava kršenje propisa, potom kontrolni konteksti koje može odlikovati simbioza kompanija sa subjektima regulacije i društveni konteksti koje može odlikovati nedostatak regulacije ili neprimenjivanje propisa. Upravo poslednji kontekst mnogi autori ističu kao bitan u objašnjenju finansijske krize iz 2008. godine. Naime, iako su banke svojim špekulativnim poslovima doprinele toj situaciji, krivični progon je izostao zbog preusmerenja novčanih sredstava na suzbijanje drugih oblika kriminaliteta (npr. terorizam), kao i zbog stava da su banke neophodne za stabilnost privrednog sistema.

Pitanjem „Da li je finansijska tržišta moguće regulisati?“ autor započinje sledeće poglavlje. U ovom delu pažnja je usmerena pre svega na različite pokušaje uređivanja finansijskog tržišta i poslovanja privrednih subjekata posle krize iz 2008. godine, a predmet analize su internacionalni pokušaji (na primer,

Bazelski komitet za nadzor banaka), na nivou EU (Direktiva o menadžerima alternativnih investicionih fondova), i na regionalnom nivou (primer Odbora Velike Britanije za finansijske usluge). No, ovi pokušaji su uglavnom bili suočeni sa određenim problemima oličenim u argumentima protiv ograničavanja poslovanja i slobodnog tržišta jer u suprotnom može doći do negativnih efekata. Ako se, na primer, uvede obaveza povećanja osnovnog kapitala banaka koji bi poslužio za pokrivanje eventualnih gubitaka (umesto da se gubici prenose na poreske obveznike, što je bio slučaj posle 2008. godine) argument protiv bio je da će na taj način biti smanjena likvidnost, mogućnost davanja kredita, a davanje kredita privrednicima je ključno za oporavak ekonomije. Regulacija teško može da se ostvari van nacionalnih granica, što autor apostrofira u slučaju EU, dok je sa druge strane jasno da posledice finansijske krize prevazilaze nacionalne granice. U pojedinim slučajevima regulacija je i dovela do nekih negativnih pojava. Tako autor daje primer primene Volcker pravila (naziv dobio po Polu Volkeru koji je 2009. godine bio na čelu američkog Savetodavnog odbora za ekonomski oporavak) po kome je došlo do podele banaka u zavisnosti od vrste delatnosti koje obavljaju. Navedeno pravilo dovelo je egzodusa privrednika iz velikih banaka u male trgovce hedž fondovima, povećavajući na taj način oblast sive zone poslovanja koja je i doprinela ekonomskoj krizi. Autor potom na brojnim primerima finansijskog kriminaliteta objašnjava da zbog komplikovanih i nedovoljno poznatih praksi, zbog povezanosti političkih predstavnika sa kompanijama, zbog rasprostranjenog korišćenja poreskih rajeva ne postoje velike mogućnosti na planu sprečavanja, otkrivanja i kažnjavanja ovih prestupnika. Poslednje naročito dolazi do izražaja

ako se ima u vidu da su u najvećem broju slučajeva radnje menadžera po pravilu povezane sa određenim rizikom.

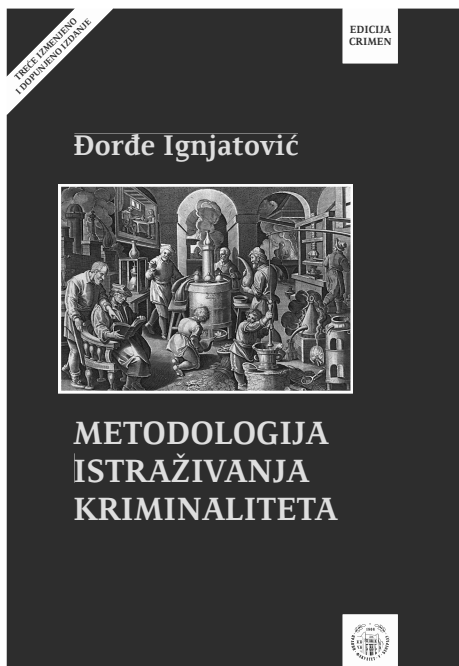
Naslov „Skriveno bogatstvo nacija“ ukazuje da je predmet poslednjeg poglavlja rezervisan za pranje novca. Autor ukazuje na potrebu preispitivanja klasičnog koncepta pranja novca koji podrazumeva ponajpre ilegalni profit stečen nedozvoljenom trgovinom opojnim drogama čiji su glavni akteri organizovane kriminalne grupe. Umesto toga, navodi da je pranje novca vrlo povezano sa drugim krivičnim delima među kojima su poreska utaja, korupcija, trgovina poverljivim informacijama. Za razliku od klasičnih faza pranja novca koje su primenljive u slučajevima kada se dolazi u fizički posed novca, kod pomenutih krivičnih dela situacija je drugačija. Novac stečen poreskom utajom već je u legalnim novčanim tokovima. Upravo na primeru poreske utaje autor ukazuje na bliske veze organizovanog i kriminaliteta belog okovratnika i poteškoća u utvrđivanju od koga i kojih aktivnosti zapravo potiče protivpravna korist. Pranje novca nije isključivo vezano za poreske rajeve, a gradovi koji danas prednjače u privlačenju novca stečenog raznovrsnim kriminalnim aktivnostima i čiji bankari, računovođe, posrednici, savetnici i advokati uz diskreciju obavljaju usluge prikrivanja porekla tako stečenog novca su London, Njujork, Tokio. Tako dolazimo do zanimljive činjenice da su, na primer, Velika Britanija, Singapur, Švajcarska dobro rangirane od strane organizacije *Transparency International* kada je korupcija u pitanju, dok sa druge strane imaju visok indeks prikrivanja prema proceni organizacije *Tax Justice Network*.

Knjiga „Priljav novac“ pruža značajan doprinos razumevanju kriminaliteta u finansijskom kontekstu. Kroz istorijsku analizu propraćenu brojnim

primerima prevarnog postupanja i uz istovremeno ukazivanje na raznovrsna teorijska objašnjenja, autor pokazuje fenomenološku putanju kriminaliteta koji označava kao „finansijska delinkvencija“ kao i različite poglede na tu pojavu. Od razumevanja da ključnu ulogu u prouzrokovanju brojnih posledica zbog učinjenih krivičnih i drugih nedozvoljenih dela ima slobodna volja pojedinca, potom njegove specifične karakteristike akcenat se premešta ponajpre na organizacije da bi naposljetku kriminogeni faktori pronađeni u tržišnom sistemu. Analizirani istorijski period koji se meri vekovima pokazuje da su uvek postojala opravdanja koja ovaj tip kriminaliteta određuju kao dopušten, uobičajen, normalan, nehatan, dok se posledice neutrališu okrivljavanjem žrtava ili njihovim negiranjem. Iako autor navodi brojne primere čiji je epilog bio izrečena krivična sankcija, u većini slučajeva ovog tipa kriminaliteta to se ne dešava. Kakva je situacija u tom pogledu u Srbiji najbolje pokazuju statistički podaci. Krivično pravo rezervisano je za fizička lica, imajući u vidu da se već više od deset godina skoro ne primenjuju odredbe o odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Sankcionisanje privrednih subjekata prepušteno je upravnim organima i privrednim sudovima, dok izrečene novčane kazne velike kompanije mogu absorbovati kao redovan trošak. Uostalom, činjenica je, kako to tvrde dobri poznavaoči ovog tipa kriminaliteta, da su velike kompanije i banke previše velike da bi država dopustila da propadnu, zbog čega se njihovo nedopušteno ponašanje toleriše. A novcem poreskih obveznika uvek se može nadoknaditi svaka posledica.

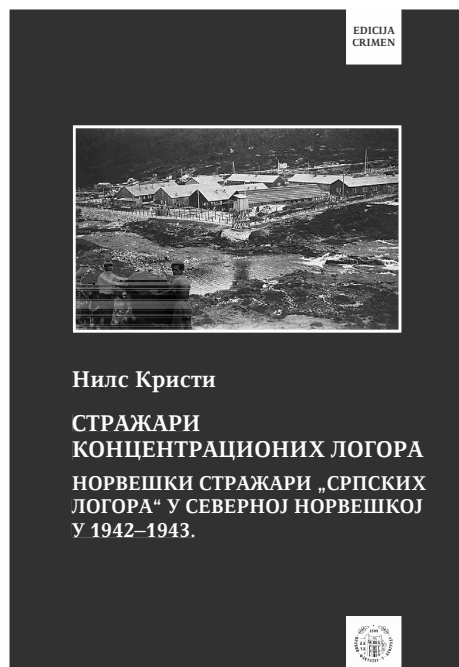
Natalija Lukić

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 43

Edicija CRIMEN • Knjiga 6
Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje

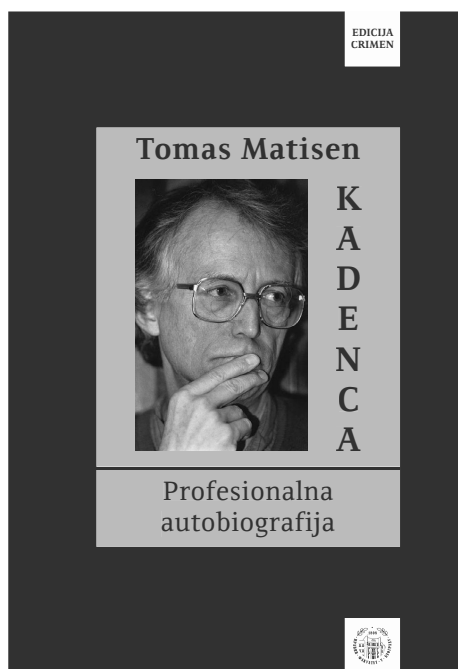

EDICIJA *CRIMEN*

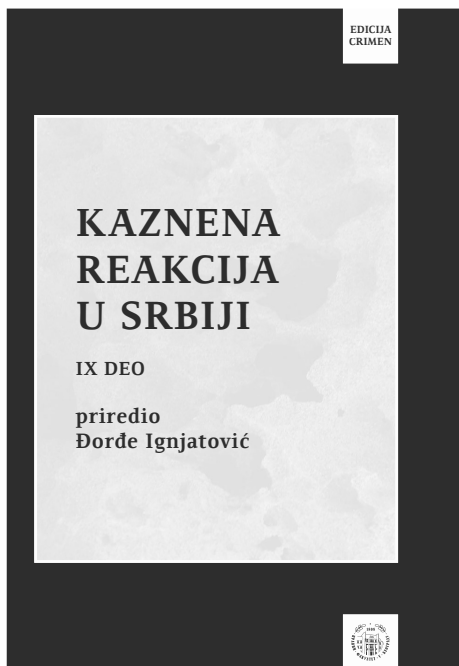

Edicija CRIMEN • Knjiga 44

Edicija CRIMEN • Knjiga 45

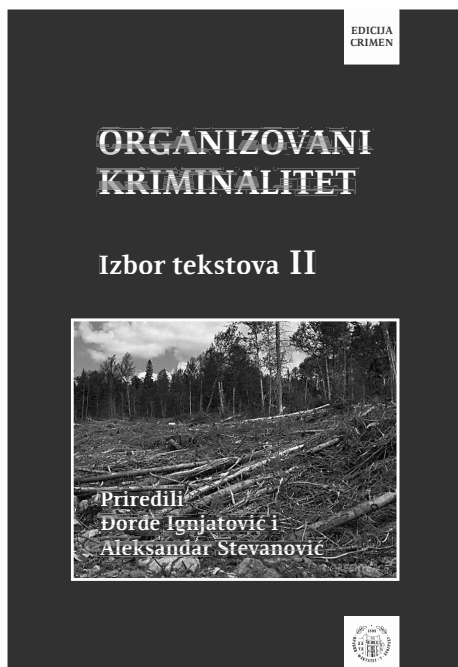

EDICIJA *CRIMEN*

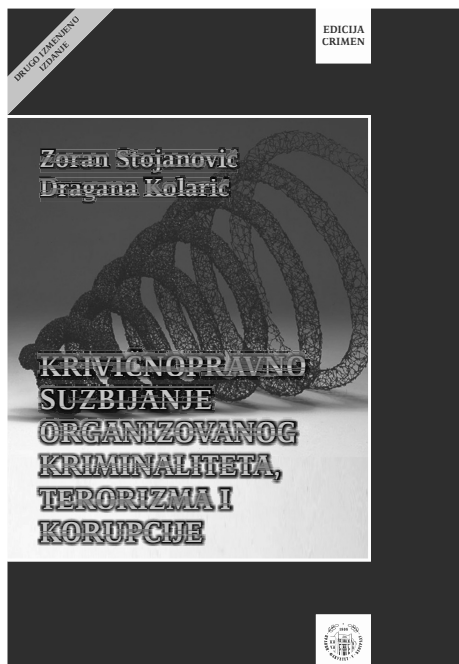

Edicija CRIMEN • Knjiga 46

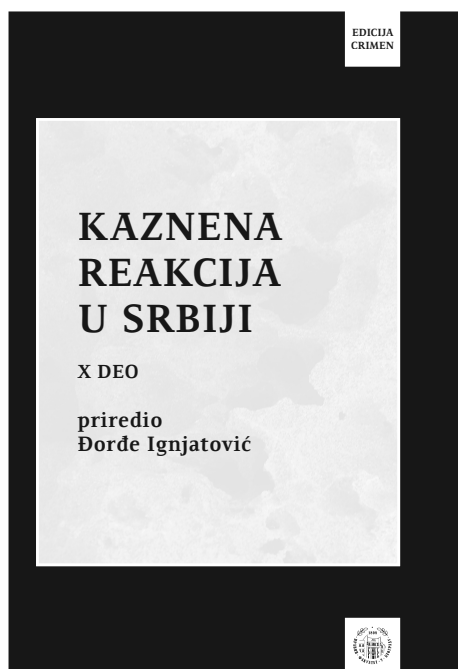
Edicija CRIMEN • Knjiga 47

EDICIJA *CRIMEN*

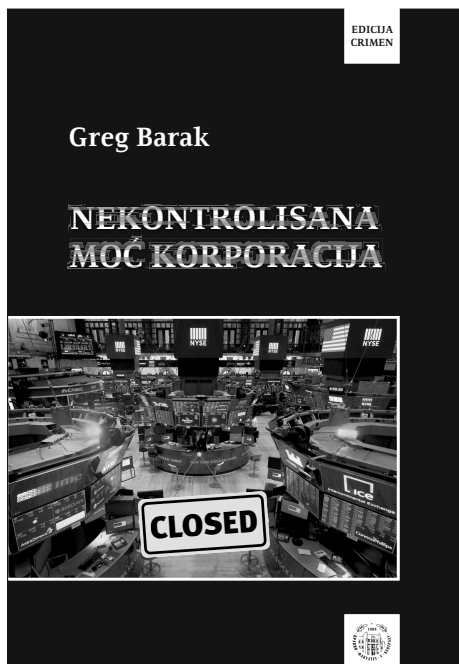

Edicija CRIMEN • Knjiga 29
Drugo izmenjeno izdanje

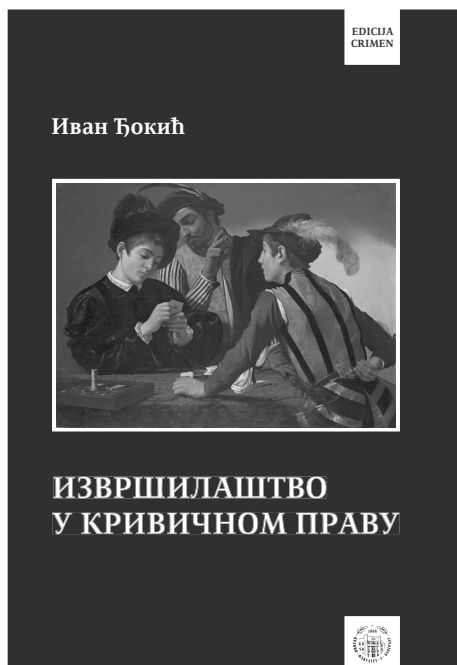
Edicija CRIMEN • Knjiga 48

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 50

Edicija CRIMEN • Knjiga 49

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. KORUPCIJA – OSNOVNI POJMOVI I MEХАНИЗМИ ЗА БОРБУ (Илић Г. прир.) (2 издања)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Žan Pradel: ISTORIЈАТ KRIVIČNIH ДОКТРИНА (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈА ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗС
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Žan Pradel: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Luk Hulsman, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfganag, Franko Ferakuti: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
28. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović, Z., Kolarić, D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
31. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Vajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATNJE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ
40. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
42. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VIII (Ignjatović Đ. ed.)
43. Nils Kristi: NORVEŽANI STRAŽARI SRPSKIH LOGORA NA SEVERU NORVEŠKE 1942–1943. (prevod: Bukvić R.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanic M.)
46. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IX (Ignjatović Đ. ed.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Иван Ђокић: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Prevodi knjiga

Pinatel Ž. /1964/: *Kriminologija*, Sarajevo [orig. Pinatel J. /1960/: *Criminologie*, Paris]

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: *Jurisdiction*, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: *Subjects of International Law* – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. **Druga pod-celina potamnjena slova (bold)**

1.1.1. *Treća pod-celina u italic-u ili podvučena*

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XI) 3/2020 pp. 233–377

ARTICLES

- Dorđe Ignjatović, Organized Crime and Narcotics.
Introductory Clarifications 235
- Sanja Milivojević, Elizabeth Marie Radulski, The “Future Internet”
and Crime: Towards a Criminology of the Internet of Things 255

REVIEW ARTICLES

- Suad Orlić, Sadržaj Karović, Criminal Protection of Young People
From Alcoholism in Bosnia and Herzegovina 272
- Sergej Uljanov, Overfishing Criminal Threat 299
- Veljko Delibašić, Tijana Kostić, Certain Contentious Issues Related
to the Suspended Sentence 314
- Kosara Stevanović, Social Ties Between Criminal Networks
in Cocaine Trafficking in Europe 325
- Minja Blažić Pavićević, Plea Bargain – Term, Legal Nature and
Use of the Plea Bargain as Evidence 346

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Nikodim Milaš, Principle: „nullum crimen, nulla poena, sine lege“ in
ecclesiastical criminal law 366

REVIEWS

- Vincenzo Ruggiero, Dirty Money, On Financial Delinquency
(Natalija Lukić) 372